

Нурбой ЖАББОРОВ

За МОН
МезОН

Шеърият

Миллат ойнаси

Гўзал ташбех, сирли рух

Истеъдод учқунлари

Маънавият калити

Зулфиқор рух орзуси

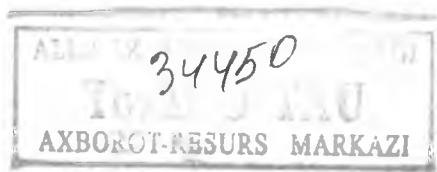
Хаёл, хаёт, муҳаббат

Кўзга айланган кўнгил

Кўнгил – олам меҳвари

Нурбой ЖАББОРОВ

ЗАМОН МЕЗОН ШЕЪРИЯТ

Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2015

ЯНГИ ЗАМОН РУҲИ

ШЕЪРИЯТИМИЗДАГИ ХАЙРЛИ ТАМОЙИЛЛАР

Орзудан маҳрум инсон тубанлик сари кулашга маҳкум бўлгани сингари идеалдан бебаҳра жамият ҳам таназзул гирдобига тушиши муқаррар. Инсон орзуси, жамият идеали эса адабиётда акс этади. Адабиёт миллий шаклда намоён бўлар экан, нафақат алоҳида шахсларнинг, миллатнинг орзу-идеалларини ифодалайди. Бу ҳол, адабиётнинг энг фаол тури саналган шеъриятда, айпикса, яққолроқ кўринади. Миллий шеъриятимизнинг такомиллашув тенденцияларини аниқлаш, унинг хос хусусиятларини таҳлил этиш, шеършуносликнинг замонавий мезонларни асосида баҳолаш ана шу жиҳатдан алоҳида аҳамиятга эга.

Таҳлил объектимиз – ўтган 2012 йили чоп этилган шеърий тўпламлардир. Бу тўпламларга ижодкорларнинг бошқа йилларда яратилган назмий асарлари ҳам кирган бўлиши табиий. Бу эса кузатувларимизнинг мазкур йил шеърияти билангина чекланмаганидан дарак беради.

Бир йилда жами 100 дан ортиқ катта-кичик шеърий тўпламлар чоп этилгани халқимизнинг назмга бўлган ихлосидан, муҳаббатидан далолат. Табиийки, уларнинг барчасига тўхталиш имкони йўқ. Шу боис, имкон даражасида, чоп этилган шеърий асарлардаги етакчи тамойилларни белгилаш, уларни лирик жанрлар кесимида таснифлаш ва айти тасниф асосида иш кўришга уринамиз.

УЎК 82-95
КБК 83.3(5Ў)
Ж 13

Масъул муҳаррир:

Сувон МЕЛИ,
*Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими, филология
фанлари номзоди*

Тақризчилар:

Қурдош ҚАҲРАМОНОВ,
филология фанлари доктори
Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ,
филология фанлари номзоди

Жабборов, Нурбой

Замон. Мезон. Шеърят / Н. Жабборов. – Тошкент: Гафур
Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – 304 б.

Ҳар бир замон адабиёт, шеърят олдига ўз муаммоларини кўяди. Уларни ҳал этишда айна ўша даврга ҳос адабий-эстетик мезонларга таянилиши аён. Мустақиллик йилларида миллий шеърятимиз тараккийси қандай тенденциялар асосида кечаётир? Шеърятимиз ривожининг ўзига ҳос тамойиллари нималардан иборат? Назмий асарларни бугун қай мезонларга таяниб баҳолаёмиз? Адабиётшунос олим, профессор Нурбой Жабборовнинг ушбу китоби шу ва шу каби саволларга берилган оҳорли жавоблари, ўзига ҳос илмий хулосалари билан шеърят муҳабларига манзур бўлади, деган умиддамиз.

Китоб олний ўқув юртарнинг филология факультетлари талабаларига ва барча шеърят мухлисларига мўлжалланган.

УЎК 82-95
КБК 83.3(5Ў)

ISBN 978-9943-03-577-5

© Нурбой Жабборов
© Гафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2015

нигоҳ билан қарайди. Бошқалар илғаши қийин бўлган моҳиятни ёрқин образлар, тutilмаган ташбеҳлар орқали санъаткорона ифодалайди.

Йигирма йил йўл босиб
Маккага етган каби.
Юраклардан дард, алам,
Армонлар кетган каби.

Шоир истиқлолни мусулмон халқимизнинг энг муқаддас туйғулари билан боғлайди. Муборак сафарга отланиб, муродга етган кишининг юраги, дард, алам, армонлардан фориғ бўлгани сингари истиқлол ҳам бизнинг халқимиз учун шундай: жон қадар, иймон қадар азиз. Унинг ютуқларини кўрса, одамнинг дарди арийди, армону аламлар ортда қолади.

Бу улуғ санани муаллиф шунча йил тинмай ҳикмат конини қазган бир шоирнинг шоҳ асарини ёзишига қиёслайди. Бундай тutilмаган ташбеҳлар кейинги мисраларда кетма-кет келади: “Кўл етмас чўккиларга қадалгандек туғ-ялов”, “Ёки эккан ниҳолинг айлангандек чинорга, номанг етиб боргандек олисдаги ниборга”. Бири алпинист, бири боғбон, яна бири эса ошиқ орзу-армонларининг ушалишига қиёс. Орзу бўлганда ҳам энг улуғ орзунинг, армон бўлганда ҳам чўнг армоннинг рўёби бу. Истиқлол хоҳ ижодкор, хоҳ алпинист, хоҳ боғбон – ҳар бир ватандошимиз учун энг азиз, энг муқаддас ҳодиса эканини англалади бу ташбеҳлар.

Йигирма йил – уфққа
Ташланган кўприк мисол.
Ва ёки чашминг узра
Саф тортган киприк мисол.

Дастлаб шеърӣй тўпламларга кирган дostonлар хусусида. Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Ориповнинг “Ранглар ва оҳанглар” тўпламига кирган “Истиклол манзаралари” асари ўзбек дostonчилигида янги ҳодиса бўлганини таъкидлаш керак. Бу янгилик нималарда кўринади? Биринчидан, дostonни ёзишда муаллиф лиро-эпик поэзияда бир оз унутила бошлаган халқона қиссагўйлик услубини танлаган. Муаллифнинг ўзи бунга қуйидагича изоҳ беради: “...ушбу тизмаларимда ўзим гувоҳ бўлган кўпгина ҳаётӣй воқеаларнинг айримларини қаламга олдим, холос. Бу ўрида менга халқона оҳанг ва қиссагўйлик марокли туюлди”.

Иккинчидан, “Йигирма йил”, “Тоғлар ҳикояси”, “Ўзбек иши”, “Мурунгов”, “Элобод”, “Қамчик довони”, “Имом Бухорӣй”, “Женева” сарлавҳалари билан берилган саккиз манзара орқали яхлит ҳолда халқимиз ҳаётида истиқлолгача ва мустақиллик йилларида кечган бутун мураккабликлар: зиддиятлару юксалишлар, алоҳида шахслар ва миллат руҳиятидаги эврилишлар киёсий аспектда бетакрор поэтик талқин этилган. Ҳайратга лойиқ жиҳати шундаки, улар алоҳида-алоҳида олганда ҳам ўзига хос тугал бадий қашфиёт бўлгани сингари, яхлит ҳолда ҳам оригинал лироэпик ҳодиса мавқеига кўтарилган.

Дostonдаги биринчи манзара “Йигирма йил” деб номланган. Нима учун шундай номлангани ўқувчига тушунарли – асар истиқлолнинг йигирма йиллигига бағишланган. Бироқ бу ўринда муҳими ҳар бир мисранинг шеърӣятга устоз шоирнинг ўзи қўйган талаб – бетакрор мазмун, гўзал ташбеҳ, сирли руҳ уйғунлигида яратилганида. Агар оддий бир қаламкаш шу мавзуда бирор нарса қоралаганида, нари борса, воқеликни шунчаки қайд этиб қўя қоларди. Абдулла Орипов эса, ўтган йигирма йилга чинакам шоирона

Арслон ва суварак – таъсирчан қиёс. Йигирма йиллик тарихнинг мураккаб ва зиддиятли кечганини шоир ана шундай қиёслар, фикр ва туйғулар ғалаёни орқали ифодалайди. Довонлардан шу тахлит ғолиб ўтган бу “карвоннинг бисотида асл башар закоси, ажодлар армонию авлодлар муддаоси борлиги”, шу боис унинг йўлини тўсиш имконсиз эканини санъаткорона тас-вирлайди.

Достондаги иккинчи манзара – “Тоғлар ҳикояси” деб номланган. Дастлаб тоғ дегани шунчаки томошабоп жой бўлмаганидек, тоғликларнинг егани нукул болу мой эмаслигидан сўз боради. “Йил келмаса ўт ковраб Булоқлар куриб битар. Бир сел босса бувангнинг Гўрини ювиб кетар. Ўзидан ўтганини Тоғлик ўзи билгайдир. Молига шоқол бўри Шерикчилик қилгайдир” сингари сатрларда бу ерларда тирикчилик ўтказиш жуда оғир бўлгани ўз ифодасини топган. Мана бу мисралар бу қийинчиликни янада яққолроқ ҳис этиш имконини беради:

Чора излаб куёвнинг
Ранги-рўйи бўзарган.
Таппи ёқиб, келиннинг
Икки кўзи қизарган.

Хуллас, бир йиғинда тоғликларга ёрдам кўрсатилмаса бўлмаслиги айтилиб, таклифлар сўралади. Турлича таклифлар айтилади: 1) довонга янги шиор илиб, ёнида қизил бурчак ташкил этиш; 2) бўриларга қопқон қўйиш; 3) чойхона, кўприк, шийпон қурилишини бошлаш. Шёър шунинг учун шёър, шоир шунинг учун шоирки, у ҳар бир деталь замирига олам-олам маъно юклайди. На халққа, на собиқ тузум раҳнамоларига бирор ман-фаати бўлмаган юқоридагига ўхшаш таклифлар –

“Уфққа ташланган кўприк” – бу қадар тугилмаган ташбехни қўллаш учун ижодкордан қанчалик фавқулодда истеъдод, нечоғлик кенг фантазия талаб қилинади. Мана бу ташбех эса, нақадар ҳаётий, қанчалар кўнгилга яқин: “Ва ёки чашминг узра Саф тортган киприк мисол”. Киприклар кўз корачиғининг ҳимоячилари экани назарга олинса, бу ташбехнинг нафақат бадиий киммати, теран моҳияти ҳам яққолроқ намоён бўлади.

Бу қадар равон услубда, халқона ибораларни моҳирона қўллаб асар ёзиш учун шоирдан катта ижодий тажриба билан бир қаторда яна кўп фазилатлар талаб қилинади. Бу фазилатлар нималардан иборат? “Халқнинг ўлмас руҳиятини, кадриятларини, миллий ўзига хослигини, ва ниҳоят, бебаҳо тил бойлигини мужассам эта олган ҳақиқий ижод намуналаригина яшашга ҳақли” – Абдулла Орипов шеърятга ана шундай талаб билан ёндашади. Шунинг учун ҳам унинг асарлари кўнгилларнинг туб-тубига етиб боради, унинг нозик торларини чертиб юборади.

Ҳар бир ташбех, истиора, рамз, тимсол мазкур зиддиятларни янада теран, аввалгидан-да таъсирчан ифодалашга хизмат қилган. “Карвон ўтди, гўёки Қашқир юрмас чўллардан. Йигирма йил тап тортмай Довуллардан, дўллардан” сатрлари бу фикрни тасдиқлайди. Мана бу мисралар эса, бадиий нияти талқини учун шоир дабдурустдан ҳаёлга келиши қийин бўлган қиёсларга мурожаат этганини кўрсатади.

Арслонларнинг наъраси
Қутку солса басма-бас.
Сувараклар аҳли ҳам
Тинч турганмас бир нафас.

“Тоғлар ҳикояси”нинг ёзилишига ижодий туртки бўлган воқеани муаллиф қуйидагича ҳикоя қилади: “Тошгузар – Деҳқонобод – Бойсун – Қумкўрғон” темир йўли қурилиши бошланганидан хабарингиз бор. Унинг Тошгузар – Деҳқонобод қисми қуриб битказилди. Ҳукумат комиссияси аъзолари қаторида поезднинг биринчи йўловчиси бўлдим. Деҳқонободга поезд келиши ҳеч кимнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган. Бундай ҳодисани хаёли чек билмас бахши шоирлар ҳам ўйлаб топишлари даргумон эди. Деҳқонободдаги йиғинда бир замонлар шу туманда раҳбар бўлиб ишлаган, ҳозир эса вилоят “Нуроний” жамғармаси раиси Январ Иноятов бир воқеани хотирлаб қолди. Ўша йиллари қайсидир мажлисда Январ ака сўз олиб: “Деҳқонободга ҳам газ келармикан?” деганида залдагилар: “Газ дейсан-а, ҳали тепловоз ҳам сўрарсан?!” дея хохолаб қулишган, орзуманд одамни масҳара қилишган экан. Хўш энди нима бўлди?! Бу ҳам тарихнинг буюк истехзоларидан бири эмасми?!”

Кўриниб турибдики, Абдулла Орипов асарга туртки бўлган воқеадан нусха кўчириб қўя қолган эмас. Уни ўзининг бадийий ниятига мослаштирган. Раҳбар ўрнига чўпон образини олиб кирган. “Чора излаб ранги-рўйи бўзарган” куёв, “таппи ёқиб икки кўзи қизарган” келин образларини қойилмақом қилиб тасвирлаган. Сюжет линиясини ижод қилган, унга мувофиқ келадиган поэтик шакл топган, бадийий либос кийдирган. “Ижодий туртки икки хил қиёфада намоён бўлажак, – дейди шоирнинг ўзи. – Биринчиси, сизу биз кўриб турган моддий борлиқнинг бевосита таассуроти бўлса, иккинчиси эса фикр ғалаёнидир. Мўъжазгина тўртлик ҳам, улуғ дoston ҳам шу икки жиҳатнинг уйғунлиги туфайлигина дунёга келади”. Гарчи “Тоғлар ҳикояси”да

шўроларнинг умуман ҳаёт мантиғига зид ишларига ишора. Ҳатто бу ҳақда машҳур бир латифа ҳам бор. Эмишки, колхозда йиғилиш бўлибди. Кун тартибига икки масала қўйилган. Биринчиси – колхоз омборхонаси қурилишини яқунлаш. Иккинчиси – коммунизм қуриш. Колхоз раиси айтар эмиш: “Омборхона қурилишини яқунлаш учун материал етарли эмас. Шунинг учун бирданга иккинчи масалага ўтамиз”. Омборхона қурилишидан кўра коммунизм қуриш осонроқ. Негаки, биринчиси учун қурилиш материаллари керак. Иккинчиси учун – ҳеч нарса.

Тоғдаги йиғилишда охири кўрқа-писа кўл кўтарган бир чўпон: “Қайдадир таппи эмас, газ ёнармиш ўчоқда”, деган гапни айтиб юборади. Шунда мажлисни зўр тўлқин чулғаб олади, баъзилар эса қаҳ-қаҳ уриб, корнини чангаллаб қолади...

Алқисса, бечора чўпон лофчига чиқади. Бироқ “Тоҳида бир дақиқа асрларга тенг” бўлиши ҳам мумкин экан. Кўп ҳам ўтмай “замонлар чеврилди, ёлғон кетиб ёлғонга, рост ростга эврилди”. Оқибатда “ўчоқларда ловуллаб газлар ёна бошлади. Келинчаклар таппини бир чеккага ташлади”. Бу ҳам майли: “Мўъжиза атайсизми, Туш дейсизми – фарқи кам. Бир куни денг тоғларга Кириб келди поезд ҳам”. Натижада, “Зўр мажлисда қатнашган ўша казо-казолар, Катта-кичик, паст-баланд Ҳоказо-ҳоказолар” чўпоннинг ўтовига келиб, ундан узр сўрашади.

Шоир чиқарган поэтик хулоса мана бундай:

Ўша йигин зўр тарих
Эсдан чиқмас умрбод.
Қатнашган экан унда
Мустақиллик деган зот!

Мана бу мисраларда муаллиф ана шу ҳақиқатни умумлашма образга айлантирган: “Ўғри билан қарокчи Ошни бирга есалар. Буларнинг барчасини “Ўзбек иши” десалар”.

Шоир фикр оқимини ўзбек иши аслида нима экани масаласига буради: “Нахотки, билмасалар Ўзбек иши нелигин. Асли ўзбек кўтарган Маърифатнинг пилигин”. Бунинг исботи учун ижодкор миллатимиз тарихидан анча мисоллар келтиради: “Эрки учун курашган Ботганда ёвнинг тиши. Соҳибқирон шиддати Эмасми ўзбек иши”. “Берунийдан ўрганди тафаккурни қитъалар. Демак илму ирфон ҳам Ўзбек иши аталар”. “Ўзбекнинг ушбу ишин Эплай олган қайси эр. Олти ойда “Хамса”ни Ёзиб қўйган Алишер”. Ҳарбий шиддат тимсоли бўлган буюк Соҳибқирон, илму ирфон рамзи – улуғ Беруний, шеърят жаҳонгири – ҳазрат Навоий “Хамса”сини шоир ўзбек ишига мисол сифатида кўрсагади.

Ботир ва Фотиҳ образи орасида кечган кескин зиддият дostonнинг “Ўзбек иши” қисми бадиияти янада юксалишига сабаб бўлган. Фотиҳнинг малайлари инсонийликдан шу қадар чиққанки, хатто айбсиз эри ҳибсда ётган аёлнинг зирагу узугини ҳам юлиб олишгача борган. Шундай бир шароитда чарх айланиб, даврон Ботир дастпанжасига ўтади. У “қорани қорага, оқни оққа айириб, келгинди жаллодларнинг кўлларини қайиради”.

Дostonнинг бу қисми мана бу тарзда хотима топади:

Бузилди зиндонларнинг
Эшиги-ю тирқиши.
Билиб қўйгин, биродар,
Мана бу Ўзбек иши!

биринчи тур ижодий туртки таъсир этган бўлса ҳам, унда фикр ғалаёни ҳам бўй кўрсатганини сезиш кийин эмас.

Достоннинг учинчи манзараси – “Ўзбек иши”га бағишланган. Шоир адолат ва қонун тушунчалари ўзбекнинг асл тийнатида борлигию, Соҳибқирон Амир Темур бу сўзларни шамширига ўйиб ёздирганидан очади баҳсни. Кучли ҳаётий мантиққа асосланган мана бу сўзлар ўқувчини чуқур ўйга солади:

Тутун чиқмас ҳеч қачон,
Бир нарса ёнмаганда.
Қонун бузилгай асли
Эҳтиёж қонмаганда.

Бу сўзлари билан шоир собиқ шўролар тузумининг илдизига назар солади. Инсон манфаатларига аслан зид бўлганига ишора қилади. Кейинги қилмишлари ҳам бунни тасдиқлайди: “Аҳли юрт ҳоли ночор, Ямоқ солса ямоққа. Ўзи йўқ бойлик учун олишсалар қамокқа”. Заҳматқаш, бир умр меҳнат қилиб бири икки бўлмаган халқ, бу ҳам етмагандек, ҳақсизлик, адолатсизлик азобини ҳам тортса: “Пахтасини тердириб, Бозорида сотсалар. Кечқурун юлдуз бериб, Эртасига отсалар”.

Шўроларнинг инсонийликка зид қилмишларини бундан ҳам таъсирчанроқ ифодалаш кийин. Бирорта ҳам ортиқча сўз, яримта ҳам ўрнига тушмаган деталь йўқ бу мисраларда. Бир-икки одамга қилинган тухматни тасодифга йўйиш мумкин дир, балки. Агар бўҳтон бутун бошли халқ, миллат шаънига уюштирилса-чи? Унга сабр этишнинг имкони борми? Дунёда ёвузликни сиёсатга айлантирган салтанатлар кам бўлмагандир. Бирок, шўролар сингариси аввал учрамагани тайин.

Олтинчи манзара – “Қамчик довони” таърифига бағишланган. Шоир довонни ўзбек халқи белидаги олтин камарга, Қуёшнинг саждагоҳи – Тахти Қамарга ташбеҳ этади. “Бунда-чи, йўқдир тўхтов, У абадий сас каби. Ҳаётнинг ўзи мисол, Мунтазам нафас каби” сингари сатрлар Ватанимиз учун довоннинг аҳамияти нечоғлик эканини ўқувчи қалбига жойлаб қўйиши жиҳатидан аҳамиятлидир.

Шоир таърифлаганидек, бу муаззам довондан муттасил равишда эзгулик қатнайди. Шу боис: “Калавадек йўлларни Ипак каби эшдилар. Тезроқ ет, деб дийдорга Тоғларни ҳам тепдилар”. Муаллиф водийни тутилмаган ташбеҳлар билан васф этади. Бу замин фазилятларга бой. Адирлари, қирлари йил бўйи ризк улашади. Сабаби, деҳқончилик ңирлари шу маъводан етишиб чиққан. “Гўзал бир шеърятнинг мавжи ҳам, ҳофизлар овозининг авжи ҳам водийдадир”. Шоир ўз шеърларининг ана шу бетакрор водийда ҳам яшаб юрганидан мамнуният ҳиссини туюди.

Достоннинг еттинчи бобида ҳазрат Имом Бухорийнинг ҳадис илмида тутган ўрни, аллома зиёратгоҳи ўтмиши ва бугуни киёсан бадий талкин этилади.

Ундаги воқеаларнинг тарихий асоси шундай: худосизлик айна авжига чиққан кезлари Москвага Ливия подшоҳи Надим ал-Жиср расман ташриф буюради. Меҳмонга сафар режасини тақдим қилганларида у буюк муҳаддис Имом Бухорий мақбарасини зиёрат қилиш ниятини билдиради. Москвадаги раҳбарлар суриштиришса, аҳвол яхши эмас, зиёратгоҳ қаровсиз ҳолатда. Меҳмонни фикридан қайтаришга шунчалик уринсалар ҳам, рози бўлмайди. У ерга самолёт қўна олмаслигини баҳона қилишиб, поездда олиб жўнайдилар.

Хоҳ кичик шеър бўлсин, хоҳ йирик дoston, Абдулла Оринов ижодида фалсафий теранлик ва бадший маҳорат бениҳоя уйғун келади. Достоннинг “Мурунгов” қисми ана шундай фалсафий қараш билан бошланади. Унга кўра, Яратган Инсонга эрк ато этади. Шунинг баробарида нафс балосини ҳам бериб, уни тилла деган маъданга қизиқтириб кўяди. Кимдир бу оғир синовда ёниб кул бўлади. Кимдир унга соҳиб бўлса, ўзгаси маъданга кул бўлади. Достоннинг бу қисмида нафс бандаси Фотиҳ ва тилланинг ҳақиқий соҳиби бўлган Ботир ўртасидаги кураш давом этади.

Шоир сўзларни шу қадар танлаб, саралаб қўллаганки, бирорта сўзни таҳрир қилиш, бирини бошқаси билан алмаштириш имконсиз. “Кимнингдир томин ҳатто қоплади тилла ранги. Кимгадир теккан эди Фақат унинг жаранги” – бундай куйма сатрлар ўйлаб топилиши маҳол. Шоир назарда тутган фикр бир вақтнинг ўзида ҳам шуурга, ҳам қалбга оқиб қиради; ўқувчини титратиб юборади. Худо берган илҳом маҳсулидир бундай мисралар.

Гарчи “у замонлар Фотиҳнинг айтгани айтган” бўлса ҳам, Ботир шахдидан қайтмайди. Шоир гаъбири билан айтганда: “Энг аввали хурликка Зўр тапналик эди бу. Соҳибқирон зурёди Занжирда қолмас мангу”. Сабру бардоши зое кетмаган юртининг фақат остонаси эмас, боши ҳам тилла бўлишини тилайди муаллиф.

Достоннинг бешинчи манзарасида тақдирнинг не-не жафосини, дўстларига вафо қилиб вафосини ҳам кўрган, “тарихининг бузилмаган тахи, шоир десанг мухташам Бердахи бор” қорақалпоқ элининг жасорати, қоқ чўлнинг ўртасида Тожмаҳалдай қад кўтарган обод манзил – Элобод васф этилади.

Тарих шоҳид: баъзан якка бир шахс миллатнинг шаънини осмон қадар юксалтириши, унга шарафлар келтириши мумкин. Искандар – юноннинг, Чингизхон – мўғулнинг тимсоли экани бунга далил бўла олади. Шоирнинг армони шунда эдики, ўзбекнинг рамзи бўлган “Темурбекни рақиблар Дафтардан ўчирганди. Ўзбекнинг шонини ҳам Масковга кўчирганди”. Яъни ўзбек жаҳон минбарида ўз номидан иш кўриш ҳуқуқидан маҳрум эди. Бу ҳол шоирни изтиробга солган, Женевада экан, “узун тунлар тушига Ўзбекистон кириб” чиққан. Шоирнинг дарду алами мана бу мисраларда ошкор намоён бўлади: “Мен-ку чиқиб минбарда Виқор тўкай демасдим. Нима учун рўйхатда Ҳабашчалик эмасдим”.

Булар барига сабаб она юртнинг истибдод искан-жасида экани эди. Шоир бу ҳолни қуйидагича тасвирлайди: “Ҳа, юртим на сонда бор, На санокда бор эди. Йўқдир ҳуқуқи, ҳаққи, Тобе бир диёр эди”. Чинакам ватанпарвар учун бундан ҳам ортиқ фожиа бўлиши мумкинми? Агар у ватанпарвар мабодо ижодкор бўлса, фожеийлик даражаси бундан ҳам ошиши табиий. Чунки бошқалардан фарқли ўлароқ ижод аҳлида ҳиссиётлар туғғени кучлироқ бўлади. Ижодкор таъсирчан келади. Қалбида дард, изтироб пўртанаси мудом тўлқинланиб туради.

Бирок жамиятнинг ўзига хос мантиғи, ёзилмаган қоидалари ҳам бор. Бу мантиқ ҳар қандай ғуссанинг изидан шодлик, фожианинг ортидан бахт эпкинлари эсмоғини тақозо этади. Достонда ана шу ҳол қуйидагича тасвирланган: “Йигитнинг ҳам омаду Барорлари бўл-гайдир. Аллохнинг қутилмаган Қарорлари бўлгайдир”.

Яратганнинг қутилмаган бу қарори нимадан иборат эди? “Фурсат етиб, яна бир Чайқалиб олди

Бу орада зиёратгоҳни гўё таъмир қиладилар. Ат-рофни кўрмасин деб меҳмонни ғира-шира сахар чоғи олиб келишади. У тиз чўкиб йиғлаб, Куръон тиловат қила бошлайди. Сахардан қарийб аср вақтигача Каломуллоҳни хатм қилади. Улуғ аллома мақбарасини зиёрат қилгани учун кўп шукрлар айтади. Шоир алломанинг муборак ёди шўролар томонидан беҳурмат қилинганини қуйидагича талқин этади:

Ҳа, замоннинг ҳовузи
Лойқага тўлган эди.
Ҳадис илмин султони
Беҳурмат бўлган эди...

Достонда Имом Бухорийнинг ҳадис илми ривожида тутган ўрни мана бундай баҳоланади: “Ҳадис чўнг илм бўлди, Етиб ҳақнинг ризоси. Айтса арзир, Бухорий — Пайгамбарнинг мирзоси”.

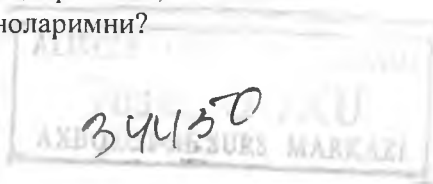
Сўнгги саккизинчи манзара “Женева” деб номланган. Ўтган асрнинг саксонинчи йиллари ўрталарида шоир республика Муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилиш Давлат агентлиги раиси сифатида хизмат сафари билан тез-тез Женевага боришига тўғри келади. У Женевани “Европа маликаси” дея таърифлайди. “Қари, баттол қитъанинг ягона тинч ўлкаси” сифатида васф этади.

Абдулла Орипов фикрни кутилмаган ўзанга буриб, фавқулудда оҳорли ташбеҳлар кўллай оладиган шоир. Мана бу фикр, биринчидан, шеърнинг бадиий қувватини ошириб юборади, иккинчидан, ўқувчида ҳайрат туйғусини пайдо қилади: “Бунда ором ва шодлик Сингиб кетар нигоҳга. Афсуски, у қиз эмас, Олиб бўлмас никоҳга”.

бадий эҳтиёж эканини таъкидлаш зарурати бор. Халк шоири Маҳмуд Тоирнинг “Янги Тошкентнома”си ана шу жиҳатдан аҳамиятлидир. Достоннинг асосий фазилятларидан бири шундаки, муаллиф Тошкент ҳақида ўзигача Фирдавсий-ю Низомийдан Камол Хўжандийгача, ҳазрат Навоий-ю шоҳ Бобурдан Зайниддин Восифийгача, ундан Максуд Шайхзодагача бўлган олиму ижодкорлар яратган тарихий манбаларни, бадий асарларни синчиклаб ўрганган. Уларга эҳтиром билдириш баробарида ўз олдига “Элдан ҳикмат зиёсин олиб, эл кўнглига жойлаш” мақсадини қўйган шоир бунга эриша олган. Куёш дарвозасига, беҳиштга, кўнгил кўргонига ташбеҳ этилган Тошкентнинг бугунги манзараси достонда муҳаббат билан тасвирланган. Шоир бот-бот тарихга мурожаат этади, бугунги воқелик билан муқояса қилади. Ўн уч аср мобайнида кўҳна Шошнинг пойтахти бўлган Мингўрик васфига, бу шаҳарга Соҳибқирон Амир Темур ташрифи тафсилотларига алоҳида сатрлар бағишлайди. Ҳар дилда юз қасида очган Ҳазрати Имом мажмуаси зиёратидан баҳра олса, бағрида фарёду додларни жамлаган Алвастикўприк ҳақида ёзар экан, изтиробларини мана бундай ифодалайди:

Ўздан чиққан лаганбардорлар,
Ўз элига тикканми дорлар?
Сўрар ахир иймони борлар:
Қайга кўмдинг боболаримни?

Қодирий – бу қалбимдаги шон,
Юз йилда бир келарми Чўлпон?
Қўлдан кетди энг нодир имкон,
Қайга кўмдинг доноларимни?

дунё. — Ўзбекман! — деб юртимдан Чикди азамат сиймо. Улуг халқ азми билан Замона янги бўлди. Ўз туги, ўз мухри бор, Кошона янги бўлди”. Юрт асрий орзуси — истиқлолга эришди. Камситишу хўрликлар ортда қолди. Энди Европа томонларга йўли тушган шоирни не юртлар қўлда нону туз билан хурматини жойига қўйиб кутиб олди. Женевага борганда мустақил мамлакат элчихонаси вакиллари ҳам мамнуният билан йўлига чикди.

Ҳар йигинда ўрним бор,
Эрта кундан кўнглим тўқ.
Маъқул келса, “Ҳа” дейман
Номаъқулга ҳушим йўқ.

Хулоса қилиб айтганда, дostonда васф этилган саккиз манзара яхлит ҳолда она Ватаннинг ёруғ пешонаси тимсолидир. Халқона услуб, бетакрор бадиият, сирли рух — дostonнинг ўзига хослигини таъминлаган омиллар ана шулардир. Эътироф этиш керак, истиқлол мавзусида юксак поэтик маҳорат намунаси бўлган бошқа бундай дostonимиз ҳозирча йўқ.

Яна бир муҳим жиҳати, гарчи дoston “Истиқлол манзаралари” деб номланган бўлса ҳам, муаллиф бу табаррук сўзнинг хурматини жойига қўйган. “Мустақиллик” сўзи бир ўриндагина қўлланган, холос. Устоз шоир бу сўзни такрорлашдан тийилиб, истиқлолнинг нечоғлик улуғ неъмат эканини халқона қиссаларга хос усул ва образли тасвир орқали кўнгилларга кўчириш йўлидан борган.

Устоз Мақсуд Шайхзода “Тошкентнома”сининг бадиий қимматини истисно қилмаган ҳолда мамлакатимиз бошкенти ҳақида янги дostonлар яратилиши

Нафас Шодмоновнинг ютуғи шундаки, у мазкур кўхна ривоятларни янгича талқин этади. Ўзининг бадий ниятига мувофиқ шаклда ифодалайди. Ана шу ниятдан келиб чиқиб уларнинг мазмунига жузъий ўзгартиришлар ҳам киритади. Зеро, ижоднинг ижодлиги ҳам шунда: барчага аёндек кўринган ҳақиқатларнинг ўзгалар эътибор қилмаган жиҳатларини англаш ва санъаткорона тасвирлаш. Муаллиф ўзида ана шундай иқтидор борлигини кўрсата билган. Биргина мисол. Искандар ва Нўшоба ҳақидаги ривоятда бутун оламга ҳокимликни даъво қилган Искандар Нўшоба исмли аёл ҳукмронлигидаги Бадра мамлакатига бостириб боради. Бу юртни ҳеч замонда ҳеч ким фатҳ этолмаганини эшитгач, бунинг сабабини билиш учун элчи кийимини кийиб, ўзи Нўшобанинг ҳузурига келади. Қарасаки, боғлари, экинзорлари, майдонлари девор билан ўралмаган. Чорваларида чўпон йўк. Ҳеч каерга қоровул қўйилмаган. Бунинг сабабини сўраган Искандарга Нўшоба мана бундай жавоб беради:

Бадра юрти бир тан эрур, бор вужуд ақл,
Бутун тана иймон эрур, комил эътиқод.
Девор – жонсиз қалқон эрур, оғримас тандир,
Қолаверса, кемтиксиз ҳеч девор бўлмагай.
Хўш, деворми ишончлироқ, иймонми афзал?..

Сохтакорликдан йироқ, ҳеч ким бир-бирига ёлғон сўзламайдиган, меҳнат мевасига меҳр доялик қиладиган бу юрт Искандарда хайрат уйғотади. Дунёни асир этган жаҳонгир Нўшобанинг идрокига таҳсинлар айтади. Жаҳонда ҳали ҳеч ким у каби битта асир олиб дунёни асир эта олмаганини сўзлайди. Ўзининг маҳв этилганини эътироф қилади. Нўшобанинг бунга

Шоир Амир Темур хиёбони, ҳазрат Навоий номидаги Миллий боғ, Мустақиллик майдони, Эзгулик аркаси, Хотира хиёбони, Маърифат қасри таърифида назмий мисралар битади. Ўзбекни мавжи барҳаёт улуг дарёга қиёслаган дoston муаллифи миллат ифтихори бўлган Тошкент шаънида ўзига хос бадиият обидаси бунёд эта олган. Фақат биргина мулоҳаза. Дostonда Тошкент кечмишида алоҳида ўрин тутган бир-икки сиймо, масалан, Шайх Хованди Тоҳур, Мунавварқори ёки Абдулла Авлоний сийрати тўлақонлироқ очилса, асарнинг таъсир кучи янада ошган бўлар эди.

Инсон ўз фитратига кўра унутувчи. У ҳодисаларнинг кўпроқ зоҳирига эътибор қаратади, ботинни мушоҳада этавермайди. Одам фарзандлари аксар ҳолларда суратни кўради-ю моҳиятдан бебаҳра қолади. Чинакам бадиий асар ботинни – моҳиятни инкишоф этмоққа хизмат қилади. Адабиётнинг асл миссияси ана шу ҳақиқатни образли талқин этмоқдир. Нафас Шодмоновнинг “Махзан” асари шу йўлдаги ўзига хос ютуқ сифатида баҳоланишга лойик.

Муаллиф “Ривоят” деб атаган бўлса ҳам, асарни жанр хусусиятларига кўра драматик дoston дейиш мумкин. Асар ҳажман катта эмас. Иштирокчилар сони ҳам бор-йўғи тўрт киши: рассом йигит, кўзи ожиз чол, ёрдамчи йигит ва ёрдамчи қиз. Умрнинг бебақолиги, уни қадрлаш, муносиб яшаш инсонийликнинг асосий шарти экани асарнинг ўқ чизигини – бадиий концепциясини ташкил этади. Композиция, сюжет, бадиий тасвир воситалари, монолог, диалог, ремарка – барчаси ижодкорнинг ана шу поэтик концепциясига хизмат қилдирилган.

Асарда келтирилган ривоятларни, табиийки, муаллиф тўқиган эмас. Улар аслида мавжуд ривоятлардир.

достонлари поэтик рамзлар, бадий тимсоллар ўринли қўллангани билан алоҳида ажралиб туради. Жумладан, “Қалб қалъаси” достонида Юрак, Соғинч, Шубҳа, Хавотир, Нафрат, Сўз, Тасвир, Хаёл, Ақл, Муқаддас туйғу сингари тимсоллар воситасида инсон, унга хос олижаноб туйғулар ўзига хос усулда тасвирланади. Ижодкорнинг бу жанр имкониятларидан самарали фойдаланишга интилаётганини таъкидлаш керак.

Энди 2012 йилги шеъррий тўпламларнинг хос хусусиятларини кўрсатувчи тамойиллар ҳақида. Бизнингча, улар қуйидагилардир:

1. Замонавий мавзуларни кўҳна арузда ифода-лашга интилиш. Ўтган асрнинг 20–30-йиллари шеър-иятида аруздан бармоққа ўтиш тенденцияси кузатилгани маълум. Кейинчалик бутунлай бармоққа ўтилди. Бугун эса арузга эҳтиёж бироз кучаяётгандек. Айни кезде бу кўҳна вазнга янгича руҳ бераётганлар ичида энг фаоли устоз Абдулла Ориповдир. Шоирнинг “Ранглар ва оҳанглар” тўпламига кирган газаллари ушбу жанрнинг мумтоз намуналаридир.

Сочларинг ёймай туриб

Тушган қоронғу тун эмас,

Тишларингни кўрмайин

Тонг ҳам оқарган кун эмас.

Мумтоз шеър-иятимизга хос ҳусни матлаънинг нақадар гўзал намунаси. Бунда ташбеҳ ҳам, тазод ҳам фикрнинг санъаткорона ифодасига хизмат қилган. Ёки мана бу байтдаги жозибадан ҳайратга тушмасликнинг иложи йўқ:

жавобан айтган сўзлари муаллифнинг бадиий ниятига уйғун экани билан алоҳида ажралиб туради:

Ха, Искандар, бу дунёни забт этмоқ асли
Битта қалбни забт этмоқдан бошланар шаксиз.
Лекин баъзан дунёни забт этмоқ қасдида
Ҳирси ортган кимсаларнинг эсидан чиқар:
Олам яшар одамларнинг қалби остида,
Забт этмасдан қалбни уни забт этолмаслар.

Драмада тўрт образ тимсолида бир шахс – комил инсон образи яратилган, дейиш ҳам мумкин. Бу талқин бўйича, чол – рух, йигит – вужуд тимсоли. Ёрдамчи йигит ва ёрдамчи қиз – ақл ва кўнгил рамзи. Ўзаро мулоқотлар вужуд ва рух ўртасидаги баҳс-мунозаралар ифодасидир. Зеро, бир инсон кўнглида ҳам қанча тўфонлар, зиддиятлар кечмоғи табиий бир ҳол.

Биргина мулоҳаза: бизнингча, асар сўнгида йигитнинг ўз кўзларини ситиб олиши воқеаси кучлироқ мантиқий далилланиши, кўнгилнинг кўзга айланиш жараёни муаллифнинг хоҳишига кўра эмас, воқеаларнинг табиий мантиғидан келиб чиқмоғи зарур эди. Токи, ўқувчи бошқача бўлиши мумкин эмаслигига ишонсин.

“Махзан” – хазина демакдир. Муаллиф хазина деганда, биринчидан, инсон умрини, иккинчидан, моҳиятни англаб, огоҳ яшашни назарда тутган, дейиш мумкин. Баҳарҳол, зоҳир ва ботин уйғунлиги, сурат ва моҳият мутаносиблиги маҳорат билан бадиий талқин этилгани “Махзан”нинг ютуғини таъминлаган асосий омилдир.

Шоир Ҳумоюннинг “Интиҳосиз наволар” тўпламига кирган “Етти устоз сабоқлари”, “Қалб қалъаси”

Кимни суйди жон тикиб, кимни отарга ўқи йўк,
Мунчаям оқ бўлмаса, мунча қаро кўнглим менинг.

Шоиранинг газаллари дарду изтиробнинг, рухий галаёнларнинг ўзига хос поэтик тасвирига бағишлангани билан алоҳида ажралиб туради.

2. Шеърятда халқона оҳангларга эҳтиёжнинг ортиши. Мумтоз шеърятда саҳлу мумтаниъ деб аталгувчи усул бор. Бир карашда бу усулда ёзишдан осони йўкдай, бироқ буни уддалаш маҳол. Халқона оҳангда ёзиш ҳам шундай. Юзаки қараганда анчайин осон туюлади. Бироқ унда фикрни оҳорли айтиш, маромига етказиб ижод қилиш ҳар кимнинг ҳам ҳадди эмас. Маҳмуд Тоир ижодида ана шундай мисралар бор. Шоирнинг “Бедорларга беринг дунёни” тўпламида ўқиймиз:

Кўклам қабоғи
Бунча уюлди.
Осмон кўзидан
Ёши қуюлди.
Жисму жонимда
Ғалат титроқлар.
Шабнамдан шароб
Ичар япроқлар.

Туйғунинг образли тасвирини бу тарзда бериш қийин. Чинакам илҳом келгандагина туғилади бундай мисралар. Улар ўйлаб топилмайди, қуйилиб келади. Ақл маҳсули эмас улар, айни илҳом меваси. Шоирнинг яна бир бошқа шеърида учрайдиган “Кўзингдаги шабнамни Кипригимда тергайман” мисралари ҳақида ҳам шундай фикрларни айтиш мумкин.

Икки чашмим жоласига
Боқмангиз ҳайрон бўлиб,
Асли улдир икки дарё,
Сир эмас, Жайҳун эмас.

Рамали мусаммани маҳзуф вазнида ёзилган ғазалнинг бирор ўрнида сакталик учрамайди. Теран мазмун ва ғўзал бадиият уйғунлиги, оҳорли ташбеҳ ва бетакрор моҳият мутаносиблиги шоир ғазалларининг ютуғини таъминлаган бош омилдир.

Шоир Ҳол Муҳаммад Ҳасаннинг мумтоз шоирларимиз ғазалларига боғлаган мухаммаслари унинг бу борада муайян ютуқларга эришаётгани исботидир. Мана, ҳазрат Навоийнинг машҳур ғазали матлаъсига унинг тахмиси:

Бўй баҳосинму дейин, басти расосинму дейин,
Хоки посинму дейин, сочи сиёсинму дейин,
Лаб гилосинму дейин, инжу жилосинму дейин,
Қоши ёсинму дейин, кўзи қаросинму дейин,
Кўнглима ҳар бирининг дарду балосинму дейин.

Мазмун-моҳият жиҳатидан ҳам, вазн хусусиятига кўра ҳам, санъат нуқтаи назаридан ҳам Ҳазрат Навоий байтига мутаносиб мисралар. Ҳатто улуғ шоир матлаъсига мос сажъга ҳам риоя этилган. Бироқ мана шу даража Ҳол Муҳаммад Ҳасан мухаммасларининг барчасида ҳам сақланган эмас. Уларда баъзан вазн сакталиклари ҳам учраб туради. Лекин юқоридаги биргина банднинг ўзиёқ шоирнинг арузда ёзиш имконияти мавжудлигини кўрсатади.

Шоира Муҳтарама Улуғнинг “Эй дилим” тўпламига кирган бир неча ғазаллари унинг арузда ижод қилиш салоҳияти етарли эканидан далолат беради. Масалан,

садо бермас. Шоир бу поэтик умумлашмани тун бўзаргач, ой ботиши, кун ёришгач тонг отиши сингари мутаносиб тасвирлар воситасида санъаткорона ифода-лайди.

Кутлибеканинг “Қоракўзларим” тўпламидаги шеърлар метафораларга бой. Шу боис улар бадий жихатдан талаб даражасида, таъсирчан:

Ойнинг хуккасидан кумуш келтирсам,
Юлдуз токчасидан идиш келтирсам,
Найсон булутидан ёғиш келтирсам,
Дармон бўларманми дардларингизга.

“Ойнинг хуккаси (кутичаси)”, “юлдуз токчаси” метафоралари, биринчидан, шеърнинг бадийятини таъминлаган бўлса, иккинчидан, қутичадан кумуш, токчадан идиш келтириш бирикмалари муаллифнинг аёл зотига мансуб эканини кўрсатиши жихатидан ҳам аҳамиятлидир. Умуман, бу тоифага хос назокат, уларгагина тегишли нафосат сезилиб туриши аёллар шеъриятининг фазилати сифатида баҳоланиши зарур. Мазкур шеърдаги “Дармон бўларманми дардларингизга” мисраси юракка яқин, халқона ибора экани билан фикрнинг таъсир кучини оширган.

Гавҳар Ибодуллаеванинг руҳий ғалаёнлар, кўнгил изтироблари ўзига хос талкин этилган шеърларидан таркиб топган “Юрагимда яшаётган сир” тўпламидаги халқона оҳангга йўғрилган мисралари куйма экани алоҳида ажралиб туради:

Кўнглим ойга илинди,
Ҳилол бағри тилинди,
Соғинганим билинди,
Сафом қайда, ёронлар?

Бу усулда шеър ёзиш ҳадисини олган ижодкорлардан яна бири Ҳол Муҳаммад Ҳасандир.

Тоғдай тилак тиламай
Қирдан умид қилмагин.
Хизр назар йўламай
Тўрдан умид қилмагин, –

деб бошлайди шоир бир шеърини. Халқона ҳикматнинг назмдаги ифодаси бу мисралар. Улар халқона бўлгани билан юракка яқин, юракка яқин бўлгани боис халқона.

Масирқаб най сеҳридан
Кечар хумнинг баҳридан.
Зар битса ҳам захридан
Мордан умид қилмагин.

Халқ орасидаги машҳур нақлга кўра хазина бор жойда илон ҳам бор. У хазинани қўриқлайди. Бироқ, шоир маҳорат билан қўллаган ирсоли масалга кўра, мордан умид қилган, яъни илонга ишонган одам зардан курук қолади. Сабаби, най чалинганда унинг оҳангидан масирқаган – маст бўлган илон хумни ташлаб чиқади. Ҳол Муҳаммад Ҳасаннинг халқона шеърлари ана шундай ҳикматларнинг оҳорли бадиий талқини экани билан ҳам алоҳида ажралиб туради.

Тун бўзариб, ой ботар,
Кун ёришар – тонг отар.
Ҳол келмаса тўрт қатор
Шеърдан умид қилмагин.

Чинакам шеър – ҳол маҳсули, Худо берган илҳом меваси. Бунинг акси бўлган тизмалар кўнгилларда

лаётгани йўқ. У бениҳоя таъсирли ва оҳорли образни шундоққина ўқувчи кўз ўнгига муҳрлаб қўяпти. Қолаверса, ҳали бирорта ижодкор дунёга нисбатан илон захридан тайёрланган шарбатни узагаётган айёр дўкончи ташбеҳини қўллаган эмас.

Юқоридаги мисраларда шоир дунёнинг моҳиятини шунчалик ўзига хос тасвирлаган бўлса, мана бу сатрларда инсон умридан кўзланган муддаони яна шунча оз сўз билан ундан ҳам кўра санъаткорона ифодалайди:

Ота-бобонг ким дея
Мендан сўраса синчи,
Чин дунёни кидириб
Йўлга чиққан кўчманчи.

Умуман, халқона усулдаги назм намуналари шеъримизнинг илдизлари миллатимизнинг қадим кечмишига бориб туташадиган асл ўзанларидан мудом қувват олаётгани далилидир.

3. Поэтик шаклдаги янгиланиш. Ҳазрат Алишер Навоий “Ҳайрат-ул-аброр” достонида

Назмда ҳам асл анга маъни дурур,
Бўлсун анинг сурати ҳар не дурур, —

деб ёзган эдилар. Яъни улуғ мутафаккир замонлар келиб назмнинг суратида янгиланишлар бўлишини башорат қилган. Буюк шоир назмнинг ранго-ранг либослар билан зийнатланиши табиий эканини таъкидлаш баробарида, ҳар қандай шаклда бўлишидан қатъи назар, “асл анга маъни” эканини ҳам таъкидлаган.

Кўнгил ойга илинганда хилол бағри тилиниши дарднинг нақадар чўнг эканини кўрсатади. Умуман, оҳорли мазмун ва тугилмаган ташбеҳлар уйғунлиги шоира назмининг етакчи хусусияти эканини таъкидлаш керак.

Муҳаммад Исмоилнинг “Мени кучлироқ сев” тўпламидаги шеърларда ана шу руҳ ифодаси кучли экани кузатилади. Жумладан, шоирнинг “Нидо” шеърида мана бундай мисраларни ўқиймиз:

Баҳор келгани йўқ, қиш кетгани йўқ.
Бошимда офтобу пойимда қорлар.
Яна қайлардандир келтирмоқда чўғ.
Кеча мени ташлаб кетган баҳорлар.

Бу мисралардан самимият уфуриб туради. “Бошимда офтобу пойимда қорлар” мисрасидаги тазод ва ўзига хос оҳанг шеър бадииятини таъминлашда, айниқса, алоҳида ўрин тутган.

Бобомурод Эралининг шу йўлда ёзилган шеърларидаги ифода тарзи ҳам, образли тасвир ҳам ҳеч кимни такрорламайди. Шоирнинг “Сукунат сибизғаси” тўпламидаги “Арғамчи йўл” шеърида мана бундай сатрлар бор:

Арғамчи, ё арғамчи,
Дунё айёр дўкончи.
Шарбат узатар, унда
Илон заҳри – бир томчи.

Тўрт сатр шеърда дунёнинг моҳиятини бунчалик теран, бу қадар маҳорат билан тасвирлаш осон эмас. Бунинг учун билимнинг ўзи камлик қилади. Ҳатто катта тажриба ҳам буни уддалаши маҳол. Шоир сўз-

сиятларини, бир-биридан фаркли жиҳатларини ажрата билмоғи зарур. Зеро, ижод аҳлининг ўзгалардан тафовути ҳам шунда.

Сенинг кўзларингга кўринсин улар,
Сенинг қулоғингга чалинсин унлар,
Барчаси ранго-ранг, саслари турфа.

Демак, бошқалар кўрмаган ранг ижодкор тасавурида намоён бўлмоғи зарур. Тинглаш ўзгаларга ҳеч қачон насиб этмайдиган оҳанглар шоир қулоғида мудом жаранглаб турмоғи лозим.

Билиб қўй, ранги бор армоннинг ҳатто,
Орзуларнинг ажиб шамойиллари,
Инсон қанча бўлса, улар ҳам шунча.

Ҳақиқатан, ижодкорнинг ижодкорлиги ҳам шундаки, унинг наздида армоннинг ҳам ўзига хос ранги бор. У орзуларнинг шакл-шамойилини ҳам кўра билади. Энг хайратланарлиси, орзу ва армоннинг ранглари шу қадар турфаки, унинг навъи ҳатто ер юзидаги одамлар ададига тенг.

Бироқ кўз сураткаш анжоми эмас,
Оддий сомеъ эмас қулоғимиз ҳам,
Нозик меҳробларга тегишли улар.

Абдулла Орипов – мутафаккир шоир. Шунинг учун ҳам у бошқаларнинг етти ухлаб тушига кириши маҳол бўлган оригинал бадий умумлашмаларга кела олади. Жумладан, унингча, ижодга азм этган шоир рангларни зоҳир кўзи билан эмас, ботин дийдаси билан идрок

Бугунги шеърятимизда кузатилаётган ана шундай шаклий янгиланишлар алоҳида эътиборга лойиқ. Устоз Абдулла Ориповнинг “Ранглар ва оҳанглар” тўпламидаги учликлар бунга ёркин мисол бўла олади.

Оқ денгиздан оқ шамоллар эссалар,
Қизилидан келса алвон шаббода,
Қора денгиздан-чи, тим қора насим.

Оқ танли кишидан оқлик уфурса,
Сарғимтил қавмдан заҳил эпкинлар,
Қоралардан эса сиёҳранг тутун.

Не ҳол юз берарди рубъи маскунда,
Ким ҳам кўз юмарди бу манзарадан.
Яхшиям шамолнинг ранглари йўқдир.

Аввало, тўпламнинг номида ҳам поэтика борлигини таъкидлаш керак. Қолаверса, юқоридаги мисраларда акс этган муаммо, бу каби оҳорли савол шеърятимизда ханузгача ўртага қўйилган эмас. Бу мисраларни мутолаа қилган шеърхон ҳали шоирнинг асосий фикрини англай олмаслиги ҳам табиий. Қиссадан ҳисса мана бу сатрларда акс этган:

Бир қарашда улар ҳамоҳанг, ўхшаш,
Бироқ сен, ижодга азм этган шоир,
Уларни адашмай фарқламоғинг шарт.

Бу мисраларда, таъбир жоиз бўлса, ижодкорнинг концепцияси акс этган. Яъни шоирким, чинакам ижодкор мавқеига кўтарилмоғи учун у қандай фазилатларга эга бўлмоғи керак? Абдулла Орипов фикрича, шоир зоҳиран ҳамоҳанг, уйғун ҳодисаларнинг ҳам хос хусу-

Иккиликларнинг иккинчисида, мана қандай талқин кузатилади:

Куйилар дилимга дарё мисоли
Сен айтмаган сўзлар шошқини.

Уларнинг еттинчисида ҳам ана шундай оҳорли тасвир ифодаланган:

Эшитдим Ой ноласин, тингладим,
шўрлик юрагим-да синди ой мисол.

Айтилмаган сўзлар шошқинини эшитиш, наинки эшитиш, бу оҳангнинг шоир дилига дарё мисоли куйилиши, ой ноласини тинглаб юраги ой мисол синиши Турсун Али шеъридаги ўзига хосликдан дарак беради.

Салим Ашурнинг “Муҳаббат китоби” тўплами моҳият эътибори билан ҳам ишқ-муҳаббатнинг оҳорли талқини бўлган, дейиш мумкин. Тўпламдаги учлик шаклидаги мўъжаз шеърлар поэтик жиҳатдан ҳам, теран мазмуни ва ўзига хос услубига кўра ҳам бошқа ижодкорларни такрорламайди. Мана бу шеър таҳлили ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

Туннинг хат тарқатувчиси – қурбака
Гилос оёғини қитиклаётир –
Кўзларида узук келтирган.

Аён энди гилосга бари:
Юлдузларни кўрар тушида, –
Саҳаргача қизариб чиқар.

этмоғи керак. Чунки инсон кўзи сураткаш анжоми бўлмагани каби унинг қулоғи ҳам оддий сомеъ эмас – улар нозик меҳробларга тегишли. Яъни ижодкорнинг назари ҳеч ким илғамаган гўзалликни пайқаш зарур. Шоирнинг қулоғи бирор одам боласи эшитиши мумкин бўлмаган оҳангларни тингламоғи керак.

Кўрганин етказгай Қалб деган жойга,
Тафаккурга айтгай эшитганларин,
Бундай издиҳомда ухлаб бўлурми?!

Чинакам ижодкорнинг қалби мудом титраб туради. Негаки, ҳеч ким кўрмаган синоатни мушоҳада этар экан, бу унинг қалбида акс-садо беради. Негаки, бошқалар эшита олмайдиган оҳангларни тинглар экан, бу унинг тафаккурини муттасил равишда безовта қилади. “Бундай издиҳомда ухлаб бўлурми?!” – Дарҳақиқат, ижод ва ғафлат бир-бирига тамомила зид тушунчалардир. Ижодкорнинг огоҳлиги сири шунда. Шоирнинг бедорлиги сабаби шу. Бинобарин, ана шу фазилатларга эга бўлмаган одам ўзини ижодкор санашга ҳақли эмас – мана мутафаккир шоир концепцияси.

Турсун Алининг ўтган йили чоп этилган “Сайланма”сида ҳам янгича шаклий изланишларга анчагина мисоллар бор. Улардан биттасига тўхталамиз. Шоирнинг “Излар” деб номланган шеъри иккилик шаклида битилган. Бироқ, бу иккиликлар мумтоз адабиётимиздаги фардлардан фарқ қилади. Масалан, мазкур шеър ўнта иккиликдан таркиб топган бўлиб, ҳар бири ўзича яқунлангандек тасаввур уйғотади. Ҳатто зоҳиран улар бир-бирига боғланмагандек кўринади. Уларда мантиқий уйғунлик борлигини чуқурроқ мушоҳада этилсагина пайқаш мумкин.

Сўзирнинг кўлига шам берма, дедим,
Хаёт кафгирига дам берма, дедим,
Мендан бошқасига ғам берма, дедим.

Ўзбекнинг асл фитрати таъсирчан, хаётий образлар орқали ифодаланган бу мисраларда. Зеро, барчага эзгулик тиланч, ғам бўлса, фақат ўзигагина сўраш — халқимизнинг хос фазилати. “Хаёт кафгири” истиорасида ҳам худди шундай теран мазмун мужассам.

Соядай қадамим пойлайди Гуноҳ,
Мени ўзимдан кўп ўйлайди Гуноҳ,
Нимага яшашга кўймайди Гуноҳ?!

Чиннакам ижодкор бўлиш учун ўзини тафтиш қила билмоқ талаб этилади. Бехзоднинг шеърларини нурлантириб турган хусусиятлардан бири ҳам худди шу. Юқоридаги учликда шоир ўз-ўзини тафтиш қилади, руҳият тасвирини оз сўз воситасида бор кўлами, бор зиддиятлари билан ифодалай олади.

Умуман, поэтик шаклдаги янгиланиш ва изланишлар миллий шеърятимизда, назмий тафаккурда, бадиий-эстетик дунёқарашда муайян даражада ўсишга олиб келаётгани таҳсинга лойиқдир.

4. Поэтик образлардаги янгиланиш. Образда янгилик қилиш шаклдагига қараганда анча мураккаб. Лекин шеърятнинг чин маънода юксалиши ана шу поэтик ҳодисага кўпроқ боғлиқ.

Устоз Абдулла Орипов ёзади:

Бир марта кўрганман,
Фақат бир марта,
Ойнинг ўроғига юлдуз кўнганин.

Замонавий шеърятдаги ҳусни таълил санъатининг ёрқин намунаси! Гилоснинг қизариш сабабини шоир унинг ёрдан мактуб олгани билан изохлайди. Муҳаббат элчиси бўлгани учун унчалик суюкли бўлмаган курбақа ҳам одамнинг кўзига жозибали, хушсурат бўлиб кўринади. Зеро, шеърнинг шеърлиги ҳам шунда: у одамда аввал туйилмаган туйғуларни пайдо қилиши, илгари ҳис этилмаган нафосатни уйғотиши зарур.

Кўҳна арузда, кейинчалик бармоқдаги шеърларда ҳар бир ижодкор бетакрор талқин этишга уринган ишқ мавзуи янгича шаклдаги назмий асарларда ўзгача ифодаланаётгани ёшларнинг изланишлари самарали бўлаётгани исботидир. Мана, Шермурод Субҳон “Сокин сўз суврати” тўпламидаги тиниш белгилардан холи, шунга кўра бош ҳарфлардан мустасно машқларида ишқни қандай васф этади:

менинг ватаним қалбдир
ишқ – битмаган шеърим
ҳаёт балки қаҳқаҳа
балки бир охдир
ишқсиз яшамок
менга гуноҳдир.

Ватан, ишқ ва ҳаёт ҳақидаги Шермуроднинг тасавури ўзгача ва буни у бўлакча бадий талқин этишга уринади. Бирок, унинг ишқсиз яшамок гуноҳ эканига оид хулосаси буюк салафлари қарашларига мутаносиб.

Бехзод Фазлиддиннинг “Кутмаган кунларим, кутган кунларим” тўпламидаги учликлари маънонинг чуқурлиги, истиоранинг оригиналлиги билан алоҳида ажралиб туради. Мана, шундай учликларидан бири:

бораётгани ҳақидаги поэтик хулосага келади. Яна бир эътиборли жиҳати, охириги “Ёмғирлар оралаб...” жумласидан кейинги уч нуқта орқали ўқувчига бошқача ечимга келиши учун ҳам имкон қолдиради.

Ҳол Муҳаммад Ҳасан “Сулувлардан сулуvsан” тўпламидаги шеърларидан бирида Ватан тимсолини бу сўзни бирор марта ҳам қўлламай туриб ёрқин бўёқларда тасвирлай олган:

Замбурнинг заҳира ганжидан ширин,
арзқаш сулуvsнинг ранжидан ширин,
хур гўдак “инга”син авжидан ширин
хилқат бор –
Бир азиз. Бии-ир азиз...

Тан олиш керак, Ватанга нисбатан бундай ташбеҳни хали бошқа шоир қўллаган эмас. Бундай оҳорли, ҳаётий, кишининг онгига, руҳига Ватан муҳаббатини таъсирчан йўсинда жойлаб қўя оладиган образли тасвирни ижод қилиш учун катта маҳорат талаб этилиши аён.

Адабий муҳит шаклланиши истеъдодларнинг юзага чиқмоғи учун катта имконият демақдир. Ҳирот адабий муҳити миллий адабиётимизга малик ул-калом Мавлоно Лутфийни, ғазал мулкининг султони ҳазрат Навоийни берди. Хоразм, Самарқанд, Бухоро, Қўқон адабий муҳитларида етишиб чиққан шоирлар адабиётимиз равнақига катта ҳисса қўшгани маълум. Ўтган йили нашр этилган “Зарафшон мавжлари” альманахи Самарқандда бугунги кунда ҳам муайян ижодий анъаналарга эга адабий муҳит мавжуд экани далилидир.

Альманах ижодкорларнинг ёшига кўра тартиб билан тузилган. Уни мутолаа қилиш жараёнида воҳада тоза бир ижодий руҳ шаклланишини сезиш мумкин.

Ойнинг ўроғига юлдуз қўниши – табиатда камдан кам кузатиладиган ҳодиса. Шеърят мухлисининг кўз ўнгида ёрқин муҳрланадиган бундай образни қўллаш шоирдан инжа эстетик дидни, юксак бадиий маҳоратни талаб этади.

Ҳазрат Навоийнинг “Ғаройиб ус-сиғар” девонидаги ғазаллардан бирида мана бундай байт бор:

Заврақ ичра ул қуёш сайр айламас Жайхун аро,
Ахтари саъди ҳилол ичра кезар гардун аро.

Яъни улуғ шоир қуёш юзли ёрнинг қайикда Жайхун аро сайр этишини Ҳилол ичидаги бахт юлдузининг фалак бўйлаб айланиб юришига қиёслайди. “Ҳилол ичидаги бахт юлдузи” – “ойнинг ўроғига юлдуз қўниши” – булар айнан бир ҳолатнинг икки хил бадиий тасвиридир. Яна бир муҳим фарқи: ҳазрат Навоий байтида табиатдаги бу ноёб ҳодиса воситасида ёр тасвири берилган бўлса, Абдулла Орипов шеърида миллатнинг толе юлдузи, саодат қамари порлаганига ишора қилинмоқда.

Абдулла Шернинг “Гул йиллар, булбул йиллар” сайланмасида “ёмғир” образига шу пайтгача кузатилганидан ўзгача маъно юкланган:

Ёмғирлар оралаб ўтади умрим,
Ҳар томчи – бир умр, ўзи бир дунё.
Ёмғирлар оралаб кузатаман жим:
Ювиниб боради аста кир дунё, –
Ёмғирлар оралаб...

Шоир ёмғирнинг ҳар томчисини бир умрга, ўзига хос алоҳида бир дунёга ташбеҳ этади. Натижада, бизнингча, ҳеч бир бошқа шоир ижодида кузатилмаган оҳорли умумлашмага – кир дунёнинг ёмғирда ювиниб

Шеър образнинг ёрқинлиги билан шеър. Охорли ташбех, тутилмаган истиора назмни чиндан ҳам зийнатлайди. Қаҳрамон Норбоевнинг мана бу мисралари ана шу жиҳатдан чинакам бадиият ҳодисаси, дейишга лойик:

Уфққа санчилди ойнинг ўроғи,
Сомончи йўлида юлдуз янчилди.
Тун сочин сийпалаб қуёш тароғи.
Анжир шафтолидай пўсти арчилди.

Тонг отиши жараёни ростакам гўзал бадий шаклда ифодаланган бу мисраларда. Бу ҳол халкимиз ичида, гарчи даъвоси катта бўлмаса ҳам, Худо берган истеъдод эгалари борлигидан дарак беради. Шеърнинг давоми ҳам Қаҳрамон Норбоевнинг назмий салоҳияти анча юқори эканини кўрсатади:

Кувониб уйғонди болакай – борлик
Олтинранг матодан елкасида тўн.
Гўдакка зар либос этти-да тортиқ,
Оромга судралди мудраганча тун.

Мана бу поэтик хулоса, ижодкорнинг табиат ҳодисасидан жамият учун, унинг гултожи бўлган инсон учун зарур умумлашмалар чиқара олгани жиҳатидан ҳам алоҳида қимматга эга:

Бу яна оппоқ тонг – умримдан варақ,
Нималар битилар – оқми ё қора.
“Кечадан бугуним бўлсин яхшироқ” –
Тонгга талпинаман шоир бечора.

Абдурахмон Қодиров каламига мансуб “Қодирийнинг башорати” шеърдаги мана бу мисралар ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

Энг сўнгги дамда ҳам ширин жон дея,
Иймон, эътиқодим мен сотганим йўқ.
Сохта шуҳрат дея, сохта шон дея,
Ҳақиқат юзига тош отганим йўқ.

Бу эътироф гарчи Абдулла Қодирий тилидан айтилган бўлса ҳам, муаммо аслида бугунги ижодкорнинг тутуми қандай бўлиши керак, ҳаёт ва ижод мезони қай бир асосларга таянмоғи зарур, тарзида кўйилгани жиҳатидан аҳамиятлидир.

Роҳила Аҳтамованинг шеърлари унинг ижодкор сифатида ўзига хос қарашларига, қатъий ҳаёт маслагига эга эканини кўрсатади. Шоира сояпарвар рангсиз ниҳолларни кўрганда қуяди, мурғак дилдаги аламлардан изтироб чекади, кул босган виждонлардан хавотирга тушади. Нораства кўнгилни бозорга солган тамагир муаллим ҳолига ачинади, устоз шогирд учун илоҳдай бекам бўлмоғини орзу қилади. Мана бу тўртлик ҳам унинг ижодкор ва шахс сифатидаги кредосини кўрсатади:

Эшиқларим қулфсиздир менинг,
Дилимга қулф солишдан қайтдим.
Топганимда буғдой нон қўйиб,
Топмаганда буғдой сўз айтдим.

Нуриддин Яхёевнинг масаллари бу жанр мудом одам болаларига хос иллатларни муолажа қилишда давом этаётгани исботидир. “Таърифнома”, “Ўрмондаги тест” масаллари буни тасдиқлайди.

“Зарафшон мавжлари”даги ёш ижодкорлар машқ-лари шеърятимизнинг эртанги кунига катта умидлар билан қараш мумкинлигини кўрсатади. Нигора Тошмуродованинг она-Ватанга муҳаббатини тоғлар хавосидан ота сасини тинглаши, шамоллар сочларини она каби силаши, чанқовузнинг сеҳрли созидан сархуш бўлиши сингари образли ифода орқали тасвирлагани; Ҳилола Мўминованинг аёл руҳиятини ўзгача поэтик манзара орқали бера олгани, Муниса Расулованинг ҳаётга муҳаббат туйғусини қизғалдоқ тимсолида бетакрор талкин эта билгани бу фикрни тасдиқлайди.

Мен ҳозир йўлдаман
Бир ирмоқ бўлиб,
Оқиб боряпман
Орзуга тўлиб –

деб ёзади Самарканд университети талабаси Карима Ибрагимова. Зеро, орзуга тўла ёш юраклар – ёрқин истеъдод эгалари миллий шеърятимиз истиқболида улуг дарёга айланиб, назм бўстонини бири-биридан тамомила фарқ қиладиган, бири-биридан гўзал ва муаттар гуллар билан безашлари шарт.

Ўтган йили мазкур шеърӣ тўпламлардан ташқари “Оила – менинг кутлуғ боғим” деб номланган ёшлар баёзи ҳам нашр қилинди. Халқ шоири Иқбол Мирзо сўзбошиси билан чоп этилиб, 30 дан ортиқ ёш ижодкорларнинг шеърлари кирган баёз шеърятимизнинг навқирон авлоди адабий-эстетик тафаккури, поэтик салоҳияти ҳақида муайян хулосаларга келиш имконини бериши жиҳатидан ҳам аҳамиятлидир. Шеърятда энг кўп қуйланган Ватан мавзусини ўзига хос талқин этишга бўлган уриниш ёшлар назмининг истиқболига умид уйғотади.

Умрнинг ҳар лаҳзасини қадрлаш, муборак ҳадисда битилганидек, бугуннинг кечадан яхшироқ бўлмоғига интилиш – бу теран моҳият бетакрор бадийят уйғунлигида тасвирлангани шеърнинг ютуғини таъминлаган асосий омилдир. Охирги мисрадаги “Тонг” – бутун инсоният олдида турган буюк тонгга ишора.

Нафас Дўсановнинг мана бу мисралари ҳам образнинг ёрқин экани, мисралар замиридаги мазмуннинг терапиги билан илҳом маҳсули эканини эътироф этмоқ керак:

Яланғоч боғлардек кўнглимда ғулув,
Ёлғиз халоскорим дарддош сукунат.
Баҳорлар нақадар бўлмасин сулув,
Ўтиб бораётган куз ҳам ғанимат.

Инсон нима учун яралган? Унинг зиммасига қандай вазифалар юкланган? Одам болаларни ана шу масъулиятни унутиб қўйгани йўқми? Эгамберди Султонов ана шу сингари фикр эгаларини мудом ўйлантириб келган саволларга жавоб излайди. Қониқарли жавоб топа олмагач, куйинади. Туйғуларини назмга солади:

Доно зикр қилмас эса,
Олим фикр қилмас эса,
Ҳеч ким шукр қилмас эса,
Мен йиғламай, ким йиғласин?

Гарчи йиғи детали қўлланган бўлса ҳам, бу фикрлар бадбиликдан йироқ. Уларда пессимизм йўқ. Аксинча, доноларга, олимларга – барчага эслатма бор. Энг муҳими, бу эслатма куруқ насиҳат тарзида эмас, халқона оҳангда, самимият изҳори ўлароқ ифодаланади.

хикмат тинглайди. Гулчеҳра Ашурова мурғак орзулари осмонга кўчганини изҳор этса, Меҳриноз Аббосова:

Майда дардлардан ҳам асрангил, юрак,
Катта шеърятни сол дилистонга.
Катта мақсад, катта қадамлар керак
Катта йўлга чиққан Ўзбекистонга –

дея ижод йўлини муайянлаштиришга ҳаракат қилади.

Янабирэтиборгамоликжиҳати, ёшижодкорларнинг баъзиларида образли тафаккурга, чуқур мазмун ва гўзал ташбеҳлар уйғунлигига интилиш фазилати кўзга яққол ташланади. Жумладан, Юлдуз Зоированинг мана бу мисралари ушбу фикрни тасдиқлайди:

Кеча бахт аллалаб юарди мени,
Йиғласам, бошимни силарди осмон.
Еллар тебратарди беланчагимни,
Юлдузлар кўзмунчоқ тутади ҳамон.

Қорақалпоғистонлик Сарвиноз Мусатдинованинг Оролга мурожаат этиб ёзилган шеърда она-заминнинг ана шу бўлагига муҳаббат ва унинг қисматидан туғилган дард ёрқин ҳамда таъсирчан образ воситасида бадиий талқин этилади:

Не қилай, тўлмасанг кўзим ёшига,
Соҳилингга келган барча ошиг-а.

Тўғри, бу ёшларнинг барча машқлари ҳам тўқис эмас. Улар ижодида ёрқин мисралар учрайди, бироқ чинакам тугал шеърларни топиш қийинроқ. Шунинг ўзиёқ бу навқирон истеъдодларимизнинг ҳали мутолаа меҳнати, шеър захмати, ижод машаққати сингари

Нозиккина елкаларимда
Кўтараман Ватан юкини, —

деб ёзади Зулфизар Муҳаммадисиқова. Ватанни васф этар экан, Кумуш Ўсарова “ҳатто тикони ҳам оғритмас жонни” деган оҳорли ифодани қўллайди.

Ижодкор олдидаги масъулиятни ҳис этиш, “буюклар қаҳқашонида” (Абдулла Орипов таъбири — Н.Ж.) ўз йўлини излаш сезилаётгани ёшлар шеъриятининг келажаги ҳақида муайян тасаввур уйғотади. Жумладан, Жавлонбек Матназаров:

Мукаммал бир маъдан изладим,
Дард изладим ҳеч чекилмаган.
Ер изладим, минг йил куч олиб,
Бир бора ҳам гул экилмаган, —

деб ёзар экан, ўзининг ҳаётини ва ижодий йўналишини белгилаб олишга интилади. Ривож Ўтарбоев эса, эрка шамолларга мурожаат этиб, сўз излаш ҳаётини аъмолига айланганини изҳор қилади: “Айтинг азиз онамга бориб, Шоир бўлар сизнинг болангиз, Сўз излайди тунлар ўртаниб”. Баҳодир Баҳром бойчечак тимсоли орқали орзуларнинг пок бир йўлига отланганидан дарак беради:

Чиққим келди орзуни бошлаб,
Бойчечакнинг истиқболига, —

Зулфия муқофоти совриндори Юлдуз Зоирова “Камалак рангига қалам ботириб, Ҳаётнинг расмини чизаман кўпроқ”, дея ижодда оригиналликка интилаётганидан дарак берса, ана шу давлат муқофоти соҳибаси Дилрабо Норқулова азим чинор япроқларидан

МИЛЛИЙ РУҲИЯТ ЖИЛВАЛАРИ

Моҳиятан умуминсониятга дахлдор бўлса-да, адабиёт миллий шаклда намоён бўлади. Ўзида миллатнинг руҳини ифодалайди. Бу хусусиятлар шеъриятда, айниқса, яққолроқ бўй кўрсатади. Замонлар ўрин алмашаверади, тафаккур, тахайюл эврилаверади, шеъриятда сурат – шакл янгиланаверади... Бундан қатъи назар, ҳар қандай ҳолда адабиётнинг, шеъриятнинг даражаси икки мезон – миллий руҳ ва маҳоратга кўра белгиланади.

Ўтган 2013 йил ҳам шеъриятимиз учун ютуқларга бой келди, дейиш мумкин. Беш жилдли “Озод Ватан саодати” антологияси нашрини йилнинг энг эътиборли ҳодисаси сифатида баҳолаш зарур. Антологиянинг биринчи жилди мустақиллик даври шеъриятига бағишланди. Зулфия, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов сингари адабиётимизнинг улкан намояндалари асарлари билан очилган антологиядан 110 шоир ижоди намуналари ўрин олди. Ушбу нашрга катта авлод шоирлар билан бир қаторда Икром Искандар, Хосият Рустамова, Ғайрат Мажид, Гулжамол Асқарова сингари ёш ижодкорлар асарлари киргани миллий шеъриятимиз ривожига навқирон истеъдодлар ҳам муносиб ҳисса қўшаётганидан дарак беради. Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфининг уч шеърий тўплами нашр этилгани ижодкор хотирасига кўрсатилган муносиб ҳурмат самарасидир.

довонлардан ўтмоғи зарурлигини кўрсатади. Шундан кейингина улар улуғ ижодкор салафларига муносиб издош бўлишлари мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, ўтган йили чоп этилган шеърӣйтўпламлартаҳлили, биринчидан, шеърӣятимизда мумтоз бадиият сарчашмаларидан баҳрамандлик, хусусан кўҳна арузга мурожаат сезиларли даражада кучайганини кўрсатади. Иккинчидан, миллий руҳиятни халқона оҳанглар орқали тасвирлашга интилиш ортиб бораётир. Учунчидан, поэтик шакл ва поэтик образда муттасил равишда янгиланиш жараёни кечмоқдаки, бу ҳол янгиланаётган адабий-эстетик тафаккур ҳосиласи экапи билан алоҳида аҳамиятга эга. Тўртинчидан, ижодий жараёнда муайян адабий муҳитларнинг ўрни ва мавқеи бир қадар кучаймоқда. Бешинчидан, ёшлар шеърӣятида устоз шоирлар ижодий лабораториясини ўрганиш, назмда улар яратган мактаб анъаналарини давом эттириш, шунинг баробарида ўз овозига эга бўлиш йўлида мунтазам изланиш олиб бориш тенденцияси кузатилмоқда. Энг муҳими, айрим халқлар адабиётида орзу ва идеалларнинг майдалашуви, ҳатто инқирози кузатилаётган бугунги глобаллашув жараёнида бизнинг шеърӣятимизда кечаётган тенденциялар ва янгиланишлар инсонни комил, жамиятни мукамал кўришдек эзгу гоёга хизмат қилаётир. Шунинг ўзиёк миллий шеърӣятимизнинг, адабиётимизнинг эртанги кунига катта умидлар билан карашга асос беради.

Оймомо пойлайди тун бўйи гирён,
Кириб кетмасин деб ернинг қўйнига.

Бунда оймомо – она тимсоли, оппоқ бўйнига дур тақиб олган Зухро эса – бўй етган қиз. Оймомонинг тун бўйи гирён пойлашидан мурод – Зухрони ернинг қўйнига киришдан асраш. Ана, онанинг бедорлиги сабаби нимада?! Бўй қизининг иффатини, шаънини химоя қилиш – ўзбек онаси учун ҳаёт-мамот масаласи. Шеърятимизда шу кезгача Оймомо ва Зухро образлари орқали миллатимизга хос ушбу фазилатни бу қадар ёрқин, бунчалик таъсирчан ифодалаган бошқа шеър учрамайди.

Шеърдаги мана бу мисралар эса, шоирона тахайюл, шоирона тафаккур маҳсули экани билан алоҳида ажралиб туради. Тасаввурингизда шундоқ гавдаланган тасвир жозибасидан ҳайратга тушмасликнинг иложи йўқ:

Сомончи йўлида ғафлатда қолиб,
Молидан айрилган Миррихга бок-чи.
Бир сурув эчкини олдиға солиб
Чангитиб кетмоқда етти қароқчи.

Шоир фикрича, юлдузлар ҳаёти бағоят қизиқ. Улар ҳаётининг маъноси – самовий парвоз. “Бири куйлайвериб кетгандир қизиб, Бири тинглайвериб қотгандир музлаб”.

Табиат ҳақида ёзадими ёки самовий жисмлар хусусида фикр юритадими, инсон кечинмаларини тасвирлайдими ёки турфа туйғуларни қаламга оладими, Абдулла Ориповнинг кўз ўнгида ҳар доим Ватан тимсоли туради. Шеърларидаги миллий руҳ қалбингизга

Ушбу мақолада 2013 йилги шеърий тўпламларга хос етакчи тамойилларни ажратиб кўрсатишга, шу асосда фикр юритишга ҳаракат қилдик. Хўш, бу тамойиллар нималарда кўринади? Биз уларни шартли равишда тўрт гуруҳга ажратдик: 1) миллийлик; 2) поэтик тил меъёри; 3) образлилик; 4) туйғунинг самимийлиги тамойиллари.

1. Миллийлик тамойили. Миллийликдан холи бўлган туйғу таъсир кучидан айрилади. Миллий руҳдан мосуво тафаккур бамисоли қанотсиз кушга менгзайди. Шунга кўра, миллийлик – шеъриятнинг асосий тамойилидир. Таъбир жоиз бўлса, жаҳон адабиёти кўригида ўзбек шеъриятини ажратиб кўрсатувчи етакчи хусусият, ўзгалардан фарқини намоён этадиган бош белги бу – миллий руҳдир. Шунинг учун ҳам, “Халқнинг ўлмас руҳиятини, қадриятларини, миллий ўзига хослигини ва ниҳоят, бебаҳо тил бойлигини мужассам эта олган хақиқий ижод намуналаригина яшашга ҳақли”, деганда устоз Абдулла Орипов ҳақ.

Ушбу тамойил ўтган йилги шеърий тўпламларда ўз ифодасини қай даражада топди?

2013 йили Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов “Танланган асарлар”ининг 7-жилди нашрдан чиқди. Аслида тўпламдаги ҳар бир шеърни мазкур тамойилга мисол ўлароқ келтириш мумкин. Жумладан, “Майданак” шеърида ифода ҳам, тасвир ҳам, образ ҳам, ташбеҳ ҳам – барча-барчасида миллийлик яққол намоён. Ғалвали заминга эл бўлолмай, осмонга учмоқни орзу қилган ватандошини шоир Майданакка тақлиф этади. Зеро, унинг таъбирича, бунда коинотнинг ҳарамларига дурбин билан назар солмоқ имкони бор.

Ана, тонг юлдузи – Зуҳро нурафшон,
Дур тақиб олибди оппоқ бўйнига.

Қуёшдан уялмоқ, ойдан уялмоқ
Қайси насабда бор, кимнинг наслида?..
Ҳаёга суянмоқ, орга таянмоқ
Худо берган давлат экан, аслида.

Ўзбекни бошқа миллатлардан ажратиб турадиган фазилатлардан бири ҳаёдир. У наинки атрофидаги одамлардан, ҳатто қуёшу ойдан ҳам ҳаё қила билади. Шоир таъбири билан айтганда, бу халқимизга Худо берган давлат, Яратганнинг марҳамати. Шу боис ўзбек ювуксиз қўл билан, кир-чир дил билан оқшомга киришдан хижолат чекади; ғараз ният билан, эгри йўл билан тонгларга боришдан ўзини тияди. Мана бу бадийий умумлашмада эса, момолар тимсолида миллатнинг номуси, асл табиати, руҳияти тажассум топганини кузатиш мумкин:

Тонгнинг ўз руҳи бор, ишонаман мен,
Уфқларда сездим шомнинг руҳини.
Кўрдим момоларим номусида мен
Осмон устунини, Ернинг ўқини.

Яъни шоир чиқарган поэтик хулосага кўра, мабодо номус, ҳаё, ор сингари туйғулар завол топадиган бўлса, Осмон қулайди, Ер ўз меҳваридан чиқиб кетади. Бу мукамал коинот ана шундай кадриятлар эвазига барҳаёт ва устувордир. Шеърда бу фикрлар очик айтилмаган, улар тағмотидан англашилади. Зеро, шоирнинг шоирлиги ҳам шундаки, у айтмасдан айтади, ботин тили билан сўзлайди. Шеър шунинг учун ҳам шеърки, унда бир вақтнинг ўзида бир қанча маъно ифодаланмоғи мумкин. Уларни англаб етиш, ҳис этиш эса ўқувчига тан.

кўчганини сезмай ҳам қоласиз. “Майданак” шеъридаги мана бу мисралар бунинг исботидир:

Энди жиддий туриб бу ёнга қара,
Фалакда кўринар иккита оқ қанд.
Бири “Ўзбекистон” деган сайёра,
Бировининг эса номи – “Самарқанд”.

Шеърнинг поэтик хулосасида ҳам миллий ифода, миллий рух, миллий талқин мужассам. “Агар мағиз бўлсанг, олам бир данак” ташбеҳи ана шу миллийликка ёрқин бир далилдир. Бундай мисралар шунчаки ўйлаб топилиши маҳол. Улар қуйилиб келади; яхлит ҳолда, бир бутун тарзда туғилади:

Мана шу томоша етар сен учун,
Агар мағиз бўлсанг, олам бир данак.
Ҳис эт Улуғбекни, хаёлнинг кучин,
Парвоз майдонидир сенга Майданак.

Эшқобил Шукурнинг “Кўз юмиб кўрганларим” китоби номиданок ростакам поэзияни ҳис этиш мумкин. “Кўз очиб кўриш” шаклидаги халқона иборадан хабардормиз. Кўзни юмганда эса, Румиёна талқин бўйича, кўнгил кўзи билан кўриш имкони кучаяди. Шунга кўра, тўпламнинг топиб қўйилган номида теран фалсафа мужассам.

“Тонг ила шом” шеъри миллий рухнинг ўзгача талқини билан алоҳида ажралиб туради. Шоир момоларнинг тонгдан уялиш, шомдан ҳаё қилиш ҳақидаги ўғитларини эслайди. Саҳар кушлари-ла уйғониб, шафақларга боқиб ўйланган кезларини ёдга олади. Мана, бу мисралар эса, миллий рухнинг чинакам таъсирчан ифодасидир:

Бобосининг белбоғин –

Адолатнинг байроғи қилиб,

“Ҳалол, ҳалол!” дея, рақибин,

Курагини ерга босган полвон –

менинг Ватаним!

Шоира Ватанни курук мадҳ этиш йўлидан бормайди. Унинг жонли тимсолини шундоқ кўз олдингизга келтириб кўя қолади. Бу тимсол – кўнгилга нақадар яқин: заҳматкаш, қўли гул, ёз чилласи дошқозонида қовуриб, гармселда совуриб шимолга шафтоли тутган боғбон, бобомерос белбоғини адолатнинг байроғи қилиб кўтарган, рақибининг курагини ерга босган полвон. Демак, Ватан қандайдир мавҳум тушунча эмас, у – сиз, у – мен, у – она халқимиз. Аслида, шеърятнинг асл мақсади ҳам, шоирликдан мурод ҳам ана шу туйғуни пайдо қила билишдир.

2. Поэтик тил меъёри тамойили. Бу тамойил шеърни шеър қиладиган асосий шартлардан. Зеро, сўзни ҳис қилмасдан, унга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлмасдан, уни ўринли ва тежаб қўллаган туриб шеър хусусида сўзлаш ўринсиз. Кўпсўзлик адабиётни сийқалаштиради. Муайян воқеани қофияга солиб почор савияда қайд этиш ҳали шеър бўлолмайди. Поэтик тил бадииятнинг юкори даражасини ҳам, оз сўзга кўп маъно юклаш заруратини ҳам, мисраларнинг табиий оҳангини ҳам – барча-барчасини ўз ичига олади. Бусиз шеърнинг савияси ҳақидаги ҳар қандай сўз ортиқча.

Абдулкарим Баҳриддиннинг “Томчидил” тўпламида мазкур тамойилга мисол бўла оладиган шеърлар кўп. Мана, шоирнинг ана шундай тўртликларидан бири:

Ўтаётган ҳар бир дамни қадрлашга, уни неъмат деб билишга, ғафлат билан ўтказмасликка ундаш улуг мутафаккир аجدодларимиз энг кўп эътибор қаратган мавзулардан. Шоира Фарида Афрўзнинг “Ўша кун бугундир” номли сайланмаси сарлавҳасига чиққан шеъри ана шу руҳда. Бироқ, бу шеър зинҳор мумтоз шоирларимиз асарларини такрорламайди. Гарчи мавзуда муайян мутаносиблик бўлса-да, шоира шеърисида шакл ҳам, талкин ҳам ўзига хос, оҳорли экани билан алоҳида ажралиб туради:

Эртани ўйламоқ сен учун эмас,
Ўтганга йиғламоқ сен учун эмас,
Жазони қўлламоқ сен учун эмас,
Умр асли бир кундир,
Ўша кун –бугундир.

Танланган янги шакл (мисраларнинг зинапоя тарзида келиши), лаҳзалар шукри-ла яшаш, умрнинг ҳар онини ғанимат билиш ҳақидаги шоира бадий умумлашмаси бағоят таъсирчан. Тутилмаган ташбеҳлар, теран мазмун ва сирли руҳ уйғунлиги шеърнинг бадий қувватини, поэтик жозибасини таъминлаган.

Шоиранинг бошқа бир шеърисидаги мана бу мисраларида эса руҳ – миллий, образ – миллий, ташбеҳ – миллий:

Ёз чилласи дошқозонида,
қовурдоқдек ковуриб,
гармселда совуриб,
шимолга шафтоли тутган боғбон –
менинг Ватаним!

Бундай нафис шеърлар, тутилмаган ташбеҳлар, оҳорли талқинлар кўп экани тўпламнинг асосий ютуғидир.

Вафо Файзуллонинг “Азалий ғусса” шеърлар тўпламининг номидаёқ чинакам поэзия мужассам. Тўғриси, ундаги шеърларни мутолаа қилиш анчайин оғир, ғуссанинг зўрлигидан юраклар эзилиб кетади. Бирок, аён бир ҳақиқат шундаки, шеър фақат қувончдангина туғилмайди. У ўқувчи кўнглини гоҳо изтироб ва андуҳ оловига ташлайди, гоҳо ғаму андуҳ қозонида ковуради. Баъзан қайғу булоқлари воситаси ила бўлсин, кўнгил қирларини ювади. Мана, бу мисралар ҳам ана шундай изтироб ҳисси билан йўғрилган:

Иссиз чечакларнинг кўпини кўрдим,
Ҳаёсиз ғунчалар ундан зиёда.
Негадир келадир гоҳо хўрлигим,
Бахтсизликсиз яшаб бўлмас дунёда.

Муҳими, шеърда теран мазмун ва юксак бадиият уйғунлиги кузатилади. Фалсафий тафаккур устунлик қилади. Ортиқча бирор сўз учрамайди. Ҳеч бир ўринда таҳрирга эҳтиёж сезилмайди.

Ўроз Ҳайдарнинг “Фалак фаввораси” тўпламидаги шеърларнинг аксари поэтик тил меъёри жиҳатидан талаб даражасида. Мана бу мисралар мутолаасидан кўнгил ёришиб кетади. Сабаби, образли тафаккур ва халқона оҳанг теран мазмунни гўзал бадиий шаклда ифодалаш имконини берган:

Қуёшнинг саватидан
Бойчечаклар сочилсин.
Юрак ёруғ севгидан
Атиргулдек очилсин.

Шамол, куйла кўзимда!

Дарвешга дедилар: “Устингга кара,
Йиртиқ-ямоқ кийим, жанда хирқатинг!”
Дарвеш деди: “Дилни поклаш-ла бандман,
Устимни безашга йўқдир фурсатим”.

Дарҳақиқат, барча замонларда ҳам аҳли диллар — маърифат аҳли асосий эътиборни кўнгил поклигига қаратган. Зоҳирига зеб бериш билан овора бўлиб, ботинни хароб қилиш жаҳолат белгиси саналган. Ана шу туйғунинг бетакрор бадиий талқини шеърнинг ютуғини таъминлаган асосий омилдир. Яна бир муҳим жиҳати, унда наинки сўз, ҳатто бирорта тиниш белгиси ҳам ноўрин қўлланмаган.

Салим Ашурнинг “Титроқ” назмий тўплами мутолаасидан кўнгилларда тоза шеър титроғини туясиз. Шоирнинг бадиий-эстетик диди шеърдан шеърга ўсаётганини ҳис этасиз. Жумладан, мана бу мисралар асло тўқилмаган, куйилиб келган:

Шаббода бир патни тутиб келтирди,
Севгининг номидан мактуб келтирди.
Ҳар сўзда чиройли бармоқ изи бор,
Ҳар сўзнинг ёнида гул илдизи бор.
Сўз эмас, лабларда таралган нафас,
Лаб эмас, бир қалбда яралган нафас.
Нафасмас, бир дилнинг тубидаги ух,
Ух эмас, кўкракда эриган андух...
Нукрамас, томоқда тебранган бир воҳ,
Воҳ эмас, пардан ҳам енгилроқ бир оҳ...

Бу сатрларни ўқир экансиз, шаббода севги мактубини шоирга эмас, сизга келтиргандек, ҳаяжонга тушасиз. Кўнгил дунёнгизни нафис бир туйғу эгаллайди. Зеро, асл шеър ана шундай бўлиши керак, ўз муҳиби калбига, шуурига, руҳиятига нур олиб кириши керак.

хочини, киприклариди осмону заминни кўтариб юргувчилар ҳам улар. Дунёни аччиқ севишлари сабаби шунда. Энг ачинарлиси, улар дунёда яшаётганлари йўқ, “Ўнг келмас тушларни кўраётирлар”. Мана бу бадий умуллама эса, шоирликнинг юки нақадар залворли экани ҳақидадир:

Шоирлар – оламнинг дилгир юраги,
Дунё – кўҳна напращ, тураверади.
Шамол ва шоирлар руҳи тирикдир,
Дунёнинг юраги ураверади.

3. Образлилик тамойили. Образлилик – шеърятнинг муҳим шарт. Зеро, образ тасвирга жон бағишлайди, поэтик жозиба бахш этади. Образсиз шеър бамисоли руҳсиз тандир. Чинакам шеърда чуқур мазмун оҳорли образ воситасида ифодаланади. Образ тимсолида намоён бўлмас экан, шеърнинг оддий хабардан фарқи қолмайди.

Устоз Абдулла Орипов “Танланган асарлар”и 7-жилдидаги “Кема” шеъри образлиликка ёрқин тимсол бўла олади. Тасаввур қилинг: денгиз уфқида гоҳ қалқиб, гоҳ ғойиб бўлиб юзаётган; фурсат-бафурсат қатталашиб, шакли-шамойили аниқроқ намоён бўлаётган кема соҳилга тобора яқинлашиб келаётир. Бу кема шунчалар улканки, ваҳший тўлқинларни енгиб ўтолган, бўронларга қарши елкан кўтарган, туманлар қаърига сингиб йўл топа олган. Шоирнинг асл муддаоси мана бу поэтик хулосадан англашилади:

Биз ҳам кема янглиғ сузгаймиз борҳо,
Ноаён эрурмиз бизлар ҳам дастлаб.
Елкандек тортилса туйғулар гоҳо,
Жисмимиз гоҳ балқар, гоҳ кетар пастлаб.

Шоирнинг “Тун ҳақида кўшиқ” шеъри ҳам поэтик тасвирнинг куюклиги, ташбеҳларининг оҳорли экани, ўзга ижодкорларни такрорламаслиги билан алоҳида ажралиб туради:

Ой тангасин йўқотган кўкда
Сўниб борар юлдузлар шами.
Тун қайгули адашган киздай,
Келмас унга ҳеч кимнинг раҳми...

Йўқотгандир ранглар либосин,
Дилисиёҳ сойлар титрар жим.
Саф тортганча дарахтлар сассиз,
Зулмат сари бошлайди хужум.

Шодмонкул Салом поэтик тил меъёрини, унинг назмдаги мавқеини теран ҳис этадиган шоирлардан. “Борлигини билганлар” тўпламидаги шеърлар бунинг ёрқин исботидир. Шеърят – бу фантазия демакдир. Чинакам шоирнинг ҳаёлот олами кенг бўлади. У муайян мавзуга ҳеч ким ўйламаган ракурсда ёндаша билади. Шу боис Шодмонқулнинг шоирларнинг “насаб”и ҳақидаги мана бу мисралари ҳеч кимга малол келмайди. Шоир ростдан ҳам шундай эканига одамни ишонтиради:

Шоирлар – шамолнинг авлодларидир,
Изтироб туфайли ерга боғланган.
Мангу согинчларнинг қанотларидир,
Ҳеч ким қуймас ўтда алар доғланган.

Бугина эмас. Шоирлар “кўп хиргойи бўлган эса-да, айтилмаган ғусса қўшиғининг давоми”. Ҳайрат дарчасидан боққан кўзларга муҳрни ҳам улар босган. Елкаларида ҳазрат Исо алайҳиссаломнинг ҳасрат

Ҳа, демак,
Ҳа, демак

ШЕЪР келяпти, ПЎШТ-ПЎШТ!
Йўлдан қочинг, ПЎШТ-ПЎШТ!

Гулдирак мисол бир товуш келиб, тоғу тошларни сел олиш хавфи туғилса, томоққа йиғи тикилса.... Ижодкорнинг ичида бир олов ёнса, бир оловки, куёшга эгиз, одамзорларда ёнгин хавфи туғилса... Шоирнинг ичига осмондан ой тушса, бир ойки, ишқдай мулойим, ерлик ғамларнинг тугаш хавфи пайдо бўлса... ЭҲТИЁТ БЎЛИНГ, ШЕЪР КЕЛЯПТИ.

Ана, илхом деганлари қандай суратларда намоён бўлиши мумкин. Образлиқнинг кучи шундаки, у исталган мавҳум ходисани ҳам кўз ўнгингизда намоён этишга қодир.

Эшқобил Шукур назмий тўпламида ёрқин образларга бой бўлмаган шеърни топиш қийин. Шоирнинг мана бу мисралари ҳам ушбу фикрни қувватлайди:

Қизгин қизғалдоқлар қафтида ўсдим,
Ёнаётган музнинг тафтида ўсдим,
Бир жуфт кабутарнинг кифтида ўсдим...

Метафораларга бой бундай мисралар миллий шеърятимизда поэтик тафаккур ўсаётганидан, она тилимизнинг ифода имконияти кенгаяётганидан дарак беради. Бунга ҳисса қўша олиш ижодкорнинг салоҳиятини кўрсатувчи ўзига хос мезондир. Оҳорли фикр талқинида маънонинг поэтик кўчишига асосланилган мана бу мисралар ҳам бадииятнинг баланд намуналаридир:

Буюк уммон эрур ўзи бу олам,
Чорлар одамзодни соҳиллар васли.
Тўфонларни енгиб сузаркан ҳар дам
Кемага ўхшайди Ватан ҳам асли.

Олам буюк уммонга, она Ватан эса не-не тўфонларни – хатарли ҳолатларни енгиб, орзу соҳилига яқинлашаётган кемага ташбеҳ этилмоқда. Бу кемада гоҳ балқиб, гоҳ ноаён, гоҳо туйғулари елқандек тортилиб юзаётганлар эса, сизу бизмиз. Нурли истиқболга, буюк келажак манзилига йўл олган Ватан тимсолини бу қадар ёркин образда, бунчалар таъсирчан тасвирлаш ҳар қандай ижодкорнинг ҳам ҳадди эмаслиги аён. Бадий жихатдан юксак, ёркин образ ва теран фалсафий тафаккурга асосланган бундай шеърлар ҳар куни ҳам яратилавермаслиги қундай равшан.

Шоирлар, ижодкорлар, адабиётшунослар энг кўп фикр юритадиган мавзу – илҳом. Не-не шоҳ асарлар яратилишининг бош сабабчиси бўлган бу илҳом деганлари нима ўзи? Унинг саҳти-сумбатини, қадди-қоматини бирор марта бўлса ҳам кўрган одам борми? Бунинг учун юксакликка – фазога учиш ёки узоқ денгиз сафарига отланиш шарт эмас, Фарида Афрўзнинг “Шеър келяпти, пўшт, пўшт” шеърини ўқисангиз бўлди, илҳомни кўрасиз-кўясиз.

Ичимга...

ичимга....

ичимга зилзила қиряпти,
зилзила қиряпти, титроқ беаёв....

Вулқоннинг хавфи бор,

бемаврид, бежо,

Бир тошқин келяпти....

Мана бу сатрларда эса, теран ҳаёт фалсафаси ҳам, оҳорли поэтик образ ҳам, аниқ ўлчамли ритм ҳам мужассам эканини кузатиш мумкин:

Бошида кўтариб турган эди у,
Аллалаб бағрида парвариш этди.
Япроқлар жонини бахшида айлар –
ташлайди ўзини дарахт пойига.

Мисралар тағмотидан англашилганидек, шоир дарахтни онага, япроқларни эса унинг болаларига ташбеҳ этади. Дарахт – она бошида кўтариб, аллалаб парвариш этгани туфайли кузги япроқлар – зурриёдлари унинг пойига бош ураётир. Ҳаёт фалсафаси ва поэтик жозоба ана шундай уйғунлашган ҳолдагина чинакам шеър дунёга келади.

Бугун шеърятда янгидан-янги назмий шаклларга рағбат кўрсатилмоқда. Учлик, бешлик (табиийки, бу бешлик мухаммас эмас!), ҳатто геометрик шакллар ҳам шеърятга дадил кириб келаётир. Шундай бўлишини ҳазрат Алишер Навоий қарийб олти юз йил муқаддам ҳам билган. Улуғ мутафаккирнинг афоризмга айланиб кетган:

Назмда ҳам асл анга маъни дурур,
Бўлсун анинг сурати ҳар не дурур, –

деган фикрлари буни тасдиқлайди.

Демак, маънидан айри бўлса, ҳар қандай гўзал шакл ҳам ўзини оқлай олмайди. Бошқача айтганда, жозибали бадий либоснинг ичи бўм-бўш бўлмаслиги керак. Бетакрор шоиримиз Зокиржон Фурқат таъбири билан айтганда: “Сухан раъноси назм либоси бирла зебо кўрунур бўлғай”.

Махлукдан малаклик изладим кўпроқ,
Қошимда инсондай гуллади тупроқ,
Қўлим қанот бўлди, кўзларим чироқ...

Икром Искандарнинг “Фасллар оҳанги” тўпламидаги “Кузги япроқлар” туркуми образлиликка ёркин мисол бўла олади. Туркумдаги шеърлар куз манзарасини ўқувчи кўз ўнгида яққол гавдалантиради. Куз тунидай узайиб бораётган фироқ сабабидан йўлакда япроқдай сарғайган умид, шамол салтанатида айрилиқ куйига ўйин тушаётган япроқлар... Бундай таъсирчан манзарадан кўнгилга хазинлик инади. Мана бу мисралар эса, сўзга оҳорли поэтик либос кийдирилгани, оз сўз замирига кўп ва залворли маъно юклангани билан алоҳида ажралиб туради:

Қаранг, манов япроққа,
мўйсафиддек ёнбошлар
иссиқ тўшак –
тупроққа.

Бунда шакл ҳам, мазмун ҳам мутаносиб. Биргина “тупроққа” сўзининг бир мисра куйидан ўрин олишида ҳам, мўйсафиддек ёнбошлаган япроқнинг дарахт шохидан – юксакликдан тубанга тушишига нозик ишора бор.

Йўлакда хижжалаб ўқир шабада
япроқларнинг
узук-юлук
хатини

Сўз орқали ҳам муайян манзарани бамисоли рассомдек яққол тасвирлаш мумкинлигига далилдир бу мисралар.

ларни ўринли қўллай билиш ижод намунасининг савиясига қўйиладиган талабларнинг айримлари, холос. Агар шеърда туйғулар рост ва самимий бўлмаса, кўнгилларга етиб бора олмайди. Бу борада ҳам ҳазрат Навоийнинг ўғитларига муҳтожмиз. Буюк мутафаккир:

Нукта сув янглиғ эритур тошни,
Топса ҳақиқат ўтидин чошни –

деганда айнан туйғунинг рост ва самимий бўлиши зарурлигини назарда тутган эди.

Ўтган йилги тўпламларда ана шу тамойилга мувофиқ келадиган шеърлар кўп экани шеърятимизнинг мудом ўсишда, ривожланишда эканидан далолат беради.

Ўзбекистон халқ шоири Охунжон Ҳақимнинг “Уйингизга совчи боради” тўпламига кирган “Баҳор экан-да” шеърида ифодаланган туйғулар самимияти ўқувчи кўнглига беихтиёр кўчади. Унинг қалбида баҳор шавқини, кўклам сурурини пайдо қилади:

Дўстим, тонгда туриб боғларга йўл ол,
Бир чимдим уйқунинг баҳридан кечиб,
Қара,
Лола юзи ёнмоқда ял-ял –
Субҳидам шудрингдан шаробдек ичиб...

Шоирнинг маҳорати шундаки, у баҳор тасвирини ҳаётий мисоллар, таъсирчан образлар, тутилмаган ташбеҳлар воситасида талқин этади.

Борлиқда гуркираш,
Борлиқда яшнаш.
Гул жамол кўрсатди ҳатто.... тиканда!

Салим Ашурнинг учликлари наинки шакл ва маъни мутаносиблиги билан, образнинг ёрқинлиги билан ҳам ажралиб туради. Бир-икки мисол:

Тошни ёрди тар чечак,
Сувга борди ҳар чечак,
Сирлар гуллар бу кеча.

Шоир бу туркумга “Қадим оҳангларда” дея изох беради. Дарҳақиқат, улар мутолааси “Девону луғотит-турк”даги қўшиқларни ёдга солади:

Тепаликлар пастида
Баҳор ҳали расида.
Қиш изғийди қасдида.

Шаклий изланишларнинг бундай муваффақиятли намуналарини бошқа шоирларимиз ижодида ҳам кузатиш мумкин. Бундай ижод намуналаридан айримларининг қадимий, мустаҳкам пойдеворларимиз устига қурилаётгани, айниқса, эътиборга моликдир. Бу йўлга рағбат кўрсатаётган ёшларимизга устоз Абдулла Ориповнинг мана бу сўзларини эсдан чиқармаслик тавсиясини берган бўлар эдик: “Нега “энг янги шакллар” жаҳон бадий тафаккурида муҳим зина бўлолмаётир. Бунинг сабаби оддий ва соддадир. Яъни ўз-ўзича шакл ҳеч нарсани англамайди. Либос нисбийдир, фақат рух ва маъно моҳиятни белгилайди. Адабиётдаги шаклий изланишлар ниҳоятда зарур. Лекин у нечоғлик замонавий ва илгор бўлмасин, почор истеъдодни таназзулдан асраб қололмайди”.

4. Туйғунинг самимийлиги тамойили. Шеър техникасининг пухта эгаллангани, метафора ва ташбеҳ-

Болалик ҳақидаги бу шеър шоиранинг ижодий салоҳиятидан, ундан баланд савиядаги шеърлар кутишга ҳақли эканимиздан далолат беради.

Юсуф Зиёднинг “Рухият манзаралари” тўпламидаги шеърлар асосан муҳаббат мавзуида. Мана бу самимий изҳорлар эса, инсон ва унинг моҳияти ҳақидаги фалсафий мушоҳаданинг назмий талқини ўларок дунёга келган:

Кун келиб узилса умр – жон япроқ,
Кўзим қарогидан жой олса тупроқ.
Билмадим, ортимда нелар қолади,
Гуноҳми, савобми, қай бири кўпроқ.

Фикрлайдиган ҳар бир одам ҳаётининг муайян босқичида ўтаётган умрини сарҳисоб қилишга эҳтиёж сезади. Яхши ном қолдира оляпманми, қандай савоб ишлар қилдим, қай хатоларга йўл қўйдим, дея ўйланади. Бу табиий ҳол, албатта. Бундай самимий туйғу гўзал бадиий шаклда мисраларга кўчса, таъсири янада кучлироқ бўлади. Ушбу тўртлик бунинг исботидир.

2013 йилда, булардан ташқари, ҳазрат Навоийдан бугунги ёш шоирларимизгача кўплаб ижодкорларнинг она ҳақидаги шеърларидан таркиб топган “Онажон” тўплами нашр этилди. Бу ажойиб ғоя муаллифларига, тўпловчи Ашурали Жўраевга раҳматлар айтишга бурчлимиз. Бундай ғояларни қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш зарур. Самарқандлик ижодкорлар назмий асарларини ўз ичига олган “Ифтихоримсан, Ватан” тўпламининг, 30 нафар ёш ижодкорлар шеърларидан тузилган “Созимда Ватан васфи” алманахининг нашр этилиши таҳсинга сазовор иш бўлганини эътироф этиш зарур.

Мовийликка чўмиб кетди тоғу тош,
Баҳор деганлари баҳор экан-да.

Умида Абдуазимованинг “Марваридларим” ҳамда “Ўша сизми?” тўпламларидан ўрин олган шеърлар туйғуларнинг самимийлиги, талқиннинг оҳори билан алоҳида ажралиб туради.

Менда вақтдан бошқа ҳамма
Нарса етарли.
Сенда вақтдан бошқа нарса
Йўқдир айтарли.

Инсон биринчи навбатда қадрлаши зарур бўлган вақт ҳақида жуда кўп шеърлар битилган. Умида Абдуазимованинг шеъри, ифоданинг соддалиги (жўнлиги эмас!), самимийлиги билан кўнгиллар тўридан ўрин олади.

Менга ситам қилганни
кечириб яшай.
Ёмонлигин дилимдан
ўчириб яшай.

Бу шеър ўзбекнинг асл табиати, ёмонлик қилган кимсага ҳам яхшилик қила олиш қудратига эга экани жуда оз сўз воситасида кўнгилга яқин услубда ифодалангани жиҳатидан ҳам қадрлидир.

Мунавваранинг “Юрагимдасан, Ватан” тўпламидаги “Шаббода” шеъри туйғунинг самимиятига, изҳорнинг чинлигига далил бўла олади:

Тўқдимикан ўрик гулини,
Айни япроқ ёзгандир узум.
Ялпиз бўйи таралган йўлда
Қолдимикан менинг ҳам изим.

УСТОЗЛАР МАКТАБИ – КАМОЛОТ МАНБАИ

ШЕЪРШУНОС МЕЗОНИ

Ўзбек шеършунослиги миллий шеърятимиз билан тенгдошдир, ҳамқадам, ҳамнафасдир. Назмнинг илк намуналари яратилган кезлардаёқ шеърят ҳақида фикр айтилгани, унга баҳо берилгани исбот талаб қилмайди. Бирок шеършунослик илмнинг алоҳида йўналиши сифатида нисбатан кейинроқ шакллангани, тараққий этгани ҳам рост. Адабиётшунослигимизда юксак савияли махсус илмий-назарий асарларнинг кейинги замонларда яратилгани ҳам буни тасдиқлайди. Шайх Аҳмад Тарозийнинг “Фунун ул-балоға”, Алишер Навоийнинг “Мезон ул-авзон”, “Мажолис ун-нафоис”, Заҳириддин Бобурнинг “Рисолаи аруз” асарлари шеършунослигимизнинг ана шундай мумтоз намуналаридир.

Таъкидлаш жоизки, Фурқатнинг “Шоир ахволи ва шеър муболағаси хусусида” номли назмий асари, Фитрат, Чўлпон ва Вадуд Маҳмуднинг адабий рисолалари ҳамда мақолаларидан бошланган янги замон шеършунослиги Ойбек, Ғафур Ғулом сингари академик адиб ва шоирларимиз, Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов, Бегали Қосимов сингари нуктадон олимларимиз томонидан бойитилди, ривожлантирилди. Бу борада, Ўзбекистон Қаҳрамони, профессор Озод Шарафиддиновнинг илмий фаолияти, айниқса, таҳсинга лойиқдир.

Мазкур ютуқлар баробарида муайян камчиликлар борлигидан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Қофияли сўзлар тизмасидангина иборат, оддий сўзлашув жараёнида ифодаланиши мумкин бўлган саёз, жўн фикрларни жамлаган, бадииятдан йироқ “шиғир”ларни ўз ичига олган тўпламлар ҳам, афсуски, йўқ эмас. “Шоу-бизнес”да “кўшиқ” матни ўлароқ дидсизликнинг урчишига хизмат қилаётган сўзбозлик намуналари ҳам тўплам ўлароқ тақдим этилаётгани, айниқса, ачинарли ҳолдир. Адабиётшунослиқда “танқиддан тубан” деган қараш бор. Шу боис биз уларни номма-ном келтиришни, танқид қилишни лозим кўрмадик. Кўнгилга таскин берадиган жиҳати шундаки, шеъриятимизнинг юксак намуналарини жамлаган тўпламлар олдида уларнинг ночор савияси яққол кўриниб туради. Улар муаззам адабиётимиз учун ўткинчи ҳолат саналиб, ўзбек шеърияти ривожига тўсиқ бўла олмайди.

Хулоса қилиб айтганда, шеъриятимизда миллий рух талқини етакчи тамойил даражасига кўтарилмоқда. Шоирларимиз назмий асарларида сўзга бўлган масъулият, уни исроф қилишдан сақланиш, оз сўзга кўп маъно юклаш сингари фазилатлар яққолроқ намоён бўлаётир. Поэтик образнинг оҳорли, ёрқин, таъсирчан бўлишига интилиш ҳисси кучаймоқда. Шеърни шеър қиладиган, ўқувчи кўнгил оламини нурлантирадиган муҳим омил – туйғунинг самимийлигига эътибор тобора ортиб бораётир. Бу тамойилларнинг намоён бўлиши янги замон ўзбек шеъриятининг бадиият жиҳатидан жаҳон адабиётининг юксак намуналаридан қолишмаслигини кўрсатади. Миллий шеъриятимиз истиқболига катта умидлар билан қараш учун етарли асос беради.

замони мафкурисига ҳар жиҳатдан мос, лекин бадиият таълоқларига жавоб бера олмайдиган битиклар ҳақида “Шеърми шу асар? Поэзия борми унда?”, деган ҳақли саволларни фақат Озод Шарафиддинов сингари фаҳмида метони бор олимгина ўртага ташлаши мумкин эди ўша замонда.

“...ҳар қандай шеър поэзия бўлавермайди, – деб ёзади олим. – Агар поэзиянинг моҳияти вазн ва туроқлардан, кофий ва аллитерациялардангина иборат бўлганда, маълум бир маънони маълум бир оҳангда ифодалашдан нарига ўтмаганда, дунёда шоирликдан осонроқ иш бўлмас эди. Агар шундай бўлса, ўртача саводи бор, эси бутун ҳар қандай одамни бир ҳафта ўқитиб, бинойидек шоир қилиш мумкин бўларди. Унга ҳатто чиройли ўхшатишлар, аниқ сифатлашлар, оригинал метофоралар топиш йўлини ҳам ўргатиб қўйса бўларди. Ҳолбуки, бундай эмас. Поэзия газетанинг информация жанридан фарқ қилади. Шоирлик – инсон фаолиятининг энг кийин, мураккаб томонларидан биридир. Шоир деган одам ўткир фикр юритиш қобилиятига, шоирлик талантига эга бўлиши лозим. Талант бўлмаса, ҳар қанча уринган билан чинакам поэзия намуналарини яратиш бўлмайди”. (Шарафиддинов О. Замон, қалб, поэзия. Т.: Бадний адабиёт нашриёти, 1962, 14-бет. Бундан кейин ушбу китобдан олинган иктибосларнинг фақат саҳифаси қавс ичида келтирилади.)

Орадан қарийб ярим аср муддат ўтган бўлса ҳам, устоз шеършуноснинг бу фикрлари аҳамиятини заррача ҳам йўқотган эмас. Ҳар сафар бу сўзларни ўқиганимда бир ҳаваскор қаламкаш тенгдошимнинг ижодкорлик даъвоси эсимга тушади. Камина унга: “Сизнинг қораламаларингизда адабиётга дахлдорлик йўқ. Бу ёзганларингиз нари борса хабар мақолалар

Устоз олимнинг “Замон, қалб, поэзия” деб номланган китоби ўша мураккаб ва зиддиятли замонда шеърятга янгича нуқтаи назарни ифодалагани, назмий асарларни баҳолашнинг Озод Шарафиддиновга хос мезонлари акс этгани билан аҳамиятлидир. Профессор Умарали Норматов таъбири билан айтганда, бу китоб “шеърятни, умуман, адабий жараёни янгича англаш, идрок ва талқин этишнинг ёрқин намунаси эди”.

Озод Шарафиддинов шеърятга ўзига хос мезонлар билан ёндашади. Бу мезонларнинг биринчиси ва олим асарларининг асл моҳиятини акс эттирадигани – ҳақиқатпарастлик. Ана шу мезон уни адабиётдаги, хусусан, шеърятдаги ўртамиёначиликни фош этишга ундади. Буни профессор Бегали Қосимов куйидагича баҳолаган эди: “Табиат унга (Озод Шарафиддиновга – Н.Ж.) адабиётни нозик ҳис қилиш ва муносиб баҳолаш салоҳиятини ҳамда уни рўйи рост айтиш жасоратини берди. Унинг ижодда ўртамиёналикка, “кўлмак давралар”га (А.Орипов ибораси) тоқати йўқ эди... Лекин ҳамиша ижоди ва фаолияти “қиличнинг дами”да кечди. Чунки у ўртамиёна яшай олмасди, ўртамиёна сева олмасди. Айримлардек кўнглидагини яшира олмасди. Дилидаги тилида эди”. (Озод Шарафиддинов замондошлари хотирасида. Т.:Ўзбекистон, 2007, 52-53-бетлар.)

Олимнинг илк асарлариданок шеърятимизнинг юксак чўққиларга кўтарилишига халақит бераётган камчиликларга эътибор қаратиши сабабини ҳам ана шу ҳақиқатпарастлик мезони билан изоҳлаш мумкин. Унинг “...баъзан заиф шеърларнинг остида атокли, хизмат кўрсатган, ҳатто йирик шоирнинг имзоси туриши”ни таассуф билан таъкидлаши боиси ҳам шунда. Номдор муаллифлар томонидан ёзилган, ўша

асарларда ҳам учрашини устоз шеършуноснинг назм таракқиётига хос қонуниятларни нозик илғаши, нуктадонлиги билан изоҳлаш мумкин.

Маълумки, шўролар замонида шеърият олдига бахт ва шодликни куйлаш вазифаси қўйилган эди. Ғам-андухни, армон ва изтиробни тасвирлаш ёхуд шеърият олдига шундай талабларни қўйиш кўнгилсиз оқибатларга олиб келиши муқаррар эди. Ўша мураккаб шароитда образ яратишда теран ўй, эҳтиросли завқ, енгил ҳазил қатори ҳасрат ва мунгдан ҳам фойдаланишга даъват этиш адабиётшуноздан чинакам жасоратни талаб қиларди. Қаловини топиб, ана шундай талабни қўя олгани ҳам устоз олим учун ҳақиқат ҳар нарсадан устун бўлганини кўрсатади.

Озод Шарафиддинов ҳақиқатпараст сифатида наинки ижод аҳлига, ҳатто ўзига нисбатан ҳам шафқатсиз экани ҳайратланарлидир. Акс ҳолда “Эътиқодимни нега ўзгартирдим?” мақоласида олим ўз шахсиятига, ҳаётини аъмолига бобуруна нигоҳ ташлай билармиди?! Ёхуд “Мувашшах” сарлавҳали эссесида: “...мен адабиётшунос сифатида Абдуллажоннинг ижодидан уч-тўртта мақола эълон қилганман-у, лекин унинг ижодини ҳар томонлама тадқиқ этувчи, XX аср шеъриятида, қолаверса, жаҳон шеъриятида Абдулла Орипов феноменини тўла бўлмаса-да, бир қадар мукамалроқ очиб берадиган дурустроқ бир мақола ҳам ёзган эмасман. Ҳар гал бу ишга киришмоқчи бўлганимда, бу шеърият қаршисида қаламимнинг бениҳоя ожизлигини ҳис қилардим...”, тарзидаги эътирофларни ёза олармиди?!

Шеършуносликдаги Озод Шарафиддиновга хос иккинчи мезон – юксак профессионал билимга асосланган талабчанликдир. Олимнинг фикрича: “Поэзия

ёзадиган журналистнинг машклари” десам, “Йўқ, мен машҳур ижодкор бўламан”, дея бахслашарди. Орадан йиллар ўтиб, ўша танишим китоб чиқарди. Менга олиб келиб: “Сендан шоир чикмайди”, дегандингиз. Мана китобим нашр этилди. Мен шоир бўлдим”, деб иддао қилди. “Хафа бўлмангу, эҳтимол, яна ўнлаб китоблар чиқарарсиз, аммо бу қораламаларингизда шоирлик истеъдодининг учқуни ҳам кўринмаяпти”, дегандим ўшанда. Ҳозир ўша тенгдошим қойилмақом тадбиркорга айланди... Бу воқеа устоз Озод Шарафиддиновнинг юқоридаги фикрлари ҳаётда ўз тасдиғини минглаб марта топганига биргина далил, холос.

Ҳақиқатпарастлик – мунаққид учун муҳим фазилат. Агар у ҳақиқатпараст бўлмаса, бадий ижоддаги ҳалтурага, шеърятдаги назмбозликка бефарқ қараса, ҳеч қачон адабиётнинг равнақига хизмат қила олмайди. Аксинча, унинг заволига сабабчи бўлиши мумкин. Устоз шеършуноснинг “Замон, қалб, поэзия” китобидан ўрин олган “Лирика ҳақида мулоҳазалар” мақоласида ҳам ҳақиқатпарастлик фазилати яққол кўринади. Лирикада индивидуалликка, ўзига хосликка интилиш зарурлигини таъкидлаган олим “Ҳар бир шеър – у ҳаётимизнинг қайси томонига бағишланган бўлмасин, турмушимизнинг қайси соҳасини акс эттирмасин – шоирнинг кашфиёти бўлиши лозим”, деб ҳисоблайди.

Олим ҳақиқатпараст шеършунос сифатида ўтган асрнинг 50-йиллари шеърятига хос икки камчиликни алоҳида ажратиб кўрсатган эди. Булардан биринчиси – жонли инсон туйғуларини, ҳис-ҳаяжонларини, фикрларини ифодалашдаги примитивлик, иккинчиси эса – замондошимизнинг маънавий дунёсини бутун бойлиги ва мураккаблиги билан ифодалай олмаслик. Бу камчиликларнинг бугун яратилаётган айрим шеърый

мухим нарсаларни оригинал формада ифода қилиб бериш истеъдоди билан боғлиқ” (33). Бу – жуда ҳам мухим, ҳеч бир замонда ахамиятини йўқотмайдиган талаб. Бинобарин, миллий шеърятимиз, ҳатто жаҳон поэзияси тарихида ҳам ана шундай шахсиятга эга шоирлар бениҳоя кам экани бунинг исботидир.

Олим Шайхзодани “индивидуал манераси ёрқин ифодаланган шоирлардан бири” деб ҳисоблайди. Шоир шеърларида доимо ўткир публицистик руҳ чуқур фалсафий фикрлар билан қўшилиб кетишини таъкидлайди. Миртемир шеърлари, унинг фикрича, “халқ поэзиясига яқинлиги” билан ажралиб туради. “Бу яқинлик ритмикада эмас, балки бевосита ҳисларнинг ифодаланишида, халқ поэзиясидаги соддаликнинг қабул қилинганида”, деб биледи. Асқад Мухтор эса, олимнинг қайд этишича, “шеърларида кўпроқ ихчамликка интилади. Унинг кўп шеърлари конкрет воқеалар замирига қурилган. Яхши маънодаги воқеабандлик шоир шеърларининг кучли томонини ташкил қилади”. М.Бобоев, Шухрат каби шоирлар яна бошқачароқ йўлдан боради. “Уларда, айниқса, воқеликни майин лиризм орқали ифодалашга интилиш кучли” (34, 36). Бу ижодкорларнинг шеърятдаги ютуқларини шу тарзда баҳолаган олим кези келганда уларнинг поэтик кашфиёт даражасига кўтарила олмаган, баёнчилик руҳи етакчилик қилган асарлари хусусида таъкидий мулоҳазаларни ҳам билдиради. Бу орқали шеърый асарлар савиясига бўлган талабчанлик, ижодкорнинг адабиётдаги мавқеидан қатъи назар, барчага баробар эканини амалда исбот этади.

Шеършунос олим ўтган асрнинг 50-йиллари лирикаси ҳақида мулоҳаза юритар экан, унинг тараққиётига тўсиқ бўлаётган қуйидаги беш йирик камчиликни

ҳам, умуман санъат каби, воқеликни фақат кўзгудек устки томонидан эмас, балки моҳияти билан акс эттиради. Поэзияни ҳам, биринчи навбатда, инсон қалбининг таманнолари кизиктиради. Шу маънода поэзиядаги замонавийлик – кундалик ходисаларга бевосита поэтик жавобгина эмас, балки ҳаётӣ тенденцияларнинг, процессларнинг ич-ичига, моҳиятига кира билиш ҳамдир... Хуллас, ҳар қандай шеър қофияси ва вазни, туроги ва банди жойида бўлгани билан поэзия бўлавермайди. Чинакам поэзия билан назмбозликни бир-биридан кескин фарқ қилиш керак. Поэзия – талантдан бошланади. Талант эса ҳаётнинг ҳеч ким кўрмаган томонларини кўра олиш, у орқали воқеликнинг муҳим томонларини ифодалай олиш, даврнинг катта проблемаларини кўтариб чиқа олиш қобилиятидир” (20,21).

Озод Шарафиддинов шеър чинакам юксак поэзия даражасига кўтарилиши учун индивидуал услуб ва стилларнинг ранг-баранглиги, бойлигига эришмоқ зарур, деб ҳисоблайди. Фалсафий мулоҳазаларни ҳам, чуқур ўйларни ҳам, драматизм билан суғорилган кечинмаларни ҳам ифодалашга, йирик масшабли, қабарик образлар яратишга имкон берадиган услублар кераклигини таъкидлайди. Шеърятнинг ҳам, умуман, адабиётнинг ҳам асосий услуби – социалистик реализм, деб эълон қилинган бир замонда бундай талабни қўйиш осон бўлмагани аниқ. Бундай талабни фақат Озод Шарафиддинов сингари фаҳмида мезони бор олимгина ўртага қўйиши мумкин эди ўша замонда.

Устоз шеършуноснинг қарашича: “Индивидуал услуб, стиль, манера, албатта, биринчи навбатда, шоир шахси билан, унинг воқеликка ўзича мустақил ва оригинал қарай олиш қобилияти билан, ўзи кўрган

килиб, риторика ва декларацияга айлантирадиган иллат — иллюстрациячиликдан, яъни юзаки тасвирийликдан сакланиш зарурлиги ҳақида огоҳлантиради.

Поэзиянинг интеллектуаллиги — ижоддаги изланувчанлик самарасини белгиловчи бош омил. Бироқ, бу тушунча ҳар доим ҳам адабиётшунослар, шоиру адиблар томонидан турлича талқин этилган, унга муносабат ҳар хил бўлган. Озод Шарафиддиновнинг бу борадаги нуқтаи назари ҳам ўзига хос. Жумладан, олим бундай ёзади: “Баъзилар поэзиянинг интеллектуаллиги деганда, ғоят мураккаб ташбеҳларни, бениҳоя мавҳум фикрларни тушунишади. Менимча, бу тўғри эмас. Чинакам интеллектуаллик ҳаёт ҳақидаги мулоҳазаларнинг чуқурлиги ва оригиналлигида кўринади”(28). Лирикада интеллектуаллик чуқур бўлишининг аҳамияти ҳақида баҳс юритган олим у поэзияда фалсафий лириканинг кучайишига, ўткир умумлашмаларнинг кўнайишига олиб келишини алоҳида таъкидлайди.

Муттасил изланувчанлик — Озод Шарафиддинов шеършунослигининг хос хусусияти. Мустақилликка эришилгач, олим “Адабиётда диний оҳанглар” сарлавҳали мақола ёзди. Унда диний мавзуга бағишланган барча адабий тур ва жанрлардаги асарлар қатори шу йўналишдаги шеърят намуналари ҳақида ҳам теран кузатишларини баён этди. “Модернизм — жўн ҳодиса... эмас” сарлавҳали адабий суҳбатда шеърый ижодда шакл ва услуб борасида олиб борилаётган изланишларга холис баҳо берди. Бошқача айтганда, адабиётда, шеърятда пайдо бўлган бирор ҳодиса устоз олимнинг тийрак назаридан четда қолган эмас.

Озод Шарафиддинов шеършунослигига хос тўртинчи мезон — ёш истеъдодларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг ижодий камолотига қанот бағишлашдир.

қайд этади: 1) жимжимадор, баландпарвоз стиль; 2) сохта стиль; 3) тасвирнинг ғоят рангсизлиги, адабий приемларнинг камбағаллиги, такрорнинг устунлиги; 4) тасвир воситаларининг ночорлиги; 6) шеърӣй техника масалаларининг диққат марказидан четда қолаётгани. Бу сингари камчиликлар шеърӣятимизнинг бугунги вакиллари ижодида ҳам учраши шеършуносликда бундай талабчанлик мудом зарурлигини кўрсатади.

Олим шеършунослигига хос учинчи мезон — изланувчанлик. У шеърӣятда изланиш руҳи хукмрон бўлиши зарур, деб ҳисоблайди. Шеършуноснинг фикрича: “Санъат, поэзия ҳамиша санъаткорнинг воқеликка янғича муносабатидан, янғича қарашидан, янғича фикрлашидан бошланади” (15). Мутғасил изланиш, ҳар бир шеърда бирон янгилик кашф қилишга интилиш руҳи Миртемир ижодида кучли эканини таъкидлаган олим ёш истеъдодларни ундан ўрганишга чақиради. Миллий шеърӣятимиздаги бунинг акси бўлган, изланиш ва кашфиёт руҳидан маҳрум, баёнчиликка асосланган асарларни кескин танқид қилади. Шеърӣят ҳаётӣй воқеликни шунчаки қайд қилувчи эмас, ундаги ҳеч ким пайқаманган, ҳали ўзгалар сезишга улгурмаган поэтик гўзалликларни инкишоф этиш йўлидан бориши зарурлигини уқтиради.

Мунаққид насиҳатгўйлик, дидактизмга берилиш кўпгина шеърларнинг хуснига доғ бўлиб тушаётганини, курук баёнчиликка, тавсифга интилиш, поэтик кашфиётлар ўрнига ҳаётӣй фактларни қайд қилиш билан чекланиш ҳоллари кўплаб учраётганини аниқ мисоллар билан танқид қилади. Замондош шоирлар шеърлари таҳлили асосида ижод аҳлини поэзиянинг умумий савиясига путур етказадиган, уни қанотдан маҳрум

атак-чечак қилиб йўл юришни ўргангандек, кўп йиллар давомида шеърят алифбесини ўзлаштиради, ҳар хил шоирларга эргашиб кўради, изланади ва бора-бора қийналиб бўлса-да, ўз йўлини топиб олади. Шоирларки бор, биринчи қадамлариданоқ ҳаммани лол қолдириб, туйғуларини, ҳисларини, фикрларини тутилмаган образларга бурқаб, “афсоналарнинг тушига кирмаган сўзлар”да куйлай бошлашади. Уларни “ёш шоир” деган тушунчага сиғдириш қийин. Улар ёши кичик бўлса-да, шеъри, шеърий тафаккури балоғатга етган бўлади. Назаримда, Сирожиддин Саййидни ана шундай “тайёр” шоирлар тоифасидан десак хато бўлмайди”.

Умуман, Озод Шарафиддиновнинг шеърят ҳақидаги тадқиқотлари шеършунос қандай бўлиши кераклиги, поэзияни баҳолашда қай бир мезонларга таяниш зарурлиги ҳақида теран хулосалар чиқариш имконини беради. Ишонч билан айтиш мумкинки, худди ана шу фазилатлари боис олимнинг бошқа асарлари қатори шеърят таҳлилига оид илмий ишлари ҳам мудом миллий адабиётимиз равнақиға, шеършуносларнинг янги навқирон ва салоҳиятли авлодларини тарбиялаб етиштириш ишиға муносиб хизмат қилаверади.

“Замон, қалб, поэзия” китобидаёқ олим шеърятимиз ривожда ёшларнинг ҳиссаси катта бўлаётганидан, поэзиянинг эртасига ишонч ва умид билан қараш мумкинлигидан беҳад қувонган эди. Устоз шеършуноснинг Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов сингари XX аср ўзбек шеърятининг забардаст вакиллари, адабиётимиз қаҳрамонларини илк шеърлариданок қўллаб-қувватлагани, уларнинг ижодий камолотига қанот бағишлагани бунинг далилидир.

Олимнинг “Ниҳоллар” мақоласи адабиётга дадил кириб келаётган ёш истеъдодлар ижодига бағишланган. У Теша Сайдалиев, Ҳусниддин Шарипов, Охунжон Ҳакимов, Хайриддин Салоҳ, Шукрулла, Тошпўлат Ҳамид, Юсуф Шомансур, Ҳабиб Саъдулла каби ўша даврнинг ёш ижодкорлари шеърӣ тўпламларини истеъдоднинг юзага чиқиши сифатида баҳолади. Гулчеҳра Жўраева, Эътибор Охунова сингари аёл ижодкорларнинг дадил қалам тебратаётганидан қувонди. Оригиналлик талантнинг дастлабки белгиси эканини таъкидлаган олим тематика, жанр, поэтик образлар ва шеърнинг бошқа компонентлари поэзияда бош мақсад эмас, восита эканини, бош мақсад эса воқеликни оҳорли акс эттириш, унинг муҳим томонларини, янги қирраларини очиб бериш эканини таъкидлайди. Ижодкор фақат санъаткоргина эмас, ўткир зехдли мутафаккир, чуқур идрокли файласуф ҳам бўлиши кераклигини, ёшлар бугунги адабиётимиз тақдири учун жавобгар эканини уқтиради.

Олим бугун эл ардоғидаги кўплаб истеъдодларга чин маънода устозлик қилди. Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййиднинг ижодий истиқболи ҳақида билдирган қуйидаги фикрлари ҳам буни тасдиқлайди: “Шоирлар ҳар хил туғилади. Шоирларки бор, гўдак

Зулфия адабиёт майдонига қонида яшаш завки жўшиб, дилида севги тўлкини тошиб кирди. Асарлари миллий шеърятимизда бамисоли нафис баҳор чечаклари бўй кўрсатганидан дарак берди. Шеърлари адабиёт мухлисларини ўзига бутунлай ром этди; ижодий истиқболи порлоқ эканини кўрсатди. Машҳур адибу шоирлар эътирофи ҳам бу фикрни тасдиқлайди: ижодкорнинг “ҳар парда – сатри ҳаётий шашмақомлардир” (Ғафур Ғулом); у “Ўзбек аёлининг қалбини кашф этди” (Асқад Мухтор); “ҳар янги шеърида илгарилади” (Миртемир); муҳиблар унинг “Ҳижрон кунларида” шеърий тўпламини, “Уни Фарҳод дер эдилар” достонини ёд олиб, бир-бирига ўқиб юрди” (Озод Шарафиддинов); “Асарлари бамисоли сўнмаган олов ёхуд тирик гулдасталар каби авлодлардан авлодларга ўта олди” (Абдулла Орипов).

“Уни Фарҳод дер эдилар” (1943), “Ҳижрон кунларида” (1944), “Хулқар” (1947), “Ўйлар” (1965), “Висол” (1972), “Йиллар, йиллар...” (1975) шеърий тўпламлари шоиранинг ижодий камолотига далилдир. “Мушоира”, “Ўғлим, сира бўлмайдими уруш”, “Қозоғистон ўланлари”, “Мен чизолмаган сурат” шеърлари шоирага шуҳрат келтирди.

Муҳаббат аталмиш бебаҳо неъмат туфайли Зулфияхоним тақдир элимизнинг атоқли шоири Ҳамид Олимжон билан туташди; ижодда у билан жўровоз бўлди, бетакрор асарлар яратди. Афсуски, “бахтли муҳаббатни қуйлаган сози ўлим ханжарига тегди” – суюкли умр йўлдоши, фарзандларининг отасидан ногоҳоний айрилиқни, кўнглидаги чўнг изтиробни шоира ана шундай ифодалаган эди. Қанчалик оғир бўлмасин, бу мусибат уни синдира олмади. Дилбандлари Хулқар ва Омонга “Сен ўс – соғлом, бекайғу эркам,

ШАРҚ – ШОИР МАКОНИ, ШЕЪР – ЮРАК ҚОНИ

Толеи кулган халқмиз. Бунда заррача муболага йўқ. Негаки, комил инсон тимсоли сифатида кўрсатса арзийдиган юзлаб, ҳатто минглаб фарзандлари бор ўзбек халқининг. Муҳаббат, садоқат, вафо, ибо, ҳаё... Дунёнинг айрим халқларида бундай тушунчаларнинг ўзи ҳам, ҳатто уларни ифодалайдиган сўзлар ҳам мавжуд эмас. Бахтимиз шундаки, булар бизда кадрият даражасига кўтарилган. Шундай фазилатлардан маҳрумлик биз ўзбекларда айб саналади. Зулфияхоним миллатимизнинг ана шу сифатларни ўзида тўлақонли мужассам этган комил фарзанди, ардоқли ижодкоридир.

1

“Баҳор келди сени сўроқлаб...” Ҳар йили баҳорнинг илк куни – Зулфияхоним таваллуд айёмида бу дил изҳори шеърият муҳиблари кўнглида акс-садо беради... Негаки, Зулфияхоним ва баҳор эгизак тушунчалардир. Бу фақат шоира туғилган сана билангина боғлиқ эмас. Таъбир жоиз бўлса, унинг ижодини миллий шеъриятимизнинг ўзига хос баҳори, дея таърифлаш мумкин. Одамзод ва табиат мутаносиблигини шоира мана бу тарзда васф этган эди:

На масъуд хузур бу, ёруғ жаҳон бу –
Ер, Инсон баҳор-ла қовушган онлар!

салари ўзгача бир уйғунликда тасвирланган. Тиниқ осмон... Суюклисининг азиз хоки ётган қабр бошида узоқ қолиб кетган маҳбубанинг руҳий ҳолатига мос равишда етиб келган парча булутнинг қаҳрамонимиз юрагидай қалқиши; аёл кўзида ёш кўргач, у ҳам дув-дув ёш тўкиши... Нақадар дардга йўғрилган мисралар! Фироқ дардида йиғлаётган аёл ва сел тўкаётган ёмғир – соғинч изтиробини бу қадар таъсирчан қиёс орқали тасвирлаш учун ижодкор қалбида қандайин тўфонлар юз кўрсатмоғи такозо этилади?! Фожиа шундаки, улар қанчалик йиғламасин, ёрдан садо йўқ, келдингми, дея бош кўтармайди. Мана бу поэтик хулоса эса, юракларни ўртаб юборади:

Айт-чи, сен-ла бахтиёр онлар
Кўрганмидинг кўзимда бир ёш?

Энг муҳими, шоира турмушнинг аччиқ синовларини сабру матонати билан енга олди. Қайғу ҳаёт билан эгиз туғилганини англади. Кечаги кун ортга, эртангиси олдинга бошлаши ҳақидаги теран хулоса унга далда берди. “Оғир, бенаф ўйдан юрак безганда Сени куйлайман, ҳаёт!” – деган некбин тўхтамга келди. Уйқусиз тунларни ижод аталмиш нур, чироқ билан ёритди. Шеърятни мулкидаги сийму зар сифатида эъозлади. Унинг эътиқодича, “Шарқ – шоир макони, шеър – юрак қони”. Шу боис нимаики ёзса, ҳаётга доир ёзди, кўнгил тубидан ёзди ва бунининг қалбининг тебраниши, деб билди. Орзулари – карвон, сарбони ишонч бўлди. Юртбошимиз Ислоҳ Каримов таъбири билан айтганда: “...ғам-андух ва ҳасратларни матонат билан енгиб, тоғдек бардоши билан вафо ва садоқат рамзига айланди” (Каримов И. Юксак маънавият –

Муҳаббатим бошинга соя”, дея ўзбек онасига хос улуғ фазилатни намоён этди. Шоиранинг бу давр ижодида куюқ бир дард тасвирини кузатиш мумкин. Бу дард, бу изтироб унинг назмида ёрқин образ, юракни ўртайдиган таъсирчан бадиий талқин, кўнгилга яқин, халқона ифода орқали намоён бўлди:

Кўз очгани қўймайди алам,
Бошим қўйсам куйдирар болиш.
Юпатолмас китоб ва қалам,
Мисраларим кўтарар нолиш.

Тогдай деб ўйлаган юраги куш бошича эканини ҳис этган, енгаман деган сари тобора ортиб борувчи ғам-алам юки оғирлик қилган кезлар, табиийки, шоира ҳаётида кўп бўлган. Заифлиги ҳоким келган дамларда у ҳатто ўзини ҳам ёмон кўрди; майда ҳислар измида қолишдан сақланди. Қувончларини ҳасрат кемирган онларда сабр топа билди. Сабр одамзодга зийнат бағишлаши аён. Бироқ кўнгил деган яратик ҳар доим ҳам инсоннинг хоҳишига бўйсунавермайди. Фироқ айрим ҳолларда одамнинг қаддини эгиб қўйиши, метиндек иродасига заха етказиши ҳам мумкин. Зулфия шеърларидаги соғинч, изтироб, нолиш оҳанглари ана шундай оғир руҳий кечинма маҳсули эканини таъкидлаш керак:

Соғинганда излаб бир нишон,
Қабринг томон олар эдим йўл.
Келтирардинг менга бир замон,
Энди ҳар чоғ мен элтаман гул.

“Кўрганмидинг кўзларимда ёш” сарлавҳали бу шеърда лирик қаҳрамон руҳияти ҳамда табиат ҳоди-

Гўзал Ҳиндистон тупроги узра оқшом қуйилиши,
Шарқ назмий чаманига менгзайдиган жўшқин му-
шоирада юраклар даврага кириши тасвири билан бош-
ланган шеърда турли миллатларнинг шоирлари санъат
ва маҳорат мусобақасига киришгани қўйма мисралар
билан мана бу тарзда поэтик талқин этилади:

Шеър ўқийди Непал, Вьетнам, Хитой,
Рус, тожик ўқийди шеърини сарбаст.
Қора алангадай соқолли сингхлар,
Қордай оқ либосли бенгаллар, хиндлар.
Завқидан тебраниб нақ тўлқинли сой
Тингларди ҳаяжон оғушида маст.

Мушоирада янграган шеърлар мавзу жиҳатдан
турлича – гоҳ кураш, гоҳ қиз севгиси, гоҳ гўдак
кулгуси, гоҳ ҳақиқат ҳайқириғи, гоҳ юлдуз каби йирок,
ёрқин бахт, гоҳ эрк тантанаси берган адолат ҳақида
бўлса ҳам, бир-биридан фарқли тилларда ифодаланса
ҳам, туйғулар, орзулар бир-бирига уйғун, бир-бирига
монанд:

Дилларни пайвандлар эди сатрлар
Дўстлик, кардошликнинг кўпригисимон...

Шоиранинг мана бу хитоби замирида шеърининг
асл моҳияти, мазкур шеърни ёзишдан кўзланган асосий
мақсад ўзига хос бадий умуллама даражасига кў-
тарилган:

Эй, мушоира!
Сен чорла, овозинг эшитсин жаҳон!
Шеърнинг уриб турган юраги бўлиб,
Ҳаётнинг энг ажиб куйига тўлиб...

енгилмас куч. Тошкент, “Маънавият”, 2008, 167-бет).
Бу айни ҳақиқатдир. Мана бу мисралардаги самимият
ўқувчини бунга аниқ ишонтиради:

Ҳижронинг қалбимда, созинг кўлимда,
Ҳаётни куйлайман, чекинар алам.
Тунлар тушимдасан, кундуз ёдимда,
Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан Сен ҳам!

Шоира она халқига бўлган севгисини чинакам бойлик, деб билди. “Дунё ичра топган дунёмсан, халқим!” дея ифтихор қилди. Дили шоир ҳассос бир эл фарзанди эканини, унинг олдидаги бурчини бир дам бўлсин унутмади. “Халқ қалбидай бир гўзал шеърга Етармикан ҳеч қачон кучим”, деб она элининг кадри нечоғлиқ юксак эканини изҳор этди; ана шу юксакликка интилди. Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли адабиётшунос Озод Шарафиддиновнинг фикрича, “..эътиқоди, жуда юксак маънавий ва ахлокий фазилатлари, дили билан тилининг бирлиги, шеърларида мадҳ этган инсонийлик, вафо, садоқат ва диёнат деган нарсаларга ўзи ҳаётда оғишмай амал қилгани” – шоирани одамларга ардоқли қилган; адабиётимизнинг ёрқин юлдузларидан бирига айлан-тирган асосий омиллар ана шулардир.

“Мушоира” шеъри Зулфия меросида алоҳида ўрин тутди. Устоз адиб Асқад Мухтор таъкидлаганидек, бу асарида ижодкор “Шарқ шоирларининг ўзига хос анъанавий шаклидан фойдаланиб, қитъанинг қок ўртасида замондошларини рамзий бир мушоирага чорладики, бу Осиё-Африка ёзувчиларининг тинчлик ва халқаро бирдамлик шиори остида ўтган ҳаракати томирига қон югуртирган воқеага айланди”.

тиниқлик наинки оламга, кўнгилларга ҳам сафо бахш этади.

Биз тонгни севган-чун, соф кўкимизга
Уфқдан ўтолмас зулмат дудлари –

деб ёзади ижодкор.

Шеърларида изҳор этилганидек, тун ўтиб, чорбоғдан сахарги туман кўтарилар экан, у чироқ сўндириб, отаётган тонгни кутди. Ёрқин тонгга етишар экан, тундан омон чиққан жонини нур сийлаганидан қувонди. Шомнинг устидан ял-ял кулган ҳар сахар унга халқининг юрагига сафар қилмоқ имконини берди.

Ижодкорнинг ижодкорлиги шундаки, бошқалар ҳам бир хил кузатиш имконига эга бўлган ҳодисада у ўзгаларнинг ҳаёлига келмайдиган қонуниятларни пайқай олади. Ўзи ҳис этган туйғуни ўзгаларнинг шуурига келиши қийин бўлган оҳорли шаклда ифодалай билади. Табиат ва жамият тонгидаги ажиб мутаносибликни тажассум этган мана бу мисралар ушбу фикрни тасдиқлайди:

Менинг тонгим қалбимда отар,
Ўйдан, кўздан ҳайдаб уйқуни.

Ўйдан, кўздан зулматнинг ҳайдалиши, қалбларда тонг отиши – барча мутафаккирлар шуни орзу қилиб келмаганми?! Қалбида тонг отган одам – мудроқ фикрлардан, ғафлат уйқусидан халос бўлган одам. Қалбида тонг отган одам – оламга кўнгил кўзи билан қарай оладиган одам. Қалбида тонг отган одам – фақат зоҳирни эмас, моҳиятни ҳам англашга қурби етадиган одам. Бундай одамларнинг кўпайиши – жамиятнинг

Умуман, “Мушоира” умумбашарий миқёсдаги фикрлар теран мазмун ва гўзал бадиият муштараклигида тасвирлангани жиҳатидан шоира назмий меросида алоҳида ўрин тутди.

Дунёнинг қай бир мамлакатига сафар қилмасин, она юрт муҳаббатини, она халқининг истакларини шеърга солган ижодкор кейинчалик Югославия, Хитой, Япония, Шри Ланка, Миср сафарлари давомида бу мавзуни бойитди, такомилга етказди. Жумладан, “Халқимга айтар сўзларим” шеърида шоира ифтихор билан бундай ёзган эди:

Йўл юрдим, соғиндим, тўкилди байтим
Хорижнинг шомлари, сахарларида.
Эзгу истакларинг жаранглаб айтдим
Осиё, Африка минбарларида.

Натижада ўзбек шоираси юксак шеърый асарлари учун жаҳон адабий жамоатчилиги эътирофини қозонди. Жавоҳарлаъл Неру номидаги (1968) ва Нилуфар (1971) халқаро адабий мукофотларига сазовор бўлди. Болгариянинг “Кирилл ва Мефодий” ордени (1972) билан тақдирланди. Энг эътиборли жиҳати, у Ўзбекистон Халқ шоири унвонини ўзи эришган мукофотларнинг энг улуғи, деб билди.

Шоира ижодида тонг тимсоли энг кўп қўллангани кузатилади. “Муҳаббат тонги кулганда”, “Биз тонгни севган-чун”, “Саҳар мен билан...”, “Менинг тонгим”, “Тонгда сўз қудуғин тубига чўкиб..”, “Тонг”, “О, эртам, энг гўзал афсонам”... Ана шу сарлавҳаларнинг ўзиёқ шоиранинг тонгни нечоғлик эъозлагани, қанчалар қадрлагани исботидир. Унингча, тонг тиниқлик ва ёруғлик тимсоли. Бу

буткул олиб кетиши ҳеч гап эмас. Унинг тонгни севиши сабаби шунда. Ўзбекистон Халқ шоири Миртемир таъбири билан айтганда: “Зулфияхоним шеърларида тонг тимсоли, тонг тасвири буюк эрк, буюк бахт, буюк ва ёруғ дунё тимсолидай жаранглаб туради”.

Ҳар қандай бадий ижод намунаси давр синовларидан ўтиб, халқнинг, миллатнинг қалб мулкига айлансагина умрбоқийлик касб этади. Зулфияхоним лирик мероси ана шундай замон чиғириғидан ўтиб, шеърятимиз хазинасини беқиёс бадий жавоҳирлар билан бойитганини алоҳида таъкидлаш керак.

2

“Қуёшли қалам”, “Хотирам синиқлари” дostonлари Зулфияхонимнинг йирик назмий асарлар ёзиш борасида ҳам баракали ижод қилганини кўрсатади. “Қуёшли қалам” мутафаккир адибимиз Ойбекка бағишланган. Дoston фикрнинг тиниқлигию тасвирнинг қабариклигига кўра ҳам, теран моҳиятнинг бетакрор бадий талқини жиҳатидан ҳам ўзига хос; ўзбек дostonчилигида алоҳида мавқега эга.

Асар йўл ҳақидаги фалсафий мушоҳада билан бошланади. Шоира йўлга нисбатан узоқ, яқин, бошсиз, сўнгсиз, тор, кенг, равоң, сўқмоқ каби эпитетларни қўллайди. Бу йўллардан бирини ўтмоқ инсон учун туғилмоқдай фарз эканига диққатни қаратади. Ижодкор фикрича: “Йўл демак, ўтилган бир умр демак”. Лекин яна бир аён ҳақиқат шундаки, инсон умри тупроқ сингари муқим бўлолмайди. Замонларнинг ўта бормоғи – ҳикмат. Одамзод учун эса, қисмати кимларнинг йўллари билан кесишгани муҳим. Модомики ўтилган йўллар бир-биридан фарқ қилар экан, шоиранинг Ойбек

бахти. Ана шундай теран ҳақиқатларни мужассам этгани жиҳатидан ҳам юқоридаги икки мисра алоҳида эътиборга молик.

Ўтаётган вақтни, умрни қадрлаш ҳақида жуда кўп шеърлар битилган. Бу ҳақда ёзмаган шоиру адибни топиш маҳол. Ана шу кўхна мавзуда ёзар экан, Зулфияхоним тамомила янгича йўлдан боради. Ўзигача бўлган бирорта ҳам ижодкорни такрорламайди; мавзуга ўзгача ракурса ёндашади, ўзгача миқёсда фикр юритади:

Тундан юлган тонгим:
Гоҳ бир шеър,
Гоҳ ўқилган бир китоб бўлур,
Гоҳ умрнинг ўтган беҳосил
Саҳфасига бўм-бўш боб бўлур.

Тундан юлинган тонг... бир шеър ёхуд бир китоб мутолаасига бағишланиши – вақтнинг исроф қилинмаганидан далолат. Умрнинг беҳосил ўтган саҳфасига бўм-бўш боб бўлса-чи? – Бундан Яратганининг ўзи асрасин. Шоира ана шундай теран, таъсирчан, оҳорли фикрларни шеърга солади. Ўқувчининг руҳида, қалбида, шуурида огоҳлик ҳиссини уйғотади. Зеро, бадий ижоднинг асосий мақсади ҳам “тоза маърифат суви билан ўткир юрак кирларини ювмоқ” (Чўлпон таъбири), ўқувчининг маънавий-руҳий оламини бойитмоқ, унда ўз моҳияти ҳақида тафаккур қилиш малакасини шакллантирмоқдир.

Тонгнинг зидди – тун. Бир шеърда шоира тунни севмай қўйганини айтади. Чунки у бир сирни туйган: ҳар тун умридан бир кунни узиб кетади. Модомики хушёр торгмаса, тома-тома кўл бўлгани сингари умрни

Ҳеч кимса билмади қалам билганин,
Неча бор севилиб, ёнди хуфя.

Зоҳирӣ сафар билан ижодий сафар бир-биридан кескин фарқ қилади. Биринчисида муайян муддат йўл юриш, қанчадир масофани босиб ўтиш тақозо этилса, иккинчисида бир дамнинг ўзида неча бор сафарга чиқиш, неча-неча эллар билан суҳбат қуриш имкони бор. Энг аҳамиятлиси, бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган минглаб тоифа гоҳ уруш, гоҳ яраш, гоҳ гурбат баҳонасида асар ичига кириб келади. Энди адиб ана шу зиддиятли воқеликни аниқ-тиниқ ифодалаш учун сўз излайди, ранг, жон қидиради. Ижодий кайфият, ижодий руҳият лаҳзаларини Зулфияхоним нозик дид, ўткир фаросат билан илғайди; чўнг маҳорат ва санъаткорлик билан тасвирлайди. Мана бу мисраларни мутолаа қилган ўқувчи кўз ўнгида Ойбекнинг ижодий портрети яққол намоён бўлади:

Бу йирик кўзларнинг теран нигоҳи
Терган бўёқларнинг жилваси не тус?
Учқур хаёлларнинг олов қаноти
Қай аср, қайси давр дамига тўқис,
Уни фақат адиб ўзи қилар ҳис.

Ҳамиша осойиш, салобат сиймо,
Биламиз, жаҳонни қамрашга қодир.
Ким билади, шу он – тез оқар дарё
Каби не хил ва неча тақдир.

Бу сатрлар шоиранинг оз сўзга кўп ва теран маъно юклаш, воқеликдан бетакрор поэтик умумлашмалар чиқариш салоҳиятига яна бир далилдир. Оҳорли таш-

хаёти ва ижод йўли билан боғлиқ мана бу фикрларига
қўшилмасликнинг иложи йўқ:

Ҳа, шундай йўллар бор тўлиқ изларга,
Замонлар тўфони қўмишдан ожиз.
У тирик! Жаҳонни очар бизларга...

Достонда шоиранинг Ойбек ва рафиқаси Зарифахон
билан Бухоро – Навоий – Қарши – Толлимаржон марш-
рути бўйлаб амалга оширган сафари таассуротлари, ана
шу аснодаги фикр-ўйлари, фалсафий ва адабий-эстетик
қарашлари талқинини кузатиш мумкин. Мана, унинг
сафар билан боғлиқ кузатишлари:

Сафар! Оз кездими адиб ҳаётда,
Қишлоқлар, шаҳарлар, элларга сафар.
Мудом шай сайёҳдай – ҳаёл-қанотда
Тақдирларга сафар, дилларга сафар.

Ҳақиқатан, ижодкор учун сафар бу – ижодий ҳаёллар
парвози учун, янги асарларига материал йиғиш учун
яхши бир имкон. Шоира талқинича, адиб зоҳиран
қишлоқлар, шаҳарлар, элларга сафар қилса ҳам, ижодий
ўйлар оғушида бўлар экан, тақдирларга, дилларга
сафар қилади. Бу – Ойбек ижодига берилган ҳаққоний
баҳо. Зеро ёзувчи асарларида не-не чигал ва мураккаб
тақдирлар тасвирланмаган дейсиз. Не-не диллар ту-
бидаги туйғулар тўфони, орзу-армонлар, зиддиятли
кечинмалар ифодаланмаган дейсиз. Мана бу мисраларда
айни шу ҳолат ўзига хос бадиий талқин этилган:

Ҳар сафардан ортиб-тортиб келганин
Фақат қаламига этди ҳадя.

Достон мутолааси давомида қимматли тарихий асарлар битган олим ва адиб Ойбек руҳиятини шоира нечоғлик нозик ҳис этгани, қанчалик санъаткорона тасвирлагани аёнлаша боради. Ўтмишнинг юки қанчалар оғир экани, тарих ҳақида чинакам юксак бадиий асар битиш ҳазилакам юмуш эмаслиги аён. Адибнинг бу борадаги хизматларини шоира куйма сатрларда маҳорат билан васф этади:

Ўтмиш ўз юкидан қаддини букиб,
Ҳамон ўлжа олар биздан дамларни.
Битмас ғазнасига ғаввосдай чўкиб
Адиб тинмай терди жавохирларни.

Юрт бўйлаб сафарга чиққан ижодкорнинг қадим Бухородан қалбини, минг йилларга кирган ҳаёлини излаши; ҳақу ҳақсизликинг талашлари боис ҳолдан кетган нордай чўккан қасрлар, кўз ёш тепчиб чиққан шўрхак тошларда асрлар бўйи ўчмаган аждодлар заковати адибга мўлтираб боқиши тасвири Ойбекни тарих ҳақида ёзишга ундаган асослар ҳақида ёрқин тасаввур бериши жиҳатидан қимматлидир. Муҳими, бу асослар чуқур мазмун ва бетакрор бадиият уйғунлигида ифодаланган:

Ўтмиш қарвонининг йўлида унут
Саройлар тупроқ ранг уйқуда мудрар.
Адиб юрагига солиб янги ўт
Қамчи буқолмаган тақдирлар судрар.

“Қуёшли қалам”да Ойбекнинг Бухородаги кўхна аркни томоша қилиши жараёнидаги изтиробли кечинмалари бағоят ҳаётий, таъсирчан талқин этилган. Адиб арқда тарихимизнинг мураккаб ва зиддиятли

беҳлар, қуёқ метафоралар тасвирнинг юксак бадииятини таъминлаган.

Ижодий кайфият қачон кучаяди – адиб қалбида янги ҳислар қайнаганда! Ижодда қачон муваффақиятга эришилади – ёзувчи бол аридек меҳнат қилганда! Фақат бугина эмас. Ижодда юксак марраларни қўлга киритмоқ учун, Зулфияхоним таъбири билан айтганда, “Тақдир адибига ҳамдам этган ёр Қаламдай вафодор, илҳомдай зебо” бўлмоғи зарур. Ана шу қўш мисрада Ойбекнинг умр йўлдоши Зарифахонимнинг фазилатлари бетакрор ифодаланган. Қаламдай вафодор, илҳомдай зебо – бундай оҳорли ташбеҳни бошқа бирорга шоир қўллагани маълум эмас. Шоира бунинг билан чекланмайди. Зарифахоним сиймосини янада ёркинроқ, янада жозибалироқ тасвирлаш заруратини сезади. “Виждонидай тоза, ҳаётдай доно” бу аёл серташвиш умрида буюк адибга мунис ҳамдам бўлгани, лочиндай ўғил-қизларга оналик қилиш баробарида адиб ҳориган кезларда унинг тилига ва ишчи қаламига айлангани таъсирчан ифодаланади. Бугина эмас. Эридай заҳматқаш, эридай танги; кимё илмининг юлдузларидан бири; фан ва шеър, гўзаллик ошиғи – ана шу фазилатларнинг барчаси Зарифахоним сиймосида мужассам экани талқини ўқувчини улуғ адибнинг пок ва фидойи жуфти билан яқиндан таништиради. Мана бу сатрлар эса, шеърият муҳиблари кўнглида бамисоли “гўзал байт қўш мисрасидай ишқда, ишда, бахтда умр кечирган” бу жуфтлик қисматига нисбатан ҳавас уйғотади:

Адиб сўзи етган ҳар бир овулда
Ажабмас, топилса унинг шогирди.
Иккиси гўзал байт қўш мисрасидай,
Ишқда, ишда, бахтда умр кечирди.

метафоралар, ёрқин образлар бамисоли теран фикрнинг бадиий либосига менгзайди.

Сайёҳлар йўлда давом этиб, Бухоро ортда қолади. Бироқ бу тарихий шаҳар таассуроти адибдан бир нафас бўлсин ажралмайди. Қари-қартанглардан тингланган олтин китобга менгзарли хикоялар, жафони ҳам, даҳони ҳам, орзу-изтиробни ҳам ўзида мужассам этган буюк мозий уни қадам-бақадам таъқиб этади. Ақлу заковати жаҳонни тутган Абу Али ибн Сино, Махмуд Торобий ва яна қанча улуғлар – кўхна тарихнинг очилмаган боблари... Достонда адиб хаёлида кечган ижодий орзулар мана бу тарзда бадиий талқин этилади:

Ўтмиш карвонида сочиқ дуримиз,
Териб, наҳот, дилдан бағишлаб малҳам –
Қайта порлатувчи истеъдодлар кам?..
Ёзиш керак ёниб ижод ўтида!

Достонда аждодлар даҳосини излашдан толмаган, улар меросини суяб, тиклаб, севиб, ардоқлаган Ойбекка кўкдаги юлдузлар нақ олмос, ерда кундузлар сўнмовчи чироқ бўлиб, мозий зулматларини ёритиши ёрқин образлар воситасида тасвирланган. Адибда тарих жароҳатини тафаккур кўзгусида мушоҳада этиш, шаҳид қурбонларнинг қутлуғ қонларини артиб, унут сиймоларини тиклаш, мозий хусусида бир роман ёзиш нияти туғилганини бадиий талқин этар экан, шоира мана бундай таъсирчан бадиий умумлашма чиқаради:

Дилга шунча довул, курашни олиб
Филдай тинч ўлтириш эмасми малол?..
Не ёзди: бахтданми ё жаҳолатдан,
Барини ёритди қалбидаги нур.

даврлари нафасини сезгандай бўлади. Эзгу мақсадни ўйлаб қурилган обхонани қамоқхонага айлантирган машъум замонлар ҳақида ўй суради. Кифтларида Айнийга урилган дарра зарбини сезади. Йирик, доно кўзлари мунгга айланиб, тўкилмаган ёшга тўлади. Айнийдан ғойибона фотиҳа олади: “Гўё дерди: “Мавзу ётар тахланиб, Ёзинг, Ойбек, қанча ёзсангиз ҳам оз!” Эътиборли жиҳати шундаки, шоира буюк Ойбек руҳиятини очишда, адиб дунёқарашининг, асарларининг моҳиятини инкишоф этишда ҳар бир деталдан маҳорат билан фойдаланади.

Достоннинг “Яратиш дарди” деб номланган бўлимида Ойбекнинг Зарафшон дарёси соҳилидаги ҳолати, кечинмалари, завқу шавқи тасвирланган. Шоиранинг санъаткорлиги шундаки, она тупроққа, шоҳу гадога кўксини тенг очган, замин тириклиги, инсон фаровонлигининг манбаи, водий гўзаллиги бўлиб зар сочган дарёни кўрган адиб туйғуларининг жўш уриши ўқувчи қалбидаги ҳаяжон билан уйғунлашиб кетади. Мана бу мисралар образли назмий тафаккурнинг ёрқин намунаси экани билан алоҳида ажралиб туради:

Ойбек соҳилингда турар чинордай,
Барча улканлигинг завқли нигоҳда.
Бир сўнгсиз карвонга тизилган нордай
Толларинг таъзимда турар кирғоқда.

Завқли нигоҳлари билан дарёга бокиб, соҳилда чинордай турган буюк адибга бамисоли карвонга тизилган нордай таъзимда турган толлар – ўқувчи кўз ўнгида ёрқин жонли манзара ҳосил қиладиган образли тасвир; жозибали, шунинг баробарида, оҳорли ташбех. Достондаги бундай поэтик тасвир, ташбехлар,

илтижо қилади. Кеча ва эртадай кетаётган ача ва эварани кузатар экан, адиб ана шу қизча вояга етган замонда ўз меҳнати ва курашлари қандай самара беришини ўйлаб, фалсафий мушоҳада оғушига чўмади.

Мана бу сатрларда эса, ҳаётни бамисоли заргар каби хаёл-ла безаб, минг-минг йиллардан буён гўзаллик яратиб келаётган воҳа халқига меҳр изҳорини кўриш мумкин:

Узум – “қора жанжал”, юрак – кабутар.
Сахро – Толлимаржон, кишлоғи – Водил.
Ҳаётни хаёл-ла безаб нақ заргар
Гўзаллик яратиб келар минг-минг йил.

Оқ симобранг булутдай силжиб келаётган кўйлар галаси, банорас каби эшилиб оқаётган сой ҳамда ловлов ёнаётган лола даласи – ҳаммаси адибга ижодий завқ беради. Мезбонлар вакили унга: “Ўзбек қоракўли, биласиз, тилло, Жаҳон бозорининг бўрки аталур” – деса, ижодкор: “Ҳа, шу тилло соҳиби Бобо чўпон Ватан кўрки аталур” – дея жавоб беради. Бундай самимий суҳбат, ширин, хушчакчак дамлар, табиатнинг шивирлаб айтаётган кўшиғи, табиийки, дилларга нашида беради, ижодий қувват бағишлайди. Она заминнинг илоҳий чиройидан маст, илҳом оғушидаги Ойбек домла мана бундай сўзларни изҳор этади:

– Кўрмасам кирмасди ақалли тушга
Уйқу ғафлатида ўтган умр хайф.

Унга: “Бир дам мизғиб олиш наҳотки ғафлат” – дейишса, буюк адиб ўзига хос ҳаётий аъмолини мана бу тарзда ифодалайди: “Яшаш керак дарёдай уйғок”.

Ана шундай ижодий ўйлар оғушида Зарафшондан ўтган сайёҳлар Чўли Малик кўксини кесиб тушган йўл орқали мудом ёш, нурли, шеър даҳосидай бемисол ва бетахлит Навоий шахрига етадилар. Адиб наздида буюк Навоийнинг ўзи ҳам мезбонлар сафида издошларини кутиб олади. Достонда ҳар биноси бир халқ келинчагидай бетакрор зеб берилган бинолар, кўкнинг мўъжаз беланчагидай болалар боғчаси, шаҳар этагидаги дала, дара, тоғ, яшилланиб ўсаётган ниҳол боғ, кўсак шаклидаги биллур фаввора, гигант комбинату гигант фабрика – барчаси адибда чуқур таассурот қолдиргани, унинг “Навоий юраги уриб турибди...” тарзидаги ҳаяжонга тўла хулосаси қуйма мисраларда ифодаланган.

Асарнинг “Дарёдай уйғок” сарлавҳали бобида Қарши, Толлимаржон ГЭСи сафари таассуротлари қаламга олинган. Кўзи йўлда интизор қутган мезбонлар адибни офтобдай иссиқ нон, патир, шопириб-шопириб қуйилган кимиз, йўл-йўл дастурхондаги яхна гўшт, асал, курт, ровоч, хилма-хил узум, бўғирсок, улардан ҳам мухими, қайноқ меҳр билан меҳмон қилгани тасвири орқали буюк ижодкорга бўлган халқ меҳри ифода этилади. Умри фақат захматда, меҳнатда ўтган, оғзида бирорта ҳам тиши қолмаган кампир ва эвараси Ҳурилиқо образлари орқали Ойбек асарлари ўзбекнинг ҳар бир хонадонига, ёшидан, касбидан қатъи назар, ҳар бир ўзбек қалбига кириб боргани тасвирланади. Адибни таништиришганида “нақ ёзилажак кўшиққа ўхшаш” Ҳурилиқо: “Қутлуг қон”, “Навоий”... “Қизлар” достони... Ҳаммасини ёзган домлами чиндан?” дея ҳайратланади. Юзида, кулгичларида севинч порлайди. Кампир улуғ адибни меҳр ва ҳурмат билан чўпонча куртовага таклиф этади, қизча ҳам чин кўнгилдан

Муаллиф шунча теран, қайноқ хаёл ва туйғу совук тобутга қандай сиққанини ҳайрат ва таассуф билан изҳор этади. Достонда руҳсиз адибнинг катта меҳнатдан сўнг бир дам мизгиган сингари безавол, тинч сиймоси тасвири берилган. Ёзилажак роман, айтилажак сўзлари доно манглайдан англашилиб тургани, фикр тигизлигидан таранглашган юзи сўзловчи сукут қаърида экани чўнг дард билан ифодаланган.

Достоннинг поэтик хулосаси, айниқса, эътиборга моликдир. Унга кўра, гарчи Ойбек жисман орамизда бўлмаса ҳам, асарлари орқали авлодлар қалбида мудом барҳаёт. Демак, “Ойбек ишляпти!” Қуёшли қалами билан ҳамон дилларга нур улашаётир:

Давом этар йўлда адиб ҳаёти.
Йўл... йўл мўл, дарёдан кетган ирмоқдай
Ўғилларда, қизда пўлат қаноти,
“Бобожон”и дилин тутиб маёқдай
Неваралар бошлар шу йўлдан йўлни.

Буюк бу уйқуни этаркан ардоқ,
“Ойбек ишляпти!” дейди насллар...
Ўз кўркини кўриб тасвирларида
“Ойбек ишляпти!” дейди асрлар...

“Қуёшли қалам” достонида Ойбекнинг метин иродали шахс, ҳар бир лаҳзани ғанимат билувчи, умрининг бирор лаҳзасини беҳуда ишларга сарфламаган, ижод захматидан ҳаловат топа билган улуғ ижодкор сифатидаги сиймоси ёрқин бадиий бўёқлар орқали тасвирланган. Достондаги ҳар бир сўз, ҳар бир деталь, ҳар бир поэтик тасвир воситаси муаллифнинг ана шу бадиий ниятини санъаткорона ёритишга хизмат қилган.

Достоннинг “Ойбек ишляпти” сарлавҳали сўнгги бобида бу мавзу адибнинг ижод заҳмати тасвири орқали мантиқан давом эттирилган ва хулосаланган. Адиб каерда бўлмасин – сафардами ё ишда – ҳар бир дақиқани ғанимат билгани, айтмоқ, битмоқ, ўйламоқ гамида яшагани “Қуёшли қалам” сюжетида ўқ чизик бўлиб ўтади. Асардан ёзилишича, ҳатто умрининг охири кунларида ҳам у ижодий орзулар оғушида бўлган. Шоира бу ҳолатни қуйидагича тасвирлайди:

Дарду кексаликни бир ёққа қўйиб,
Тўйиб-тўйиб меҳнат қилмоқчи ҳали.
Ҳамма кечинмани қайтадан туйиб
Қаламга шивирлаб бермоқчи ҳали.

Бу достон муаллифининг умидлари изҳори эди. Минг таассуф, бундай бўлмади. Бебако умр вафо қилмади. “Афсус, улгурмади қоғозга тўкиб. Тўкилмоққа тайёр юрагин дури Наҳот қолаверди тубига чўкиб”, дея изтироб чекади шоира. Ҳали Ғафур Ғулом, Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор доғида диллар зор йиғлаётган бир кезде, адаб ва маърифатнинг ёрқин қасрида яна бир чўнг чинор йиқилди. Ҳеч қачон, ҳеч нарса талашмаган, ҳаёт неъматидан беҳад бахтиёр, қалби ундаган йўлдан адашмаган, бирорта ҳам дилни ранжитиб озор бермаган адиб умрига “Ажал ҳасад каби болтасин урди, Ҳаёт, хаёл қурган йўлини тўсиб”. Бу оғир изтироб таъсирида битилган мана бу байтларда сўнгсиз армон ифодаси кузатилади:

У ҳатто ажал-ла қилмади талаш,
Аршидан кулади учқур илҳоми.
Гарчанд ҳаққи эди яшаш ва яшаш,
Гарчанд қалбада тигиз умиди, коми.

бетакрор назмий сабоқлар бериб келаётир. Шоиранинг “Мен куёшдан узиб берай сенга бир парча, Юрагимдан узган сингари..” деган сўзлари гўё ижоддаги издошларига каратилгандай... Шоира номида давлат мукофоти таъсис этилиб, ижодда унинг анъаналарини муносиб давом эттираётган юзлаб қизларимиз ана шу мукофотга сазовор бўлаётгани ана шу издошлик самарасидир.

Бир шеърда “Саксон йил ловуллаб сўнмаган ўтман”, деган Зулфия опа шеърятни қисмат деб билган, калами билан миллий адабиёт, маънавият равнақига муносиб хизмат қила олган ижодкор эди. Шоиранинг мана бу сўзларига эътибор беринг:

Бу назм боғига киролмас хазон,
Бизни маҳв этолмас завол лашкари,
Мен кетсам мунғаймас умрим ҳеч қачон,
Бу боғлар... бир боғлар бўлади ҳали...

Зулфия опанинг ўзи ҳам шеърлари, дostonлари билан улкан бир назм боғини барпо этиб кетди. Дарҳақиқат, токи миллат ва унинг шеърсевар фарзандлари бор экан, бу боғ хазон билмагай, унга завол лашкари дахл қила олмагай. Миллий шеърятимиз, адабиётимиз боғи, сўзсиз, Зулфия опа орзу қилган юксак мақомга кўтарилажакдир.

Давлатимиз раҳбари Ислom Каримовнинг “Ўзбекистон Халқ шоири Зулфия таваллудининг 100 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги Қарори халқимизнинг, зиёлиларимизнинг айни кўнглидаги иш бўлди. Зеро, Зулфияхоним сабру матонат рамзи бўлган ҳаёти билан хануз муҳаббат ва садоқатдан сабоқ бериб келаётир. Маънавий жасорат тимсоли бўлган пок эътиқоди, ўлмас асарлари билан авлодлар қалбида мудом барҳаётди р.

Бир сўз билан айтганда, ушбу дostonни буюк адиб Ойбекка қўйилган назмий хайкал, деб баҳолаш мумкин.

3

Зулфияхоним ёш истеъдодларни қўллаб-қувватлади, кўплаб навқирон ижодкорларга устозлик қилди. Атоқли адибимиз Пиримкул Қодиров дастлабки очерки чоң этилганда улуғ шоира канчалик рағбат кўрсатганини бир умр эслаб юргани, шогирдларидан яна бири Халқ шоираси Ойдин Ҳожиева устозини ирмоқлари боғу роғларга ҳаёт бағишловчи дарёга қиёс этгани ҳам бу фикрни қувватлайди.

Зулфия опанинг энг катта бахти миллатимиз мустақилликка эришган саодатли кунларни кўргани, бу улуғ неъмат нашидасидан баҳраманд бўлганидир. Зеро, “Фусункор сўзга, инсонни гўзалликлар сари чорловчи, дунёни кашф этувчи бадий сўзга бўлган муҳаббат чўғини илк бор қалбимга солган – онам эди”, деган шоира юртимиз мустақилликка эришгач, янада баракали ижод қила бошлади. Мана бу эътироф ҳам буни тасдиқлайди:

Келдинг-эй, Истиқлол, истиқбол бўлиб,
Қалбимга насиминг билан йўл солдинг.
Сен шу хур назмга ихтиёр бериб,
Мен оғир булутдек бир ёғиб олдим...

Истиқлол шарофати билан биз миллатимизнинг бошқа буюк истеъдодлари сингари ардоқли шоирамиз Зулфияхонимни ҳам чинакамига кадрлаш имконига эга бўлдик. Зулфия опанинг шеърояти ҳар доим навқирон ижодкорларга, айниқса, салоҳиятли ёш истеъдодларга

бунинг исботидир. Айниқса, Абдулла Орипов шеърляти бу жихатдан тадқиқотлар учун бой материал беради.

1

Абдулла Орипов, шубҳасиз, сўз аҳлининг юксак мақомига кўтарилган олган ижодкор. Шоир ҳеч бир замонда эскирмайдиган мавзуларда шеърлар ёзди, ёзди. Унинг асосий ютуғи мумтоз адабиётимизни ҳам, замонавий адабиётни ҳам теран билишида, ижодида миллий адабиётимизнинг юксак мақомини таъминлаган ютуқлардан самарали фойдалана олишида бўлса ажаб эмас. Шоирнинг маҳорати арузда ҳам, бармоқда ҳам бирдай намоён бўлаётгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди.

«Катта шоир ҳамиша ўз вақтида майдонга келади, у – ҳамиша тарихий. Зотан, катта шоир ўз халқининг овози, унинг орзу-умидлари ва инсон қалби изтиробларининг ифодачиси. Бироқ, энг асосийси, у – ўз даврининг ҳақами ва куйчиси, у – жарчи ва файласуф, у – сўз сеҳргари ва узлатга чекинган мутафаккир дарвеш. Буларнинг бари унга қалб изҳорини ҳаммага бирдай тушунарли, сеvimли ва шу билан бирга, кўтаринки, теран маънолар моҳиятини ифодалаш учун ато этилган. Шу боис шоирнинг сўзларидан замондошлари ҳам, келгуси авлодлар ҳам фахрланиб юрадлар.

Абдулла Орипов менга ХХI асрга қадам қўйган даврларимизнинг буюк маданий аҳамиятга молик ана шундай шоири бўлиб гавдаланади». Дунёга машҳур қирғиз адиби Чингиз Айтматовнинг Абдулла Орипов ҳақидаги эътирофи шундай.

«Абдулла Орипов сўзнинг ифода кучини беҳато сезади, ҳаётни ўз билишича, ўзига хос янги назар

ГЎЗАЛ ТАШБЕҲ, СИРЛИ РУҲ

Абдулла Ориповдай шоир юз йилда бир марта туғилади.

Ислом Каримов

«Шеър» ва «шуур» сўзлари ўзакдош. Аслида ҳам, шеър шуурга – инсон онгига, сезимларига ўзгача таъсир этувчи бекиёс кучдир. Шоир эса (худди шу ўзакдан ясалган сўз!) шеър воситасида шуурни уйғотгувчи, тарбият этгувчидир. Шу маънода, ўзбек шеърляти мудом ўз вазифасини аъло даражада уддалаб келаёттир. Халқимиз бошига оғир кунлар тушган XIX аср охири – XX аср бошларида «адабиёт – миллат ойнаси» (Абдулла Авлоний) ўларок истибдодни қоралаб бонг ургани, «Куффор банди ичра сонсиз тугунда колдук» (Фуркат) дея изтиробнинг нечоғлик чўнглигини таъсирчан ифодалагани ҳам бунинг далилидир. Ўша пайтдаги вазиятни «...янги бир бало бош кўтарди – большевик балоси!» (Фитрат) дея ҳаққоний баҳолаган ҳам, «ўзлари ошалаб, биз мусулмонларга ялатув билан кифояланган таваришларимиз»нинг Туркистонни «фано ва анч ҳол»га солганини айтиб (Авлоний), элни огоҳликка чорлаган ҳам адабиёт бўлди, шеърлят бўлди.

Шўролар замонида ҳам, мафкуравий тазйиқларга карамай, шеърлят шуурларни маърифат шуъласи билан ёритмоқ, кўнгишларда миллий озодликка интилиш туйғусини тарбиялаш вазифасини бажаришда давом этди. 60-йиллари Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидов, улар изидан кейинги авлод шоирлар миллат ва унинг тақдири билан боғлиқ масалаларни теран мазмун ва бетакрор бадиият асосида ёритишга интилгани ҳам

ҳар кимга насиб қилмаган. Ўшанда илк бор гувоҳ бўлганман Абдулла Орипов шеърятининг кудратига, Оркин Воҳидов таъбири билан айтганда «халқ қалбига аке-садо беришига». Рухим еттинчи осмонга кўтарилиб чиққанман ўша учрашувдан.

Муболағасиз айтишим керак, ўша пайтда қандай ҳолатни туйган бўлсам, шоирнинг янги шеърларини ўқиганда ҳам худди шундай туйғуни ҳис этаман.

Шоирнинг «Адолат кўзгуси» китобига ёзган сўзбошисида устоз Озод Шарафиддинов бундай таъкидлаган эди: «...мен адабиётшунос сифатида Абдуллажоннинг ижодидан уч-тўртта мақола эълон қилганман-у, лекин унинг ижодини ҳар томонлама тадқиқ этувчи, XXI аср шеърятига, қолаверса, жаҳон шеърятига Абдулла Орипов феноменини тўла бўлмаса-да, бир қадар мукамалроқ очиб берадиган дурустроқ бир мақола ҳам ёзган эмасман. Ҳар гал бу ишга киришмоқчи бўлганимда, бу шеърят қаршисида қаламимнинг беинҳоя ожизлигини ҳис қилардим».

Дарҳақиқат, Абдулла Орипов шеърятини ҳақида ёзилган тадқиқотларни заррача камситмаган ҳолда, эътироф этиш керак, адабиётшунослигимиз бу шеърят олдида қарздор.

Устоз адабиётшунос Абдуғафур Расулов Абдулла Орипов тўртликларини ёмбига қиёслайди. Ёмби–бойлик рамзи. Гўзаллик ва жозоба ҳам мужассам унда. Буни инкор этмаган ҳолда мен Абдулла Орипов шеърларини, жумладан, тўртликларини маънолар хазинасига қиёслаган бўлардим. Бинобарин, ҳар қандай шеърда теран маъно ва гўзал бадиият мужассам бўлмоғи зарур. Бу ҳақиқатни ҳазрат Навоий: «Назмда ҳам асл анга маъни дурур, Бўлсун анинг сурати ҳар не дурур», дея таъкидлаган эди.

билан кўради. Абдулла Орипов шеърлари билан ҳар бир учрашув шеърият байрамига айланиб кетади». Бу фикрлар Қайсин Қулиевга тегишли.

Евгений Евтушенко «Ўзбекларга хос донишмандлик, бағрикенглик, хокисорлик ва андиша Абдулла Орипов поэзиясига сингиб кетган»ини эътироф этса, Ўлжас Сулаймонов фикрича, «Абдулла Орипов лирикасида қадимий ўзбек шеъриятига хос энг гўзал жиҳатлар мужассамлашган. У ўзбекнинг рамзи бўлган ижодкор».

Бундай эътирофлар ўз-ўзидан дунёга келган эмас. Бир пайтлар овози икки дарё оралиғида қолиб кетганидан ўкинган шоир истиқлолдан кейин дунё миқёсида эътироф этилди. Асарлари жаҳоннинг кўплаб тилларига таржима қилинди. Ўзи ҳам кўплаб мамлакатларда бўлиб, адабий анжуманларда иштирок этди.

Таъкидлаш жоизки, ёш авлод қалбида миллий истиқлолга интилиш, ёруғ истиқболга ишонч руҳини тарбиялашда Абдулла Орипов шеъриятининг аҳамияти алоҳида. 1986 йили эди, чамамда. Талабалар шаҳарчасида бир қувончли хабар тарқалди: «Тўқимачилар маданият саройида Абдулла Орипов билан учрашув бўлармиш!» Бу хабар яшин тезлигида ҳар бир талабанинг қулоғига, йўқ-йўқ, қалбига етди. Бирпасда ҳозирги «Ўзбекенгилсаноат» ассоциацияси жойлашган бино талабалар шаҳарчасининг юрагига айланди. Бўлажак филолог, журналистларгина эмас, университетнинг барча факультетлари, Тошкент политехника институти талабалари, минглаб шеърият мухлислари – ҳамма «Тўқимачилар маданият саройи»да жам бўлди. Ўтирадиган жойга-ку орзу қилиб ҳам эришиш мушкул эди, шоирни тик туриб тинглаш учун жой топиш ҳам

Сенинг амалингга қойилдир жаҳон,
Бургани тақалаб кўйгайсан осон.
Нозик санъатингга тикилавериб,
Кўзларим қисилиб кетди-ку, япон.

Ўз-ўзига махлиё бўлиш – иллат. Аждодларимиз беоназир бўлгани рост. Тарихда ҳайратга арзирли ютуқларга эришганимиздан асло кўз юмиб бўлмайди. Лекин чинакам саодатга эришмоқ учун булардан фахрлашишнинг ўзигина кифоя қилмайди. Бунинг учун ўша аждодларга муносиб бўлмоқ, уларнинг ютуқларини янгилари билан бойитиб бормоқ зарур. Афсуски, биз ҳар доим ҳам бунга муваффақ бўлаверган эмасмиз. Токиода ёзилган қуйидаги тўртлик ана шу армон ифодаси ўлароқ яралган:

Дунёда тугамас экан армонлар,
Ўтди қанча замон, қанча сарбонлар.
Ўтира берибман буюкман дея,
Манзилга етибди бошқа карвонлар.

Сўзнинг нечоғлик улуғ неъмат экани аён. Бу неъмат кадрини дунё матоҳи билан ўлчаб бўлмайди. Айниқса, Абдулла Ориповдай сўз санъаткорининг ҳар бир асари «сўз гуҳарининг шарафи» (ҳазрат Навоий таъбири) нечоғли юксак эканини мудом тасдиқлаб туради.

Ўз вақтида Миртемир домла бундай ёзган эди: «Абдулла Орипов. Шоир! Шоир бўлганда ҳам ановмановлардан эмас. Худо бутун қилиб берганлардан. Ўзур!» Ҳақиқатан ҳам шундай. Абдулла Ориповнинг энг янги шеърлари ҳам бу фикрни тасдиқлайди.

Истиқлол шоир ижодида янги босқични бошлаб берди десак, асло муболаға бўлмас. Абдулла Орипов

Абдулла Орипов тўртликлари ана шундай теран мазмуннинг бетакрор бадиий ифодасига далил бўла олади. Биргина мисол:

Дунёнинг ишлари ғалатдир билсанг,
Сени кўзга илмас – сен кўзга илсанг.
Ёмонлик шу заҳот қайтади, аммо
Кутма жавобини яхшилик қилсанг.

«Икки нарсани унутма: биров сенга яхшилик қилса, сен кимгадир ёмонлик қилсанг. Икки нарсани ўша заҳоти унут: ўзинг қилган яхшиликни ва ўзганинг ёмонлигини». Халқимизнинг бу ҳикмати нечоғлик бебаҳо бўлмасин, афсуски, ҳаётда ҳар доим ҳам бунга эришиб бўлмайди. Дунёни ҳам, инсонлар қалбини ҳам ёвузликдан зада қўриқхонага қиёслаган Абдулла Орипов шеърларида бугун ҳам бу мавзунинг теран талқинини кузатиш мумкин:

Вакиллар йиғилди турли томондан,
Турли ирқ, турли дин, турли забондан.
Яхшини ҳар бири меники деди,
Ва лекин ҳаммаси тонди ёмондан.

Абдулла Орипов шеърларида Япония мавзуси алоҳида ўрин тутайди. Бу халқнинг салоҳиятига дунё қойил эканини таъкидлаган шоир, японларнинг ҳатто «бургани тақалаб қўя олиши»дан ҳайратга тушади. Бургани тақалаш – чинакам жозибали ва ўзбекона ифода! Энг муҳими, шоирнинг бу тўртлиги одамни мушоҳадага, ўз аҳволи ҳақида фикрлашга ундайди. Ўқувчида умр деб аталмиш неъматни қадрлаш, уни беҳуда ўтказмаслик туйғусини тарбиялайди:

ган шоир асарлари таҳлилига бағишланган салмоқли мақола Абдулла Орипов ижодига бўлган эътибор мамлакатимиздан ташқарида ҳам тобора кучайиб бораётганига яна бир далилдир.

Мутахассислар тўғри таъкидлаганидек, Абдулла Орипов ижоди XX аср ўзбек шеъриятида алоҳида мавқега эга. Шоирнинг энг янги асарлари ҳам бу ҳақиқатни тасдиқлайди. «Талош палласи» шеъри мазмунан теранлиги, бир қанча маъно қатламига эгалиги, тасвирнинг оҳорли экани, поэтик мукамаллиги билан алоҳида ажралиб туради:

Куёш ботиб борар,
Уфқ қирмиз ранг,
Қуршаб олаётир ер юзини тун.
Сўнги дақиқада қилаётир жанг
Тун ва кун, тун ва кун, тун ва кун.

Дарҳақиқат, табиат ва жамият қонунларида бир мутаносиблик бор: кун ва тун, ёруғлик ва зулмат, эзгулик ва ёвузлик, маърифат ва жаҳолат ўртасида тинимсиз кураш кетади. Гоҳ буниси голиб бўлади, гоҳ униси. Албатта, некбин инсон ёруғлик, эзгулик ва маърифат ҳоким бўлишини истайди. Шунинг учун курашади. Шоир ҳаётнинг ана шу ҳақиқатидан бетакрор поэтик тасвир ҳосил қилади:

Талош пайти дерлар ушбу лаҳзани,
Олишар ошкора нур ила зулмат.
Борлиқ жим кузатар қонли саҳнани,
Ҳар ёнда ваҳмкор, сирли сукунат.

Шоир фикрича, «талош палласи»нинг бир қанча хусусиятлари бор: бу онда шамол қайгадир беркинади.

шеърияти мудом мазмунан теранлиги, шаклан мукам-маллиги билан шеърият муҳибларини ҳайратга солиб келаётир. Профессор Бегали Қосимов таъбири билан айтганда, “Ўзбек адабиётининг сўнгги 30-40 йили, муболағасиз айтиш мумкинки, Абдулла Орипов шеърияти таъсирида кечди. У, устозларимиз таъкидлаганларидек, шеъриятга ёниб кирди. Илк шеърлари биланок адабиётимизнинг мазмун ва йўналишида бурилиш ясади. Шўро мафқурасининг карнайига айланиб қолган “яшасин”чилик шеъриятига янги руҳ олиб кирди...

Тўғри, ўзбек шеърияти бугун бир оз ўзгача йўналишларга ҳам рағбат кўрсатмоқда. Лекин аминман: назм дарёси асл ўзанига — шеъриятда Абдулла Орипов яратган мактаб анъаналарига қайтажақдир».

2

«Самимият, ҳаққонийлик, табиийлик ҳамда маҳорат ҳар қандай мавзудаги асарни нурлантириб, унга қанот бағишлайди». Бу эътироф Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов каламига мансуб ва таъкидлаш керакки, ушбу сўзлар замирида шоир ижодининг хос хусусияти ифодаланган. Бинобарин, шоир асарлари нечоғлик самимий бўлса, шу даражада ҳаққоний, қанчалик табиий бўлса, шунчалик юксак маҳорат маҳсулидир.

Абдулла Орипов шеърлари дунёнинг жуда кўп тилларига таржима қилинган. Чингиз Айтматов, Қайсин Қулиев, Давид Қўғултинов, Расул Ҳамзатов каби машҳур ижодкорлар эътирофини қозонган. Евгений Евтушенко, Андрей Вознесенский, Ўлжас Сулаймонов сингари шоирлар тарафидан юксак баҳоланган. Яқиндагина Москвада «Роман-журнал XXI век» журналида чоп этил-

шеърларга мавзу бўлган. Уларнинг энг ёркин, таъсирчан мисралари назм жавҳарлари ўлароқ такрор ва такрор эсланиб келади. Энг муҳими, бу каби шеърлар вақтни ганимат билишга, огоҳликка даъват этади. Одам фарзандини қандай мақсад билан яратилгани, асосий вазифаси нима экани ҳақида мушоҳада юритишга ундайди. Асл моҳиятини англашга чақиради.

Абдулла Орипов ҳар қандай кўҳна фикрга янгича рух, янгича мазмун бағишлайди, ҳаёт ҳақиқатини юксак бадий умумлашма даражасига кўтара олади. Мана бу тўртлик ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Соат милларига боққанинг замон,
Кечмасми кўнгилдан бир гап ногаҳон:
Кимдир шу дақиқа дунёга келди,
Кетди шу дақиқа қайси бир инсон.

«Одам ва шайтон қиссаси» шеъри ёвузликнинг манбаи хусусида. Шеърнинг асосий қаҳрамонлари – Одам Ато, Момо Ҳаво, Шайтон ва унинг боласи. Машҳур ривоятга кўра, Одам Атонинг овга кетганини билган Иблис Момо Ҳавонинг кўнгли бўшлигидан фойдаланиб, “куюқ-куюқ салом беради, таъзим қилиб жилпанглайди”. Момомизнинг оламга чирой эканини таъкидлаб (Аёлнинг азалдан мақтовни, хушомадни ёктириши бор гап бўлса керак), аврайдди ва боласини унга ташлаб кетади. Уйда шайтонваччани кўрган Одам Ато Момо Ҳавога бор захрини сочади ва Иблис боласини чўнг денгизга чўктириб юборади. Бу ҳол эртасига яна такрорланади. “Гўзалларнинг гўзали, асалларнинг асали” деган таърифдан қалби мумдай эриган Момо Ҳаво шайтонваччани яна олиб қолади. Бу сафар Одам Ато Иблис боласини ўтда куйдиради.

Ғужғон қушлар нафаси ҳам тинади. Боболаримиз она заминга зулмат чўка бошлаган бундай лаҳзаларда сафар қилишни бехосият билишган. Ҳатто қолган тўрт вақт намоздан фаркли ўларок шомдан сўнг Қуръон тиловат қилинмайди. Шоирнинг маҳорати шундаки, борликнинг бу зиддиятидан ўқувчи кўз олдида яққол гавдаланадиган ва ҳеч қачон эсдан чиқмайдиган поэтик манзарани ярата олган. Ижодкор сўз кучи ила ҳосил қилган бу манзара, гўзал бадиий лавҳа ўқувчини хайратлантиради. Мана бу мисралар жозибаси сўзимиз тасдиғидир:

Тонгда қайтурман деб, умидга тўлиб,
Фалак пучмоғига чекинар Қуёш.
Энди маржон-маржон юлдузлар бўлиб,
Само яноғида ялтирайди ёш.

Адабиётшуносликда тасвирнинг бу қадар оҳорли бўлиши, теран мазмун ва гўзал бадиий шаклнинг бу мақомдаги уйғунлиги кўпроқ мумтоз шеърятимизга хос деган қараш мавжуд. Ушбу шеър бундай поэтик кашфиёт замонавий назмимизда ҳам яратилиши мумкинлигига далилдир. Қуёш ботгач, осмонда юлдузлар пайдо бўлишини само яноғидаги ёшга менгзаш – бу ташбеҳни шу пайтгача бошқа бирорта ҳам шоир қўллаган эмас. Бу – Абдулла Ориповнинг бадиий кашфиёти. Қолаверса, бу шеърда наинки ташбеҳ, балки ташхис, таносуб каби бадиий санъатлар имкониятидан маҳорат билан фойдаланилган. Шу маънода, бу мўъжаз шеърни ҳақли равишда, миллий поэзиямизнинг сўнгги йиллардаги чўнг ютуғи, деб баҳолаш мумкин.

Инсон умри ўткинчи, бу дунё ҳаёти фоний экани адабиётимизнинг минг йиллик тарихида саноксиз

Деворларга осиб чўгирмасини,
Ўтказамиз етти, йигирмасини.
Сўнгра қирқи бўлар, йили бўлади,
Кетгандан қолганнинг кўнгли тўлади.
Чорлаб мамлакатни эҳсон ошига,
Байтлар ҳам битамиз қабр тошига.
Буларнинг ҳаммаси савоб, албатта,
Тирик бандаларга ибратдир катта.

Оддий ҳаётий ҳодисалардан муҳим умумлашма хулосалар чиқариш, фикр йўналишини ўқувчининг ҳаёлига ҳам келиши мушкул бўлган томонга буриб, оҳорли поэтик тасвирлар яратиш – Абдулла Орипов шеърятининг хос хусусияти. Ушбу шеърда ҳам худди шу хусусиятни кузатиш мумкин. Шогирднинг устозга берган куйидаги саволлари ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Бироқ ечолмадим мен бир саволни,
Шарҳлай ололмадим сира бу ҳолни.
Инсонда жам бўлмиш не-не туйғулар,
Улар ҳам туғилар, яшар ва ўлар.
Нечун туйғу ўлса очилмас аза,
Нечун ўқилмайди унга жаноза?

Шундан кейин шоир шогирд тилидан виждон марҳум бўлиб кетганида ҳеч ким кўз ёши тўкмаганини, кимдир панадан туриб кўриқхонадаги меҳрни ҳалок этганида одамлар ўзини эшитмаганга солганини таъсирчан ифодалайди. Шогирд устоздан одамзодни, эҳтимолки, минг йиллардан буён ўйлантириб келаётган бу ҳолнинг сабабини сўрайди. Бу саволлар инсоннинг нокомиллиги, замон илгарилаган сари гўзал туйғуларнинг барҳам топаётгани, энг ёмони, одам боласи

Таассуфки, учинчи марта ҳам шу ҳол юз беради. Шеърда таъкидлаганидек: “Бу сафар у на чўктирди, на кулини совурди, Шайтончани тўғраб-тўғраб, қозонида коворди”.

Алқисса, Одам Ато ва Момо Ҳаво нонуштада Иблис боласининг гўштини тановул қилади. Шу пайт Шайтон зоҳир бўлади ва уларга қарата бундай дейди:

– Қовурдоғинг ҳазм бўлғай,
Мен ҳаммасин билгандим.
Шайтончани еб битирдинг,
Шуни орзу қилгандим.

Шоир қиссадан ҳисса тариқасида инсондаги шайтоний хислатлар ана шундан мерос эканини, ўша замондан буён қонимиздан шайтонни ҳайдай олмай овора эканимизни образлар, тимсоллар воситасида ифодалайди. Кўҳна ривоятга янгича руҳ бағишлайди. Ҳар бир ақл эгасини ўйлантирадиган поэтик ҳулоса чиқаради.

Инсоннинг номукамаллиги, мўтабар туйғуларнинг ҳар доим ҳам қадрланавермаслиги улуғ ижодкорни ўйлантиради. Шоир бундай ҳолдан изтироб чекади. Чинакам санъат асари дарднинг, изтиробнинг меваси экани аён. Бу эса, ўз ўрнида, янгидан янги поэтик яратиқларнинг юзага келишига замин бўлади. «Туйғулар» шеъри ҳам буни тасдиқлайди. Шеър куйидаги мисралар билан бошланади:

Дунё ишларига боқиб ҳайрон, лол,
Шогирд устозига берди-ку савол:
– Мудом ўтганларни ёд айлағаймиз,
Ёд айлаб руҳларин шод айлағаймиз.

“Тамагир” деб номланган тўртлик моҳиятан мазкур шеърнинг давоми, дейиш мумкин. Таманинг инсонни тубанлик ботқоғига туширувчи иллат эканини шоир тўрт мисрада лўнда ва таъсирчан акс эттира олган:

Тамагирнинг иши тамадир билсанг,
Тама қони чикқай томирин тилсанг.
– Қанча олдинг, дея сўрар сендан ҳам,
Агарда бировга яхшилик қилсанг.

Ўзи чарчаган, оти ҳориб-толган чавандоз атрофини кашқирлар ўраб олиши, бу мудҳиш манзарадан Қуёш кўз юмиб, Ой ҳайратдан тош қотиши (“Манзара” шеъри); каноат туйғусидан бебаҳра бир бойнинг иккинчи бойдан ҳомийлик қилишини илтижо этиши (“Ҳомийлик” тўртлиги); йиллар шафқатсизлиги боис қартайган, умрнинг хазон фаслига қадам қўйган отага боланинг насиҳат қила бошлагани (“Умр ҳисоби” шеъри); бозор бу дунёни забтига олгани, инсоннинг ҳақ йўлдан озиши боис қадриятларнинг-да бозорга солиниши (“Қадрият” тўртлиги); жаҳолат сабабидан дунёдаги тўфонлару зилзилаларни маҳалла қудуғининг суви қочгани билан боғлаган чолнинг аянчли аҳволи (“Ваҳима” шеъри) – булар барчаси бир ҳудуд, бир миллат доирасида эмас, умуминсоният микёсида аксар ҳолларда худбинлик ва жаҳолатнинг бағрикенглик ва маърифатдан устун келаётганини кўриб, изтиробга тушаётган ижодкор кечинмаларининг поэтик умумлашма даражасида ифодаланишидир.

Ватан мавзуи Абдулла Орипов ижодида ўзига хос юксак мақомга эга. Ижодкорнинг бу мавзудаги шеърлари шеъриятдаги мавжуд қолипларга асло мос келмайди. “Ватан” сўзини суиистеъмол қилиш, тар-

бундан заррача афсусланмаётгани учун надомат ўларок ўртага ташланади. Айниқса, мана бу савол бениҳоя аччиқ экани билан ажралиб туради:

Бир ҳакам Инсофдан сўрабди пора,
Кўксига тиг урмиш Инсоф бечора.
Ҳаё ҳам осибди дорга ўзини,
Биров айтгани йўқ таскин сўзини.

Инсофки инсофсизликка дуч келганидан кейин бунга ким ҳам чора топа олар эди. Энг ёмони, бу каби инсоний туйғулар ҳалокати ҳеч кимни ўйлантирмаганидир. Шунинг учун ҳам шогирд устозга «Ҳеч ким парво қилмас бундай заволга, Устоз, жавоб беринг ушбу саволга», дея мурожаат қилади.

Устознинг жавоби эса, янада таъсирли. Бундай жавоб қаршисида қолган инсон ўз холи, нафсу ҳаво гирдобига тушган одамзоднинг аҳволи ҳақида мушоҳада юритмай иложи йўқ.

– Аза очилмайди ҳеч кимга агар
Тирикликдан бўлса заррача асар.
Сен бунча ваҳима қилма, болажон,
Уларнинг кўплари ҳали чалажон.
Агарда бутунлай топсалар барҳам,
Бўлмасди уларни сўровчилар ҳам.

Шу биргина шеър таҳлили ҳам «Эскирмас, тўзимас сўз соҳибларидан бири Абдулла Ориповдир. Унинг илк шеърлари халқ қалбида қандай акс-садо берган бўлса, энг янги сатрлари ҳам шундай сеҳрли қудрат билан жаранглаб турибди» деганида, Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидов нечоғлиқ ҳақ экани исботидир.

Ишонч билан таъкидлаш мумкинки, ана шу бетакрор мазмун, гўзал ташбеҳ, сирли руҳ – устоз Абдулла Орипов шеъриятининг умрбоқийлигини таъминлаб келаётган бош омилдир. Бинобарин, токи миллат ва унинг адабиёти бор экан, шоир ижоди “Ўткир юрак кирларини ювадурғон тоза маърифат суви” (Чўлпон таъбири – Н.Ж.) ўларок янгидан янги авлодларнинг кўнгил ташналигини қондиражакдир. Нур ўларок шуурларни ёритгувсидир.

ғибот-ташвиқот руҳи шоир ижодига мутлақо бегона. Абдулла Орипов Ватан мавзуига бетакрор ёндашади, кутилмаган ташбехларни қўллайди, мисралар қуйилиб келади. Натижада, уларни мутолаа қилганлар қалбида ўз-ўзидан она заминга муҳаббат туғилади. Кўнгилларга Ватан қадри нечоғлик юксак экани ҳақидаги туйғу инади. Бинобарин, ҳақиқий шеърнинг, чинакам шоирнинг вазифаси ҳам шу: туйғуни тушунтириб, изоҳлаб ўтирмасдан юктиради, шуурларга нур бағишлайди, руҳни юксалтиради. “Бу юртда” тўртлиги ана шу фазилатни мужассам этгани билан алоҳида ажралиб туради:

Токи тонг откунчалик интиқ қилар куёшни,
Қишнинг бели ёй каби букилгайдир бу юртда.
Болға билан бир урсанг учраган ҳар бир тошни,
Олтин қуми шовиллаб тўкилгайдир бу юртда.

Бугун шеъриятимиз ҳам шаклан, ҳам мазмунан эврилишга юз тутди. Бу ҳол кўпинча адабиёт равнақига хизмат қилаётгани ҳам рост. Абдулла Орипов устоз ижодкор, атоқли сўз санъаткори сифатида шеъриятдаги ҳар бир ўзгаришни, ютуқ ва муаммоларни мунтазам кузатиб келади. Кузатадигина эмас, катта ижодий тажрибасидан келиб чиқиб, муносабат билдиради. Шоирнинг Ватанимиз эндигина мустақилликка эришган кезлари айтган мана бу фикри, айниқса, аҳамиятли ва қийматини ҳеч қачон йўқотмайди десак, муболаға бўлмас: “Ҳозирги шеъриятимизда шаклдаги рангбаранглик қарор топаётгани мени қувонтиради. Рангбаранглик ҳеч қачон эскирмайди. Фақат унинг замирида бетакрор мазмун, гўзал ташбех, сирли руҳ бўлса, бас”.

яратиб, уни янги замон шароитида чинакам юксак даражага кўтара билгани Абдулла Орипов ижодининг бекиёс аҳамиятига ҳужжатдир, далилдир.

Савол туғилади: хўш, бу икки мутафаккир дунё-қарашидаги, ижодий принципларидаги, поэтик каш-фиётларидаги муштараклик, ворисийлик нималарда кўринади? Уларнинг миллий маънавиятимиз, адабиётимиз такомилга кўшган улуғвор ҳиссаларида қандай мутаносиблик бор?

Буёқ бешлик – “Хамса”ни ижод этар экан, ҳазрат Навоий мана бундай сатрларни битади:

Ани назм этки, тарҳинг тоза бўлғай,
Улусға майли беандоза бўлғай.

Йўқ эрса, назм қилгонни халойиқ
Мукаррар айламак сендин не лойиқ.

Хуш эрмас эл сўнгинча раҳш сурмак,
Йўлеким, эл югурмишдур – югурмак.

Биравким бир чаманда сойир эрди,
Нечаким гул очилгон – кўрди, терди.

Ҳамул ерда эмас гул истамак хўб,
Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп.

Улуғ мутафаккир халойиқ назм қилгонни мукаррар айламоқ – такрорламоқ фикридан йирок. Ул зотнинг эътиқодича, бировлар кетидан от сурмоқ, эл югурган йўлдан югурмоқ маъқул эмас. Бошқалар гул терган чаманда гул истамоқ оқил иши саналмайди. Ваҳоланки, “Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп”. Яъни ҳар ким ўз дидига мос гулни изламоғи, термоғи зарур. Буни

ШЕЪР АҲЛИНИНГ ИККИ ЖАҲОНГИРИ

Буюк адиблар, улуғ мутафаккирлар қисматида, ижодий кифасида муайян муштаракликлар бўлиши кўп кузатилган. Бунга аждодлар кечмиши, адабиёт тарихидан ададсиз мисоллар келтириш мумкин. Бирок биз ўз олдимизга бундай вазифани қўймаганмиз. Бизнинг муддаомиз бир оз аниқроқ: миллатимизнинг буюк шоири ва мутафаккири Алишер Навоий ҳамда замонавий шеърятимизнинг забардаст намояндаси Абдулла Орипов сиймосидаги ана шундай муштараклик хусусида баҳс юритмоқдир.

Профессор Бегали Қосимов бундан қарийб ўн йил муқаддам мана бундай ёзган эди: “21 мартда замонамизнинг машҳур адиби Абдулла Орипов 60 ёшга тўлди. Бу сана улуғ Навоий таваллудининг 560 йиллигига тўғри келишида ўзига хос рамзий маъно бор. Агар Абдулла Орипов шунчаки бир истеъдод бўлганида, 560, 60 рақамларига ёхуд Наврўз кунда туғилганига кўпчилик эътибор бермаган бўларди. Ёхуд тасодифга йўйиб кўя қоларди. Ҳозирда эса, у шубҳасиз, муайян маъно ташийди”.

Дарҳақиқат, бу мутаносиблик бежиз эмасдек, назаримизда. Бунда Яратганнинг биз англамаган ҳикматлари бўлса ажаб эмас. Зеро, ҳазрат Навоийдан роппа-роса беш юз йил кейин буюк бобокалонимиз асарларидаги умрбоқий анъаналарни муносиб давом эттиргани, миллий шеърятимизда ўзига хос мактаб

Тақлидчилик ҳазрат Навоийнинг “Ани назм этки тарҳинг тоза бўлғай” деган фикрларига ҳам моҳиятан мувофиқ эмас. Чинакам ижод намунаси оригинал бўлмоғи зарур, тоза тарҳ билан битилмоғи керак. Бутун ижодий фаолияти ана шундай юксак эътиқод, мустаҳкам тутум асосига қурилгани бу икки буюк истеъдоднинг ижодкор сифатидаги принциплари нечоғли уйғун экани далилидир, бизнингча.

Улар ижод майдонига чиққан тарихий шароит ўртасида ҳам муайян мутаносиблик бор. Ҳазрат Навоий замонида адабиёт тили сифатида форс тилининг мавқеи баланд эди. Ўзлари туркий миллатга мансуб икки буюк ижодкор – Низомий Ганжавий ва Хусрав Дехлавий ҳам форсийда “Хамса” яратган, адабиёт аҳли ўртасида туркий тилда бундай улкан бадиий обидани яратиб бўлмади, унинг ифода имконияти кенг эмас, деган қарашлар ҳукмрон эди. Улуғ мутафаккир “Муҳокамат ул-луғатайн”да туркий тилнинг фасоҳати ва балоғати форсийдан кам эмаслигини, аксинча баландроқ эканини аниқ далиллар билан исботлар экан, бундай ёзади: “Бу алфоз (туркий тил – Н.Ж.) ва иборатда бу навъ дақойиқ кўпдурким, бу кунга дегинча ҳеч киши ҳақиқатиға мулоҳаза қилмағон жихатдин бу яшурун қолубдур... Андин сўнграким, турк тилининг жомеияти мунча далоил била собит бўлди, керак эрдиким, бу халқ орасидан пайдо бўлғон таъб аҳли салоҳият ва таъбарин, ўз тиллари турғоч, ўзга тил била зоҳир қилмаса эрди ва ишга буюрмасалар эрди. Ва агар икки тил била айтур қобилиятлари бўлса, ўз тиллари била кўпрак айтсалар эрди ва яна бир тил била озроқ айтсалар эрди. Ва агар муболага қилсалар, иккала тил била тенг айтсалар эрди. Бу эҳтимолга худ йўл берса бўлмаским, турк улусининг хуштаълари мажмуи сорт тили била назм айтқайлар

ижодга татбиқ этилса, ҳар ким ўз сўзини, ўзигагина хос услубда ифодаламоғи керак.

Абдулла Ориповнинг ижодий дастури ҳазрат Навоийнинг мазкур фикрларига ҳар жиҳатдан ҳамоҳанг:

Мен шоирман,
Истасангиз шу,
Ўзимники эрур шу созим,
Бировлардан олмадим туйғу,
Ўзгага ҳам бермам овозим...

Ана шу дастурий фикрнинг поэтик ифодаси билан бошланган шеърнинг хотимасида шоир бениҳоя салмокли хулосага келади. Аҳамиятлиси шундаки, бу хулоса ҳам ҳазрат Навоий номи билан боғланган:

Хаёл каби кенг эрур олам,
Майда гапни кўтармагай шеър.
Керак бўлса, менинг учун ҳам
Жавоб берар бобом Алишер.

Кўриниб турибдики, ҳар икки ижодкор яқдил фикрда: шеърятда ўзгаларни такрорлаш (“мукаррар айламак”) айб. Чинакам шоир ўз сози билан куйлаши лозим. Бошқалар кетидан от сурмоқ, ўзгалардан туйғу олиш ҳақиқий ижодкор иши эмас. Таклидчилик ижод табиатига зид. Шунинг учун ҳам Абдулла Орипов таклидчи шоирга ҳақли равишда мана бундай киноя қилади:

Таклид қила бергин етса бардошинг,
Модомики сенда бор экан ҳавас.
Фақат бир қора кун кўтариб бошинг,
Асл нусхаман деб дод солмасанг бас.

сўзларни ўзбек адабий тили доирасига олиб кирди. Навоийнинг журъати ва жасорати, маҳорати туфайли ўзбек адабий тили мукаммал шаклланишга эришди” деган Абдулла Ориповнинг ўзи ҳам бу борада ўз даври учун тенгсиз хизмат қилди. Шоирнинг 1965 йилда ёзилган “Она тилимга” шеъри бу жиҳатдан алоҳида аҳамиятга эга:

Минг йилларким, булбул каломи
Ўзгармайди, яхлит ҳамиша.
Аммо шўрлик тўтининг ҳоли
Ўзгаларга тақлид ҳамиша.

Она тилим, сен борсан, шаксиз
Булбул куйин шеърга соламан.
Сен йўқолган кунинг, шубҳасиз,
Мен ҳам тўти бўлиб қоламан...

Бор-йўғи саккиз қатор шеърда миллатнинг тақдири билан боғлиқ муҳим масалани бу тарзда самимий, бунчалар образли ва таъсирчан ифодалаш учун сўзлар қалб призмасидан ўтмоғи зарур эди. Бинобарин, “сўз даҳоларини бирлаштирувчи биринчи фазилат” саналган “она тилига туганмас ишқ, унинг тақдирию камолоти учун масъуллик ва ғам-хўрлик” – Абдулла Орипов ижодий фаолиятининг ўзагини ташкил этади. Бу жиҳатдан уни ўзи номларини санаган улуғлар – Навоий ва Данте сафига қўшиш мумкин.

Ватанга муҳаббат туйғусининг бетакрор поэтик талқини борасида ҳам Алишер Навоий ва Абдулла Орипов ижодида ана шундай уйғунликни кузатиш мумкин.

ва билкулл турк тили била айтмағайлар...” (Алишер Навоий. Муҳокамат ул-луғатайн. – МАТ, 20 томлик, XVI том, Т.: “Фан”, 2010, 23-24-бетлар).

Ҳазрат Навоий она тилининг тақдири учун ана шу тарзда куюнди, унинг мавқеини кўтармоқ, миллатнинг шаънини юксалтирмоқ учун бор салоҳиятини сафарбар этди. Бу миллатдан етишиб чиққан таъб аҳлини – ижодкорларни ўзга лисонда эмас, она тилида бебаҳо бадий асарлар битмоққа чорлади.

Абдулла Орипов ижод майдонига келган ўтган асрнинг 60-йилларида ҳам она тилимиз тақдири учун таҳликали вазият юзага келган, кўпмиллатли совет халқининг таркибий қисми саналган миллатлар тилининг йўқола бориши, бир тилга бирлашиб кетиши ҳақида “башорат”лар қилинаётган эди. Йирик нуфузли анжуманлар тугул кичик ташкилот ёки муассасадаги йиғинлар ҳам рус тилида олиб борилиши урфга айланган эди. Барча идора ишлари ҳам ўзга тилда юритилар, собиқ иттифокдаги бошқа миллий тиллар каби ўзбек тили ҳам деярли хонадон тили даражасига тушиш хавфини бошдан кечираётган эди. Абдулла Орипов ана шундай вазиятда ижод майдонига қадам қўйди. Энди унинг олдида ҳам “миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадурғон оинаи ҳаёти” (Абдулла Авлоний таъбири – Н.Ж.) – тили ва адабиётини юксалтириш йўлида жонбозлик қилиш вазифаси турар эди. “Она тилига туганмас ишқ, унинг тақдирию камолоти учун масъуллик ва ғамхўрлик – сўз даҳоларини бирлаштирувчи биринчи фазилат. Данте италян тилини халқаро йўқламада нечоғлик барқарор этган бўлса, Навоий ҳам шундай вазифани – жаҳоншумул ватанпарварлик ишини адо этди. Этник жиҳатдан бағоят хилма-хил, қанчадан-қанча шеваларда гаплашувчи кишилар тилига хос

“Ватан! Менинг бор қисматим шу бир сўзда ҳал”, деб ёзади Абдулла Орипов. Зеро, чиндан ҳам, инсон учун Ватан – Яратганнинг улуғ неъматини. Уни танлаш имконияти берилган эмас. Ватан – тақдир, Ватан – қисмат. Уни севиш иймондандир, одабийлик зийнатидир. Ҳар икки буюк мутафаккир асарлари бизга бу ҳақда унутилмас сабоқлар беради.

Ўзи мансуб бўлган халққа муҳаббат, эл дардини ўз дарди деб билмоқ ҳар икки ижодкор асарлари лейтмотивини ташкил этади. Уларнинг ҳар иккиси “эл шод, мамлакат обод” бўлишини орзу қилди, бутун ижтимоий фаолиятини, ижодий салоҳиятини ана шу улуғвор мақсадга йўналтирди. Бу жиҳатдан, ҳазрат Навоийнинг мана бу мисралари айрича аҳамиятга эга:

Юз жафо қилса манга, бир қатла фарёд айламон,
Элга қилса бир жафо, юз қатла фарёд айларам.

Элга фидойилик бундан ортиқ бўлмас. Бу туйғунинг поэтик талқини борасида улуғ шоирдан ўтказиб бир нарса дейиш маҳол. Бироқ Абдулла Орипов улуғ бобокалонидан юққан истеъдоди боис ўзи мансуб бўлган халққа муҳаббатини бетакрор услуб билан, баланд пафосда ифода қилади:

Хўш, нечун севаман Ўзбекистонни,
Сабабини айтгин десалар менга.
Шоирона гўзал сўзлардан олдин
Мен таъзим қиламан она халқимга.

Халқим, тарих ҳукми сени агарда
Мангу музликларга элтган бўлсайди,
Қорликларни макон этган бўлсайдинг,
Меҳрим бермасмидим ўша музларга?

Ватан ҳубби иймон нишони дурур –

деб ёзган Ҳазрат Навоий асарларида бу туйғунинг нечоғлик муқаддас экани теран мазмун ва гўзал бадиият вобасталигида тасвирланган. Жумладан, улуғ шоир “Садди Искандарий”да ўзи тугилиб ўсган Хуросон ва унинг гўзал шаҳри Ҳирот ҳақида бундай ёзади:

Хуросон бадандир, Ҳирий жон анга,
Ҳирий жон, Хуросон бадандир анга.

Таъкидлаш жоизки, бу мавзу Абдулла Ориповнинг ҳар бир шеърида ўзгача маҳорат билан ифодаланади. Ватан тушунчаси мавҳумлик гирдобига туширилган мураккаб ва зиддиятли даврда ёзилган “Ўзбекистон” шеъридаги “Ўзбекистон – Ватаним маним” мисраси ҳар бир ватанпарварнинг қалб садоси бўлиб янграган бўлса, “Мен нечун севаман Ўзбекистонни?!” асарида бу муқаддас туйғу ҳали ҳеч кимнинг хаёлига келмаган оҳорли услубда, тамомила ўзгача ракурсда бадиий ифодасини топгани сир эмас. Мана, шоир тўрт мисра шеърда “Ватан ҳубби”ни қандай тасвирлайди:

Балки чаман бўлар дашти Карбало,
Балки, беҳишт мавжуд юлдузлар аро.
Менинг Ўзбекистон – Ватаним бордир,
Уларнинг баридан аълороқ, аъло.

Ватан ҳимояси, уни хавфу хатарлардан эмин асраш – муқаддас бурч. Ҳазрат Навоий ижодида бу масала ҳам бетакрор поэтик талқинини топган:

Аёнким, Ватан узра то жони бор,
Киши ҳарб этар токи имкони бор.

Абдулла Орипов ижоди бу жиҳатдан илмий тадқиқотлар учун бой материал бера олади. Зеро, у мумтоз адабиётни, айниқса, Алишер Навоий асарларини чуқур билади. Ҳар йили Миллий боғда ўтказиладиган умуммиллий навоийхонлик байрамлари Абдулла Ориповнинг бири-бирини такрорламаган, ҳам илмий теран, ҳам ҳар қандай даражадаги тингловчи қалбини забт эта оладиган маърузалари билан очилиши бежиз эмас. Шу боис шоир ижодда ҳам буюк салафи юксакларга тиккан байрокни қўлдан бермай келаётир.

Абдулла Ориповнинг ғазаллари мумтоз шоирларимиз, хусусан, ҳазрат Навоий поэтик анъаналарининг муносиб давоми дейилса, муболаға бўлмас.

Ваҳки, ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун,
Чикма, Қайс, оҳим билан ёнмоқда бу саҳро бу кун.

Ғазал матлабида мумтоз шеърятга хос бадиий унсурлар ажиб бир тарзда мужассам бўлган. Ўзини ишқ саҳросида беишқ ҳис этган ошиқ ёр ҳажрида бениҳоя қаттиқ изтироб чекмоқда. Натижада ишқ дарди боис саҳрони манзил этмоққа ўрганган Қайс бу одатидан воз кечмоққа мажбур. Не учунки, ошиқнинг ўтли оҳи сабабидан саҳрога ҳам ўт кетган. Энди Қайс – Мажнун учун борарга макон қолмаган. Байтда тасвирланган образ ёркин ва жонли, ўқувчи кўз ўнгида мутлақ нутилмаст таассурот гавдаланади: олов ичида қолган бепоён саҳро ва иложсиз Қайс. Бир вақтнинг ўзида тазод, тажнис, игроқ фи-с-сифат сингари мумтоз бадиий санъатлар имкониятидан маҳорат билан фойдаланилгани байтнинг поэтик мукамаллигини таъминлаган. Игроқ фи-с-сифат (“Чикма, Қайс, оҳим билан ёнмоқда бу саҳро бу кун”) санъатиши шоир

Эътиборга молик яна бир жиҳати, мазкур шеърда шоирнинг халқига бўлган меҳри Ватанга муҳаббати билан уйғунликда тасвирланганидир. Абдулла Орипов буюкларга даҳо баҳш этган, энг сўнги нонини ҳам ўзи емай ўғлига тутган, фарзандлар шонини асрлардан опичлаб ўтган, суюклардан суюк она халқини жону тан баробарида ардоқлайди. Муҳими, бу ардоғини бетакрор мазмун ва тутилмаган ташбеҳлар билан бадий кашфиёт мақомида назм силкига чекади.

Ҳазрат Навоий ёзадилар:

Нафъинг агар халққа бешакдурур,
Билки, бу нафъ ўзунга кўпракдурур.

Абдулла Орипов оломоннинг халққа айланиши учун жон куйдирган, ўз қисматини она халқи тақдири билан уйғунликда тасаввур этган миллатпарвар сифатида буюк мутафаккир бобоси янглиғ бутун ижтимоий фаолиятини, ижодий салоҳиятини ана шу улуғвор мақсадга сафарбар этди. Шоирнинг мана бу мисралари чинакам халқпарварликнинг намунаси:

Халқим, мозий ўтди,
толе кўрмадинг,
Пиширдинг ўзингга
бенасиб таом.
Кийгаздинг бировга,
ўзинг киймадинг,
Юлдузни кашф этиб,
ном олдинг авом...

Замонавий шеърятимизда ҳазрат Алишер Навоийнинг адабий анъаналари муносиб давом эттирилаётир.

Шоирнинг

Бул ажаб хор кимсадин имдод сўрайди хорлар,
Сиз бемор кўксига бош қўймангиз, эй беморлар, —

матлаъли ғазали ҳам мумтоз лириканинг юксак талаб-ларига жавоб бера олади. Оҳорли мазмун, вазн, қофия ва бадий санъат мукамаллиги Абдулла Ориповнинг ғазалнависликда ҳазрат Навоий санъатхонасидан баҳра ола билган бахтли ижодкор экани исботидир.

Ўтган асрнинг 80-йилларида нашр этилган бир суҳ-баотида шоир мана бундай фикрларни билдирган эди: “Мен навоийшунос деган терминга қаршиман. Чунки бу шундай катта баҳри муҳитки, унинг денгизлари бор. Шунинг учун “Лайли ва Мажнун” шунос ё “Фарҳод ва Ширин” шунос бўлиш мумкин. “Чор девон” бир умр ўрганилса кам. Мен Навоийдан масаланинг моҳиятига киришни, шеърни сеҳрли таёқчадай ўйнатишни ўргандим. У киши мазмун ифодасининг устаси, шеър айтиш мумкин, лекин шеърни мазмун билан фақат Навоий айтган”.

Дарҳақиқат, Абдулла Орипов маънавий устози ҳазрат Навоийдан ўрганганидек, масаланинг моҳиятига кира билади. Бугина эмас, моҳиятни бетакрор бадий талкин этиш бобида тенгсиз маҳорат касб этган. Яна улуг Навоийдан ўргангани каби шоир шеърни сеҳрли таёқчадай ўйната олади. Шунинг учун ҳам, унинг асарлари бир вақтнинг ўзида шуурни ҳам, кўнгилни ҳам бирдай забт этади. Ўқувчини ҳайрат оламига олиб киради, унинг қалбида янги-янги дунёларни кашф қилади. Мана, шоирнинг арузда ижод этиш имконияти нечоғлик катта эканини кўрсатадиган шохбайтларидан яна бири:

назариётчилар талаблари даражасида, балки ундан ҳам ўтказиб қўллайди. Маълумки, Шайх Аҳмад Тарозий бу санъатда "...бир нарсанинг васфинда муболагани ҳадду гоятдин ўтқарурлар" дея таъкидлаган (Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға. Т.: Ҳазина, 1996, 103-бет). Атоуллоҳ Ҳусайний мулоҳазалари Аҳмад Тарозий фикрларини тўлдиради: "Агар даъво ақлга сиғсаю одатдин ташқари бўлса ҳам мақбулдур ва ани игроқ дерлар" (Атоуллоҳ Ҳусайний. Бадойиъ ус-санойиъ. Т.: Адабиёт ва санъат, 1981, 152-бет).

Арузнинг туркий шеърятда кенг тарқалган рамал баҳри (қолипи: фоилотун-фоилотун-фоилотун-фоилун) – рамали мусаммани маҳзүф вазнида битилгани ғазал ритмининг ўзига хослигини таъминлаш баробарида, ифодаланаётган фикр таъсирчанлигини оширишга хизмат қилган.

Кейинги байтлар ҳам жозибаси ва бадий мукамаллигига кўра мағлабдан қолишмайди:

Чехраи заррин сира кўрмакка ҳожат қолмади,
Шамс нарвони уза агёр эрур пайдо бу кун...

Ёки:

Нун лабинг узра сокин қолди ҳилолдек ҳолатим,
Ҳарф ўйин айлай десам, ўзга эрур имло бу кун.

Бир вақтнинг ўзида бир неча қават мазмуннинг ва гўзал бадийятнинг бу даражадаги уйғунлигига эришмоқ учун мумтоз адабиётни, ҳазрат Навоий асарларини шунчаки мутолаа қилишнинг ўзигина етарли эмас. Бунинг учун Худо юқтирган шеърый иктидор, юксак назмий салоҳият зарур.

комил баҳридаги ғазалга битилгани Абдулла Ориповнинг арузда нечоғлик маҳорат касб этганидан далолат беради. Мана, мухаммаснинг якунловчи банди:

Келибдур оғзима жоним, қилурман ишқими зикр,
Нетайким васл эрди орзу вале дилдордин макр,
Нетсун Абдулла ҳайрондур, аё пир, айланг фикр,
Навоий ҳажрға қолди, қилинг висолда шукр,
Жамоатеки, севар ёрингиз била биласиз.

Миллий университетда бўлган ижодий учрашувлардан бирида шоир ҳазрат Навоийнинг сўз қўллаш борасидаги ўзига хослиги ҳақида гапириб, улуғ мутафаккирнинг “бўлдило”, “қилдило” тарзидаги ифода шакли унга бениҳоя маъқул келгани хусусида баҳс юритди. Шундан сўнг ўзининг буюк бобокалонимиздан таъсирланиб ёзилган “Бўлдило” шеърини ўқиб берди. Бу ҳол Абдулла Ориповнинг улуғ Навоий анъаналарини яна ўзгача шаклда ҳам давом эттираётганини кўрсатади.

Ҳазрат Навоийнинг Абдулла Ориповни тўлқинлантирган мисралари қуйидагича:

Кимки замон аҳлидин айламади ижтиноб,
Бир кун ани ҳам дегунг аҳли замон бўлдило.

Яхшилар ичра Ватан тутса Навоий, не тонг,
Кимки ёмонлар била бўлди ёмон бўлдило.

Ҳақиқий шеър изтиробдан, дарддан туғилади. Айниқса, дунёни мукамал кўрмоқ истаган, кўлмак давралардан ҳазар қилган, умрнинг югуриклигини теран ҳис этган, йиллар жароҳатига даво излаган шоир беғам,

Гар фалак буржида шамс уйқуга солса ўзни,
Етди навбат бизга деб чақнар эмиш сайёрлар.

Табиийки, бунда шамс (куёш) ҳам, сайёралар ҳам мажоз. Байтда аслида аксар инсонлар табиатига хос ўзи лойиқ бўлмаган мақомга интилиш, ҳою ҳавас, хирсу ҳасад каби иллатлар танқиди ўз ифодасини топган. Муҳими, бу фикр фалак, бурж, шамс, сайёрлар каби мутаносиб образлар воситасида жозибали поэтик тасвир орқали акс этган. Бу каби байтлар шоир ижодида кўплаб учраши Абдулла Ориповнинг арузда ҳазрат Алишер Навоийнинг муносиб издоши экани далилидир.

Шоир ҳазрат Навоий ғазалларига мухаммаслар ҳам боғлаган. Улар орасида

Жамоатеки, жунун манъини манга қиласиз,
Тош отибон не учун телбаларга қотиласиз, —

матлаъли ғазалга боғланган мухаммас алоҳида ажралиб туради. Сабаби, биринчидан, бу ғазал туркий шеърятда кам қўлланган комили мусаддаси солим (қолипи: мутафоилун-мутафоилун-мутафоилун) вазнида битилган. Иккинчидан, мухаммас мисралари шу даражада мантиқан ва санъаткорона боғланганки, гўё бир ижодкор қаламига мансубдек таассурот қолдиради.

Ҳазрат Навоий “Мезон ул-авзон”да арузнинг комил баҳри ҳақида мана бундай маълумот беради: “Олтинчи доираки, андин икки баҳр мустахраж бўлур, бу ҳам аҷам шуароси арузларида кўрулмайдураким, алардин бири комил баҳридурур...” (Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. — МАТ. 20 томлик, Ўн олтинчи том, Т.: Фан, 2000, 90-бет).

Мазкур мухаммаснинг айни шу “...аҷам шуароси вазнларида кўрулмайдураган, оз шеър воқеъ бўлган”

ҳадис моҳиятини бетакрор бадиий ифодалаган. Бу
борадаги кузатишларимизни биргина ҳадис поэтик
талқини муқоясаси билан чеклаймиз. Жумладан,
"Арбаъин"да қаноатнинг туганмас бойлик экани ҳақи-
даги ҳадис қуйидагича шеърӣ шарҳланган:

Ҳирсдин кечгил ул ғамедурким,
Ҳадду ғоят эмас анга пайдо.
Тут қаноатки, ул эрур моле –
Ки, ниҳоят анга эмас пайдо.

Қаноат комилликнинг бош шартларидан. Шу боис
ҳам мумтоз шоирларимиз ҳадиси шарифда улуғланган
бу фазилат тарғибига алоҳида эътибор билан қаратган.
Зеро, қаноат – бошдаги тож. Унинг акси бўлган
ғамгаирлик эса инсоннинг асл табиатига ёт хусусият.
Қаноат инсонни юксакликка кўтарса, тама уни за-
бунликка маҳкум этади. Абдулла Ориповнинг қаноат
ҳақидаги шеърӣ ҳикмати ҳам ҳадиси шарифнинг
бугунги замон кишиси руҳиятига мос поэтик талқи-
нидир:

Рамазон ойида, ҳайит чоғида,
Сумалак пиширди аҳли мусулмон.
Унни қовурдилар зайтун ёғида,
Ҳалим тайёрлади – кимда бор имкон.

Баҳор келди, мана, қишдан чиқолдик,
Берган ризқ-рўзига, неъматга шараф.
Тоғдайин заҳматни ахир йиқолдик,
Табиатга шараф, ҳимматга шараф.

Рўзадан чиққанлар, сизга ҳам раҳмат
Фарзингиз синовли саодат эрур.

бепарво бўлиши мумкин эмас. Абдулла Ориповнинг ҳазрат Навоийнинг мазкур шеъри таъсирида дунёга келган куйидаги мисралари ана шундай изтироб маҳсули:

Йиллар жароҳатин борми давоси.
Бормикан Лукмони, борми Синоси?
Муҳаббат мулкининг нозик биноси
Ҳижрон сели ила вайрон бўлдило.

Шоир лирик қаҳрамонининг изтироби ўткинчи ҳою ҳаваслардан туғилмаган. У бахтга зор бўлса-да, бахтни куйлаган, саробга термулиб нақдни бой берган, вақтни сомондек совурган ва бундан адоқсиз андуҳда қолган, бошқача айтганда, ўз-ўзини тафтиш қилишга қодир тафаккур соҳибининг изтироби.

Лирик қаҳрамон гарчи сув излаб қумларга дуч келган, дафъатан дўстга мадад бера олмаган, ёвлари мисоли тикандек қуршаган, не-не орзулари армонга айланган бўлса-да, некбин. Ҳаётга умид ва ишонч билан қарайди:

Бу фоний дунёда мен ҳам бир сайёҳ,
Гоҳида шошилдим, шошилтирдим гоҳ,
Асл манзил экан у Олий даргоҳ,
Қолгани шунчаки сайрон бўлдило.

Ҳазрат Навоийнинг “Арбаъин” асари ва Абдулла Ориповнинг “Ҳикмат садолари” туркумининг қиёсий таҳлили ҳам қизикарли хулосаларга олиб келади. Аввало, таъкидлаш керакки, асар номидан ҳам кўриниб турганидек, ҳазрат Навоий қирқ ҳадис мазмунини назмий талқин қилган бўлса, Абдулла Орипов эллик

Ҳазрат Навоийни улуғлаб минглаб байт шеърлар битилган. Муавзам адабиётимиз тарихида ул зотнинг шаънида шеър бағишламаган шоирни топиш маҳол. Бироқ, шеър билан шеърнинг фарқи бор. Бобокалонини улуғлар экан, Абдулла Орипов оҳори тўкилмаган ташбеҳлар қўллайди, мавзуга ҳеч бир ижодкорда қузатилмаган услуб ва мезонлар асосида ёндашади. Масалан, ҳазрат Навоий бебаҳо асарлари билан миллий тилимиз, адабиётимиз мавқеини, миллатнинг шаънини юксакларга қўтаргани маълум. Бироқ, бу фикрни мана бу тарзда ўзига хос поэтик талқин этиш осон иш эмас:

Шу буюк ўғлингни ардоқлаб дилдан, –
Халқим, таъзим этсанг арзигаёй тамом.
Унинг номи билан бирга битилган
Дунё дафтариға ўзбек деган ном.

Улуғ мутафаккир таваллудининг олтинчи юз йиллиги ҳам ниҳоясига яқинлашаётир. У мансуб бўлган халқ буюк ўғлига юксак даражада эҳтиром кўрсатиб келмоқда. Абдулла Орипов бу фикрни ҳам бетакрор бадиият билан, ўқувчининг кўнглига, шуурига таъсир кўрсатадиган даражада ифодалайди:

Нидо тингла, бу кун, юртинг тарафдан,
Эй, йироқ Ҳиротда маскан топган эр!
Огоҳ бўл, Алишер, сен ушбу гапдан:
Ҳар икки набиранг бири – Алишер.

“Ҳар икки набиранг бири – Алишер” – бу поэтик фикр чинакам бадиий топилдик, ўзбекона ибора. Буюк мутафаккирга бўлган эҳтиромни бундан ҳам содда ва таъсирчан ифодалаш маҳол.

Расулulloҳ демиш: – Сабр қил, уммат,
Мўминлик белгиси қаноат эрур.

“Арбаъин” ва “Ҳикмат садолари”нинг муштарак ҳамда фарқли жиҳатлари алоҳида тадқиқотларга мавзу бўла олади. Мухими, шу биргина мисол ҳам кўрсатиб турибдики, замонамиз шоири Абдулла Орипов ҳазрат Навоий сингари муборак ҳадислар мазмунини бетакрор бадий талқин эта билди. Бу орқали ўзининг инсонни комил, жамиятни мукамал кўриш ҳақидаги орзуларини оҳорли образлар, гўзал ташбеҳлар орқали поэтик тасвирлашга муваффақ бўлди.

Абдулла Орипов шеърятда ҳазрат Навоий анъаналарини муносиб давом эттириш баробарида шоирлар султони образини бетакрор поэтик талқин этиш бобида ҳам пешқадамдир. “Навоий бобомиз асарлари мутолаасидан чарчаганим йўқ, – деб ёзади шоир матбуотда ўтган юз йилликнинг 90-йилларида чоп этилган бир суҳбатида. – У кишининг бирор байти ёки мисрасини ҳар ўқиганимда, янги-янги қирраларини кашф қиламан, гўё оҳори тўқилмагандай туйилаверади. Ижодкорлар орасида Ҳаққа етгани Навоий, деган тушунча бор. У киши асарларини ўқиганимда кўз ўнгимда соҳиби камол, беназир бир инсон сиймоси гавдаланаверади”.

1966 йили ҳазрат Навоий таваллудининг 525 йиллиги муносабати билан ижод этилган “Алишер” шеърисида шоир бундай ёзади:

Жаҳонки муқаддас нени кўрибди, –
Барига онасан, эй қодир ҳаёт.
Беш юз йил наридан боқиб турибди
Нурли бу юзларга нуроний бир зот.

Абдулла Орипов бир замонлар овози икки дарё ора-
нигида қолиб кетаётганидан афсус чеккан эди. Миллий
истиклол шарофати билан унинг асарлари ҳам дунёнинг
кўплаб тилларига таржима бўлди, эътироф қозонди.
Жаҳон адабиётининг Чингиз Айтматов, Қайсин Қулиев,
Давид Қўғултинов, Расул Ҳамзатов, Евгений Евтушенко,
Ўлжас Сулаймонов, Андрей Вознесенский сингари
атокли намояндаларининг эътирофлари ҳам бу фикрни
тасиқлайди. Жумладан, Ўлжас Сулаймоновнинг эъти-
рофича: “Абдулла Орипов лирикасида қадимий ўзбек
шеърятига хос энг гўзал жиҳатлар мужассамлашган.
У ўзбекнинг рамзи бўлган ижодкор”. Евгений Евтушенко
эса “Ўзбекларга хос донишмандлик, бағрикенглик, хо-
кисорлик ва андиша Абдулла Орипов поэзиясига сингиб
кетган”ини таъкидлайди.

Чингиз Айтматов Абдулла Ориповга ўз даврининг
ҳаками ва куйчиси, жарчи ва файласуф, сўз сеҳргари,
мутафаккири, XXI асрга қадам қўйган давримизнинг
буюк маданий аҳамиятга молик шоири, дея таъриф
беради.

Абдулла Орипов жаҳоннинг кўплаб мамлакатларига
ижодий сафарлар қилди. “Ҳаж дафтари”, “Япон
оҳанглари”, “Женева дафтари”, “Италия таассуротлари”
сингари туркумлари шоирнинг барҳаёт умуминсоний
гояларни ҳеч кимга ўхшамаган тарзда, ўз сози, ўз овози
билан қуйлагани исботидир.

Булар барчаси Абдулла Орипов назмий асарлари
билан жаҳоний эътироф қозонганидан, шоир бу борада
улуғ бобокалони ҳазрат Алишер Навоийнинг муносиб
издоши эканидан далолат беради. Муаззам миллий
шеърятимизнинг 570 га кирган бобо жаҳонгири ёнида
ижодкор учун айни камолот палласи – 70 ни қаршилаган
невара жаҳонгирнинг борлиги нақадар ярашиб турибди.

Жаҳон меҳробида пайдо Алишер...
Шодмон қасида айт сен ҳам, эй куёш!
Беш юз йил унга ҳам нима гап ахир,
Мингга қадам қўйди йигирма беш ёш.

Яъни ҳазрат Навоий жаҳоний миқёсга кўтарилган ижодкор. Унга куёш ҳам қасида айтса арзийди (шоир улуғ мутафаккирнинг серқуёш замин фарзанди эканига ишора қилган). Беш юз йил деганлари нима гап, у мингга қараб ҳам яна йигирма беш қадам қўйди. Бошқача айтганда, яна эҳтимол минг йиллар ўтар, бироқ, Алишер Навоий даҳоси мудом етиб бўлмас юксакликда қолаверади. Ахир у қалам билан Соҳибқирон Амир Темур тиғи етмаган жойларни, наинки мамлакатлар, уларда яшайдиган инсонлар қалбини ҳам забт этди. Абдулла Орипов “Ўзбекистон” қасидасида бу ҳаётини ҳақиқатни мана бу тарзда бадиий ҳақиқатга айлантирди:

Кўп жаҳонгир кўрган бу дунё,
Ҳаммасига гувоҳ – ер ости.
Лекин, дўстлар, шеър аҳли аро
Жаҳонгири кам бўлар, рости.
Беш асрким, назмий саройни
Титратади занжирбанд бир шер,
Темур тиғи етмаган жойни
Қалам билан олди Алишер.

Дарҳақиқат, ҳазрат Навоий – шеър аҳлининг тан олинган жаҳонгири. Улуғ мутафаккир, ўз таъбири билан айтганда, Хитодин то Хуросонгача, ундан Шерозу Табризгача бўлган худудни черик чекмай туриб, таҳти фармонига олган, бўйсундирган. Буюк шоирнинг фасоҳат ва балоғатда тенгсиз сўзига наинки турк жон ҳам, ҳатто туркмон ҳам кўнгил берган.

жавоб топмок истаиди, топади ҳам. Куйидаги мисралар
ушбу фикрни кувватлайди:

Дунёга келмоғу кетмок бор, албат,
Одамга ибратдир ҳар битта қисмат.
Бундан ҳам донишманд бўлардик, дўстлар,
Ҳар кимдан қолса гар биттадан ҳикмат.

Абдуқодир Ҳайитметов кўп йиллардан бери ижод
билан шуғулланиб келади. Китобдаги шеърлар санаси
ҳам шундан далолат беради. Ўз эътирофича, агар у
олим бўлмаганида, албатта шоир бўлар эди. Мана унинг
1944 йили ёзган “Ой ва солдат” тўртлиги. Унда ўзбекона
миллий урф поэтик образ даражасига олиб чиқилган:

Солдат ойга қарайди,
Ой эса кемтик. Шу он –
Хаёлига келади
Онаси тишлатган нон.

Китобнинг “Ғазал гулшани” деб номланган фасли
арузда битилган дил изҳорлари орқали ўқувчи қалбини
ром этади. Уларда лирик кайфият баробарида олим-
ижодкорнинг ҳаётий хулосалари, фалсафий мушоҳа-
далари ўз ифодасини топганлиги кузатилади. Куйидаги
мисралар замиридаги ҳикматни англамаслик мумкин
эмас:

Буюкликнинг илдизи камтарликдан сув ичар,
Манманликдан ёғилар бошга минг хил хатарлар.
Олам аҳлин билсангиз, бир-бирига қариндош,
Фарзандларин кун ора аразлашиб нетарлар?

ШЕЪР – КЎНГИЛ ОЙНАСИ

ОЛИМНИНГ ИШҚ ЧЕЧАКЛАРИ

Бу ном наинки мамлакатимиз, ҳатто хорижда ҳам маълум ва машҳур. Ўзбек адабиётшунослиги, хусусан навоийшунослиги ривожини Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор Абдукодир Ҳайитметов илмий-ижодий фаолиятдан айри тасаввур этиб бўлмайди. Унинг хизматлари икки марта Беруний номидаги Давлат мукофоти билан тақдирлангани, ўтган йили Президентимиз Фармонига кўра “Буюк хизматлари учун” ордени билан мукофотлангани ҳам бунинг далилидир.

Кейинги пайтда устоз олим бир қатор шеърий ва насрий асарлар, бадиий таржималар орқали ҳам кўпчиликнинг эътиборини қозонмоқда. “Шарқ” нашриётида босилган “Ишқим чечаклари” тўплами ижодкорнинг сара асарларини ўзида жамлаган. Шеърлар, манзумалар ҳамда таржима асарлардан таркиб топган ушбу тўпланинг нашр этилиши адабий ҳаётимиздаги ўзига хос воқеадир.

Маълумки, ижод дегани хаёлга келган ҳар қандай нарсани ёзавериш эмас. Ёзилган асар ўқувчига нима беради? Унинг руҳиятига қандай таъсир этади? Улуғ аждодларимиз бунга катта эътибор беришган. Устоз Абдукодир Ҳайитметов ҳам масалани шу тарзда қўяди. Инсон нима учун дунёга келади? Унинг ҳаётдан мақсади нима бўлиши керак? Шу каби саволларга

Дарҳақиқат, паҳлавон Муҳаммад машхур Ҳиндистон филини шундай тадбир билан йиқитадики, барча уни юрак-юрагидан табриклайди. Бу ҳаяжонли ҳодисани томоша қилиб турган Навоий уни кўзида севинч ёшлари билан муборакбод этади.

Абдуқодир Ҳайитметов – шарқ адабиёти билимдони. Шу боис унинг форс классиклари асарлари таржимасига қўл уриши минбаъд ажабланарли эмас. Шайх Саъдий ҳикматлари, Шоҳий Сабзаворий газаллари, ҳазрат Навоийнинг Фоний тахаллуси билан ёзилган форсий меросидан қилинган таржималар ижодкор-олимнинг бу борадаги натижалари ҳавас қиларли муканлигини кўрсатади:

Илми қанча сен ўрганма, билма, –
Гар амал қилмасанг нодон дер ҳамма.
Устига юз китоб ортсанг ҳам эшак, –
На олим аталар, на оқил, бешак.

Таржималарда устознинг ҳам олимлиги, ҳам ижодкорлиги яққол кўзга ташланади. Уларда айрим мажоз орқали ифодаланган ҳикматлар ҳам маҳорат билан она тилимизга ўгирилган. Қуйидаги ҳикмат бунинг далили:

Бечор мушукнинг бўлса қаноти,
Дунёда ўчарди чумчукнинг оти.
Эшакка икки шох битсайди, ҳайҳот,
Унга яқин келолмасди ҳеч зот.

Шайх Саъдий ҳикматлари таржимаси ўқувчини ҳаёт фалсафасидан огоҳ бўлишга ундайди. Уларнинг бадиий аҳамияти қанчалик теран бўлса, амалий аҳамияти шунчалик катта:

Абдуқодир Ҳайитметов – биринчи навбатда, олим. Шунинг учун ҳам “Анвойи манзумалар” орқали болажонларни миллатимизнинг кўхна тарихи, улуғ мутафаккир аждодларимиз кечмиши, улар ҳаётидаги ибратли воқеалар билан танштириш мақсадини ўз олдига қўяди. Натижада тарихимизнинг таъсирчан лавҳаларини яратади. Энг муҳими, бу ҳодисаларни баён этишнинг ўзига хос услубини, йўлини топади. Болажоннинг

–Ота, нега кўчамизнинг
Номи “Аҳмад Югнакий?”
Югнакий ким? Қаҳрамонми?
Бирон олимми ёки? –

деган саволга жавоб берар экан, ижодкор улуғ мутафаккир Аҳмад Югнакийнинг ибратларга тўла ҳаёти манзараларини ўқувчи кўз ўнгида ёрқин гавдалантиради. Бу жуда аҳамиятли. Чунки улуғларимиз кечмишидан хабардор бўлмай туриб, ёшларимиз онгида чинакам миллатпарварлик туйғуси шаклланиши маҳол.

Китобдаги “Пули Молонда наврўз” манзумаси ҳазрат Навоий ҳаётидан ҳикоя қилса, “Фил ва паҳлавон” шеъри паҳлавон Муҳаммаднинг бемисл баҳодирлиги таърифига бағишланган. Айниқса, паҳлавон Муҳаммаднинг фил билан олишуви лавҳаси болажонлар қалбида ҳам жисмонан, ҳам руҳан забардаст бўлиш иштиёқини уйғотади.

Рақиб қанча бўлмасин зўр,
Шиддатли ва муғомбир,
Агар билиб ишлатолсанг
Етарлидир бир тадбир.

ЗУЛФИҚОР РУҲ ОРЗУСИ

Муайян ижодий концепциясига эга бўлган шоир ёки адибгина адабиёт оламида муносиб эътироф қозона олади. Ижодий концепция, ўз навбатида, ижодкорнинг адабий-эстетик идеалида тўлақонли намоён бўлади. Жумладан, чинакам шоир шеъриятга фақат ўзигагина хос талаблар асосида ёндашади; ижодда қатъий мезонларга таянади, ундан заррача ҳам огишмайди; юксак идеалларни куйлайди; шеърияти ва шахси мутаносиб келади. Шавкат Раҳмон ана шундай шоирлардан.

У шеърият, адабиёт оламига ўтган асрнинг 70-йилларида – мураккаб ва зиддиятли бир даврда кириб келди. Кўнгил кўзи, тафаккури очик одамларга, ижодкорларга осон бўлмагани аён ўша кезлари. Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Рауф Парфи сингари забардаст шоирлар туфайли миллий шеърият яшасинчилик кайфиятидан халос бўлиб, асл илдизларига – инсон моҳиятини, миллат руҳиятини инкишоф этиш йўлига қайтган эди ўша даврда. Ҳақиқий шеъриятдан баҳрамандлик, фақат бугина эмас, Худо берган туғма истеъдоди боис Шавкат Раҳмон ўзининг шахс ва ижодкор сифатидаги йўлини аниқ белгилаб ола билди. 1975 йили ёзган бир шеъридаги мана бу мисралар ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Кўзингизни очинг, кўркманг,
Зиёдан қамашсин, оғрисин майли.

Ёшлигимда кўп эди билагимда куч,
Кучсизлар қақшарди менга келса дуч.
Шундай зўр мушт едим кунлардан бир кун,
Зўравонликни сўнгра тарк этдим бутун.

Навоийнинг “Тухфат ул-афкор” қасидаси – теран фалсафий асар. Уни таржима килишга ҳар қандай ижодкор ҳам ботина олмайди. Устоз Абдуқодир Ҳайитметов ушбу қасидани ҳам муваффақият билан таржима қилган.

Инсон ҳаётининг тажрибаси ортиб борган сари ҳаётга ўзгача назар ташлайди. Ҳар бир ҳодиса замиридан ҳикмат қидиради. Устоз олим-ижодкорнинг қуйидаги мисралари унинг қалби ҳаётга, инсонларга, СЎЗга муҳаббат билан лиммо-лим эканлиги исботидир:

Ҳаётга янгидан боқаман,
Янгидан келади яшагим,
Жўшар куч. Илмда, ижодда –
Вақтидир янги сўз айтмагим.

У “Ишқим чечаклари” китоби орқали мана шу янги сўзни айта олди. Бинобарин, ишқ – Шарқ шеъринининг абадий мавзуси. Қайси бир қалбда ишқ чечеклари гулласса, бу чечакларнинг ифори бошқа қалбларга ҳам муҳаббат уруғини қадайдди. Ҳаёт ўзгача мазмун касб этади.

деган сўзлари унинг “шахсияти шеърига кўчганидан” (Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхон таъбири) далолат беради. Унинг шеъриятга талаби ҳам ана шу шахсиятдан келиб чиққанини кузатиш мумкин:

Шоирнинг йўли бу – дунёнинг йўли,
У башар қалбида ловиллаган оҳ –

деб ёзган эди у бир шеърида. Дарҳақиқат, ижоднинг табиати асли шундай. Фақат ўзини, ўз нафсинигина ўйлаган худбин шунинг учун ҳам ҳақиқий ижодкор даражасига кўтарила олмайди. Ўзгалар дарди бутун кўлами билан ҳис этилган ондан бошланади ҳақиқий ижод. Чин шоир шу боис ҳазрат Алишер Навоий йўлини тутади: “...ҳиммат этагига фоний дунё молига муҳаббат губорини, бу жаҳон ашёсига кизиқиш гардини юқтирмайди” (Хондамир таъбири).

Ижодкор ҳамма қатори бўлишга ҳақли эмас. Табиийки, бошқа одамларга хос кўпгина хусусиятлар унга ҳам хос. Фарқи, у ўз манфаатинигина ўйлай олмайди. Ўзгалар дардини ҳам ўзиникидек қабул қилади. Наинки қабул қилади, гўзал бадиий шаклда, таъсирчан сўзлар воситасида назмга солади. “Башар фожиасини, миллат фожиасини ўз фожиаси билиб ўртанган шоир ҳақиқий шеър бахтига муяссар бўлади. Шеър ёзиш ўлим билан юзма-юз туриб гаплашган билан баробардир” – ўзи белгилаган ана шундай мезонларда туриб ижод қилди Шавкат Раҳмон. Қуйидаги мисралар шеъриятнинг ана шу юксак талабидан келиб чиққанлиги билан аҳамиятлидир:

Шеърият,
халажруҳ паризод,

Майлига, яшамак бўлсин қийинрок
Очиклиги туфайли...

Қийнанг, ўз холига кўйманг юракни
Яшамаслик учун юраксиз...

Мукаддас ҳислар чўкиб бораётган, гўзал туйгулар, орзулар кадрсизланган истибдод замони эди у давр. Шоирнинг тили “кескир сўзлардан”, нозиктаб дили изтиробдан қонагани сабабини тушуниш мумкин. Қалбларини зулмат босган, бир-бирини алдаб, бир-бирининг мотамидан шод кимсалар холи унга азоб берди. Ўсишдан тўхтаган, дидига оламни мослаган, келажак ташвиши бир ёқда қолиб, ўзининг ташвишини ростлаган кишилар аҳволига ачинди. Унинг фикрича: “Чидамак мумкинмас, мумкинмас сира, Ҳамоқат хайқирса, боқилса ўғри. Фаҳш юрса, менман, деб тоза, бокира, Тўғрилиги учун қийналса тўғри”. Кимсалар бўғизларида мумдек қотиб кетган сасларни, улуғвор бошларини минг йиллаб кўтаролмай ётган касларни кўрганда шунинг учун ҳам калби ҳасратларга тўлди. Жамики тирик зотнинг ўз табиатига хиёнат қилмаслигини хоҳлади. Бунинг учун биринчи навбатда ичдаги хоинни – нафсу ҳавони, ҳирсу ҳасадни, бугзу адоватни ўлдирмоқ зарурлигини англади, англантишга уринди. Оламни кўнгил кўзи билан кўришга ундади, одамларни жаҳолат макрига алданиб қолишдан эҳтиёт бўлишга чақирди. Хаёлларни чакмоқ каби ёритувчи лаҳзаларга интилди.

Содиқ қолдим табиатимга,
яшамадим юз хил турланиб –

анд. Модомики шундай экан, ижод аҳли сўзларнинг сараларини сайламоққа масъул. Шавкат Раҳмоннинг

Хаётим маънисин жуда кўп ўйлаб,
сайладим сўзларнинг
сараларини...

дейиши сабаби ҳам сўз деган неъматнинг нечоғлик муфлагини теран ҳис этганликдан. Унинг “пондай зарур, қиличдай кескир сўзлар” излаши боиси ҳам шунда. Шоирликни у шунинг учун ҳам “жасорат сўзининг таржимаси”, деб билади.

Ижод, ижодкор ва сўз масъулияти ҳақида фикр юритилар экан, муҳим бир жиҳатни таъкидлаш керак: китобхонга чақмоқдек таъсир этиши учун сўз ҳақиқат оловидан тафти олмоғи зарур. Асарларида шоирнинг “ўз қалби, қиёфаси, аъмоли ва ботини акс этмоғи” (Баҳодир Карим таъбири) лозим. Ана шу шарт бажарилмас экан, сўз аталмиш бекиёс неъмат пероф қилинган бўлади; бундай асардан на жамиятга фойда етади, на унинг муаллифига. Чиннакам ижодкор буни эътибордан соқит қила олмайди. Шавкат Раҳмон – ҳақиқатпараст шоир. Мана бу мисралар ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

Энди ишлаш керак бу кенгликларда,
токим сўйламасин ёлғонни ҳеч ким,
токим буюк тоғлар салтанатида
этилган бошларни қиличлар кессин.

“Қасам” шеърдан олинган бу сатрлар шоирнинг собит эътиқодидан, қатъиятидан дарак беради. Ижодкорнинг ижодкорлиги шундаки, у ҳамма биладиган, ўрганилган ҳақиқатларни такрорлашдан тийилади.

учдингми кичкина дунёга,
кўндингми кундалик ёвғонга...

Энтикиб сўйлайсан шамолга:
орзулар чечаги сўлди, деб,
бурди йўқ кимсалар кўлида
бағри қон,
бағри қон бўлди, деб.

Кичкина дунёга учишга, кундалик ёвғонга кўнишга шеъриятнинг ҳаққи йўқ. У заминнинг дардини осмоний руҳда куйламоғи керак. Муҳиблар қалбида гўзал туйғуларни уйғотмоғи, орзулар чечagini гуллатмоғи зарур. Бу чечак бурди йўқ кимсалар кўлида поймол этилиб сўлса, бағри қонга тўлса, шеъриятнинг ҳам парвози сўнади. Бундай ҳолда (Худо асрасин) ижодкор шеъриятдек пок бир поэтик воқелик олдида мулзам бўлади, табиийки, унинг кўзига қарай олмайди. Мана бу мисраларда ана шу оғир дарднинг, ана шу чўнг изтиробнинг образли тасвири берилган:

Оғирдир кўзингга қарамоқ,
кўзларинг,
ўлдирар кўзларинг...

Сўз – инсонга ато этилган неъматларнинг энг улуғи. Олам яралишининг боиси ҳам, одамзод ҳаётига маъни бағишлаб турган ҳам – сўз. Айрим неъматлардан айрилса, инсон кўп нарса йўқотмаслиги мумкин, мабодо сўздан жудо бўлса, ҳамма нарсасини бой беради; ҳаётида маъни қолмайди. Шунинг учун ҳам сўзга бўлган эътибор юксак даражада бўлмоғи шарт. Сўз аҳлининг мартабаси шу боисдан ҳам чандон ба-

“Ёш ўзбек шоирларига” шеърида у навқирон истеъодларга қалб даъватларини ифодалади. Шунчаки рангсиз, таъсир кучидан маҳрум сўзлардан на миллатга, на ижод аҳлига наф етмаслигини уқтирмак истади. Сўзларни қайраш – ана шу муддао ифодаси. Ғафлат – инсоннинг ўсишдан, жамиятнинг тараққиётдан маҳрум қолиши белгиси. Шоирнинг: “Ғафлат тўшагида ётмай, шошайлик”, дея хитоб қилиши сабаби шунда. Яшамок, курашмок, ўлмок сирларини очиш – ижоддан кўзланган бош мақсад. Бусиз бадий асарнинг бирон-бир аҳамияти қолмаган бўлар эди. Зеро, адабиёт одамларнинг ҳиссиётига, руҳиятига, шуурига таъсир етмоғи; жамиятнинг маънавий юксалишига қанот бағишламоғи зарур. Акс ҳолда у зиммасидаги вазифани бажармаган бўлади. Мана бу поэтик хулосада ана шу теран моҳиятнинг бетакрор талқини кузатилади:

Ўткир сўз қолмаса шоирларидан,
Ўткир сўз қолмаса...
ҳеч нарса қолмас.

Шавкат Раҳмон миллат ўзи орзу қилган истиқлолга эришган даврда, таассуфки, оғир хасталикни бошдан кечирди. Вужудидаги беморлик унинг эмин-эркин ижод қилишига имкон бермади. Ҳақсевар бир шоир сифатида замондошларининг диёнатли, орли аждодларга муносиб бўлишини, сохта шуҳрат, тама ҳақида хаёл сурмаслигини истади. Халқлар ўз ўтмишларидан инжуларни зарралаб-зарралаб терган пайтида биз шамолда ногоҳ очилиб қолган жавохирларни ҳам қайта кўмганимиздан, буюк Турон кенгликларида ҳадсиз хазина ер остида ётганидан ачинди. Бу маънавий хазина юксак бир оламга туташ зина эканини эслатиб, буюк

Дунёга ўзгача нигоҳ, теран назар билан қарайди. “Эгилган бошни қилич кесмас”, бу – халқимизнинг машхур мақоли. Мустабид тузумнинг ададсиз жабридан, ўзи мансуб бўлган миллатнинг аянчли қисматидан изтиробда бўлган ижодкор бу нақлни ўзгартирмоқ истайди. Бу буюк тоғлар салтанатида, яъни бир замонлар дунёнинг катта қисмига ўз хукмини ўтказган, тараққиётнинг юксак даражасига эришган, муаззам тарихга эга заминда миллатнинг ақлли бошлари ўзига адолатсизликни шиор қилган, ўзгалар юртига эгалик қилиш илинжида бўлган, хавойи нафсининг қулига айланган тубанлар олдида эгилмаслигини хоҳлайди. “Эгилган бошларни қиличлар кессин”, деган кескин хулоса замирида ана шу моҳият мужассам.

Истибдод замонида яшар экан, Шавкат Раҳмон озод руҳли барча ижодкорлар сингари она халқининг оғир қисматига ачинди; унинг дардига малҳам излади. Шеърлари азбаройи шоирлигини кўз-кўз қилиш, истеъдодини ўзгаларга намойиш этиш учун ёзилган эмас. Аксинча, у миллатнинг фожиасини юракдан ҳис этди, унинг ёруғ кунларга етишмоғини орзу қилди – туйгулари шеър ўлароқ қуйилиб келди. “Шоирлик касб эмас, – деб ёзган эди у, – шеър ҳам ботмон-ботмон ёзилавермайди, ёзилиш сабаби бор, вақти-соати бор. Шеър буюк севинчдан ёки буюк фожиадан дунёга келади, танҳоликда яралади, танҳоликда ўқилади”.

Сўзларни қайрайлик,
дўстлар, жўралар,
ғафлат тўшагида ётмай, шошайлик:
яшамок, курашмоқ, ўлмоқ сирларин
болакайлар учун очайлик....

образли тафаккур маҳсули бўлган мисралар бунинг исботидир. Теран моҳият ва бетакрор бадииятнинг ана шундай уйғунлиги таъминлаб келаётир шоир назмининг барҳаётлигини.

Зулфикор руҳ керак,
керак чин ёғду,
чин ишқ ёлқинлари бағримга тўлсин...

“Зулфикор” сўзи кескир, ўткир маъноларини ифодалайди. Бу сўз миллат тарихи, аждодлар эътиқоди билан боғлиқ чуқур мазмунни ўзида мужассам этади. Шавкат Раҳмон зулфикор руҳ, чин ёғду ва чин ишқ ёлқинлари миллатнинг, унга мансуб ҳар бир шахснинг ҳаётий аъмолига айланишини орзу қилди. Моҳиятан, бу орзу ижодкорнинг бадиий-эстетик идеалини, ҳаётий аъмолини белгилайди. Қатъий ижодий концепцияга таяниб ёзилган ана шундай асарлар, шубҳасиз, миллий адабиётни юксалтиради.

тарихимиздан кенгрок микёсда фойдаланишимиз зарурлиги ҳақида куйиниб ёзди. Ижодкорнинг ҳар дақиқани ғазаб билан, севги билан тўлдириб, дунёдаги барча қора нарсани ёруғ лаҳзаларда ўлдириб яшамок ҳақидаги образли фикрлари замирида бир олам маъно бор. Мана бу бадиий умумлашма эса, ўқувчи қалбига титроқ солади: “Мен ўзи қандай яшайман, ҳаёт тарзим виждон ва ҳаққониятга уйғунми?!” сингари саволлар шеърият муҳиби кўнглида беихтиёр ғалаён кўтаришига сабаб бўлади:

Токим

Бош кўтариб қарай қуёшга,

Токим кўзларимда ёнсин ҳақиқат.

Токим тош мисоли тегмасин бошга

Мен яшай олмаган

Ҳар бир дақиқа...

Шавкат Раҳмон шеъриятида қуёш, нур, тоғ, вақт, дарахт сингари тимсоллар кўп қўлланган. Бу тимсолларнинг ҳар бири замирида теран моҳият мужассам. Жумладан, “куннинг ўткир пичоғи”, “қуёш тиғин ўткир зарби”, “қуёш каби пориллаб турган сўз”, “ўзга сайёралардан ёруғ саломлар айтгани ҳолда бизни зулматга ташлаб кетадиган нур”, “буюк тоғларнинг чўккан боши”, “ердан ўсиб чиққан тирик тоғлар”, “сабру иродадан тўралган тоғлар”, “оппоқ кўйлагини ечиб, яшил гулли кўйлагин кийган вақт”, “бири – бекорчиликдан, бири – жаҳолатдан, бири – тўқликдан вақтни ўлдириб, қора қонига бўяганлар”, “гоҳ кундузни, гоҳ тунни кийиб, тинимсиз айланаётган фурсат”, “шоҳларида сўзлар пишган дарахт”, “сабр дарахтидай ўсган одамлар” сингари ташбеҳга, метафорага бой,

Кўнглим сезар – бу сўкмоқдан
Ўтолмайман.
Қайтиб кетай десам, қайтиб
Кетолмайман.

Чақиртошлар товонимдан
Тишлаб олган.
Қўлларимдан кийикчалар
Ушлаб олган.

Товони чақиртошларга ботиб, қўлларидан кийикчалар ушлаб олган шоир образи – чиндан ҳам назик топилма. Образ шу даражада жозибалики, кўнгилда ҳайрат уйғотади, тасаввурда муҳрланиб қолади.

Бошқа бир шеърда шоир шеърятни бевафо санамга қиёслайди. У боис орттирган заҳматларини бу дунёда орттирган зари деб билади. Ухламай қон ютган тунлари учун раҳматлари бор эканини изҳор этади. У – шеърятнинг чин ошиги. Шоирнинг хаёли – маҳбуба остонасидаги ит. Унинг учун шеърят – қўл етмас ҳилол. Танаси ерда бўлса ҳам, руҳи кўкда экани сабаби шунда. Ана шу сўнмас ишқ, ана шу чинакам ошиқлик шоир назмига нур бағишлаб туради.

Ватан муҳаббати – Муҳаммад Юсуф шеърятининг бош мавзуси. Ижодкор она Ватанни “ёруғ жаҳоним”, “тахти Сулаймоним”, “яғонам”, “топинган кошонам”, дея васф этади. Шоир кўнглининг мана бу изҳори эса ташбехнинг бетакрорлиги, ифоданинг тиниқлиги билан кўнгилнинг туб-тубига ўрнашади:

Офтобдан ҳам ўзинг меҳри
Илиғимсан, Ватаним.

ТУЙҒУЛАРИ РОСТ ШОИР

Шеърятнинг катъий талаб-қоидалари бор, бу аён. Қўлига қалам ушлаган одам буларга риоя этиши шарт. Бироқ... Ҳамма гап ана шу “биноқ”да. Туйғу рост, самимий бўлмаса, изҳор кўнгилдан чиқмаса, ҳар қанча қоидали ёзилган бўлмасин, бундай битик кўнгилларга етиб бормади. Бундай шеърнинг узоқ яшаши амримаҳол. Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф шеърятининг бугун ҳам ўқувчилар қалбу шуурида аксадо бераётгани сабаби айнан ростгўйлик ва самимият эканини таъкидлаш керак.

Шоир таъбирича, шеърят бу – қадим буюк сўқмоқ. Шундай сўқмоқки, ундан юрмоқ ҳар кимнинг ҳам ҳадди эмас. Шу боис у кийик сўқмоққа менгзайди. Хўш, шеърятни яна қандай таърифламоқ мумкин?

Ширин азоб экан, жонни
Ёқмоқ экан.
Бир қўлда гул, бир қўлингда
чақмоқ экан.

Шеърят бу – образли тафаккур демакдир. Чинакам шоир образни шу даражада аниқ-тиник тасвирлайдики, бу образ ўқувчи кўз ўнгида ёрқин манзара ҳосил қилади; унинг туйғуларини, шуурини ўзига ром этиб қўяди. Муҳаммад Юсуф шеърятида ана шундай мисралар талайгина. Юқоридаги шеърнинг мана бу поэтик ҳулосаси ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Ўтган асрнинг 70-йилларида Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Ориповнинг “Қачон халқ бўласан, сен, эй оломон” деган мисраси эл қалбида акс-садо бергани, жуда кўп ижодкорларга илҳом бағишлагани аён. Муҳаммад Юсуфнинг “Халқ бўл, элим” шеъри моҳиятан шунга яқин. У қадим юртига қадим наволари қайтмоғини истайди, буюк Соҳибқирон бешигини тебратган, боласи (Мирзо Улуғбек) юлдузларга нарвон қўйган элининг бир майизни қирққа бўлган бир тану жоп кунларга яна етишмоғини орзу қилади. Туйғунинг тозалиги, ифоданинг самимийлиги шеърнинг таъсир кучини, айниқса, оширган:

Қадим юртга қайтсин қадим наволарим,
Қумлар босиб қуримасин дарёларим.
Алпомишга алла айтган момоларим
Рухини шод этай десанг – халқ бўл, элим!..

У элининг халқ бўлишини истади, ўзбекни маҳаллийчилик қийратганидан изтироб чекди, даҳоларга бой миллатининг улар қадрига ҳар доим ҳам етавермаганидан куйинди. Яктагининг енгларидан тер югурган, даласини боласидан ҳам устун қўйган, бир қўлини силамоққа иккинчи қўлининг фурсати йўқ бободеҳқонга бор меҳрини нисор этди:

Иш дегани фақат сенга
Чикқанми ё, эй мўмин?
Қора меҳнат йўрлагингдан
Юққанми ё, эй мўмин?
Онанг сени пахтазорда
Тукқанми ё, эй мўмин?..

Профессор Қозоқбой Йўлдош: “Кўпинча Ватан ҳақида шеър битган ижодкорлар қандайдир ўзидан ташқаридаги бир мавжудлик ҳақида ёзаётгандек қалам суришади. Шунинг учун ҳам ватаний ашъорда жозиба камроқ, фикр кучлироқ бўлади. Муҳаммад Юсуфнинг ватани унинг нақ юрагида эди. У Ватан ҳақида ичдан куюниб, қизганиш ва изтироб билан ёзарди”, дея эътироф этади. Дарҳақиқат, шоирнинг Ватан мавзусидаги шеърларини бефарқ ўқиш маҳол. Сабаби, у она заминни мана бу тарзда севади:

Ватан –
Юрагимнинг
Олампаноҳи,
Бу дунё –
Буқри бир
Жийдангнинг шоҳи!...
Кўзим ёши билан суғориб гоҳи
Кўксимда ўстирган
Гулдай севаман.

Дунёлар ичра дунёга менгзарли она Ватан ва муроди оқ яктаги янглиғ опшоқ она халқ тимсоллари шоир шеърларида ажиб уйғунлик касб этади, баланд пафос билан куйланади. Ижодкор ўзи мансуб миллат болаларининг бошида дўппи, белида белбоғ кўриши истади. Тилдошларининг дўппи киймай қўйганидан куйиниш ҳиссини “Бошга лойиқ дўппи йўқдир ё, Бош қолмади дўппига лойиқ”, дея оҳорли умумлашма орқали изҳор этади. Миллий ғурур тимсоли бўлган белбоғини ташлаганлардан “Белбоғингиз қани белингиздаги?” дея ўртанади. Ҳар икки тимсол – дўппи ва белбоғни Муҳаммад Юсуф шунчаки бир буюм сифатида эмас, миллий ўзлик ва орият рамзи ўлароқ тасвирлайди.

Олдингга мен боролмасам, ўт гуноҳим,
Бир йўқлаб қўй, мен дунёдан ўтган чоғим –
Қабрим узра ҳилпираб тур, кизгалдоғим,
Муҳаммаддан бўлак дўсти-девонанг йўк.

“Бинафша” шеърда шоир “Асл гулнинг хамиша Умри қисқа бўлади” тарзидаги бадий умумлашмани беради. Муаллиф наздида, бинафшанинг юраги мудом кон, ичи тўла фарёд. Ваҳоланки, баҳор усиз баҳор бўлолмайди. Замин усиз хувиллаган келинсиз ховлига менгзайди. Барака ҳам, Хизр ҳам у бор жойда муҳайё. Шу боис бинафша гўзал достонга киёс этгуликдир. Жуда қисқа умр кўрадиган биргина гул тимсолида шунча ҳикматни мушоҳада этиш учун ижодкор назари зарур, шоир бўлиб туғилиш керак. Муҳаммад Юсуф ана шундай шоир эди.

Унинг фикрича, “капалаклар одамлардан меҳрибон...”. Шеърда сахарлардан шудринг шароб ичган, танламайин қабрларни кучган, окқуш янглиг оқ ёмғирда учган капалаклар вафо ва меҳр тимсоли ўларок васф этилади. Сабаби, улар гулга қўнса, озор бермаслик учун қаноти ботмайди; минбаъд бировга тош отмайди, бор-йўғи бир кун яшаса ҳам, бир-бирини сотмайди. Бинобарин, уларнинг кулбаси ҳам уйи ҳам, товуши ҳам, куйи ҳам, орасида камбағали, бийи ҳам йўк. Капалакларни таърифлар экан, шоир ҳар бир сўз замирига олам-олам маъно юклайди. Вафо ва садоқатни, поклигу диёнатни ҳар недан улуг билган шоир мана бундай умумлашма чиқаради:

Муҳаммадга ишонган эй, мўминлар,
Ўлсам сўзим эслаб ўйга чўминлар:
Капалакнинг қанотига кўминлар,
Капалаклар одамлардан меҳрибон...

Қадокқўл – товоним менинг,
Бободехконим менинг.

Муҳаммад Юсуф шеърятининг образ ва тимсоллар олами ўрганилса, қизик бир ҳол кузатилади. Шоир қизғалдоқ, бинафша, капалак тимсолларига энг кўп мурожаат қилган ва бу тасодифий эмас. Эътибор берилса, улар барчаси гўзалликнинг бетакрор намунаси бўлиши баробарида, ҳаммаси бирдай қисқа умр кўради. Нима учун шоир бу тимсолларни хуш кўрган? Нега айнан кўпроқ уларни қаламга олган?

“Қизғалдоқ” шеъри ижодкор назмида образли тафаккурнинг ўзига хос намунаси экани билан алоҳида ажралиб туради. Шеърда шоир қалбидаги ҳеч кимга айтилмайдиган изтироб изҳорини кузатиш мумкин. Бу изтироб беихтиёр ўқувчи қалбига ҳам кўчади:

Қизғалдоғим, қирдан бўлак кошонанг йўк,
Кокил ёйсанг, ердан бўлак тошойнанг йўк.
Ўксиб-ўксиб турганингда ўзим бориб,
Пешонангдан ўпай десам, пешонанг йўк.

Қизғалдоқнинг бош эгиб, келинчакдай солланиши, жайрон ўтган сўқмоқларга ёш тўкиши – ташхис санъатининг ёрқин намунаси. Бу гулнинг қизил юзи шоирнинг қон дилига ташбех этилиши. “Менингдек сен ғарибнинг ҳам парвонанг йўк”, дея муаллиф руҳиятининг, лирик кайфиятининг ифодаланиши шеърнинг бадий қувватини оширган.

Ҳақиқий шеър чўнг дарддан туғилади. “Қизғалдоқ” бунинг яна бир исботи. Шеърнинг поэтик хулосаси, айниқса, шоир дилидаги дардни, изтиробни таъсирчан ифода этгани билан алоҳида аҳамиятга эга:

“РУҲИМ ХАРИТАСИ”ДАН “ДИЛ ФАСЛИ”ГАЧА

Истеъдод Худодан берилади. Ҳар қанча меҳнат ва заҳмат маҳсули бўлмасин, истеъдоддан бебаҳра ижод юксак мақомга кўтарила олмайди. Чинакам иқтидор соҳиби илк асарлариданок кўнгилларга йўл топади. Дастлабки ижод намуналари биланок эътироф қозонади, назарга тушади. Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид ана шундай салоҳият эгаларидандир.

Шеърят муҳиблари яхши биладилар: шоирнинг илк китоби «Руҳим харитаси» номи билан чоп этилган. Шубҳасиз, биринчи китоби нашр қилинган ёш шоир юрагида андак ҳадик, бир оз ҳаяжон бўлади. «Устозлар нима дер экан?» деган хавотир чулғайди унинг қалбини. «Тошкент окшоми» таҳририятида хизмат қилаётган ана шундай хаёллар оғушидаги шоирга кутилмаганда кимсан устоз Абдулла Орифнинг ўзи телефон қилиб: «Китобингни ўқидим, Сирож! Ана шу мўъжаз китобдан катта қадамларнинг товуши келяпти» дегани, биринчидан, устоз ижодкорнинг янги авлодга хайрихоҳ назари ифодаси бўлса, иккинчидан, тоза, самимий эътирофни англатади. Бинобарин, Сирожиддин Саййид 1984 йили чоп этилган ана шу илк китоби биланок ўзининг ижодий кеслажаги ҳақида муайян тасаввур бера олди.

Шундан буён шоирнинг «Салқин харсанглар кафтида», «Севги мамлақати», «Асрагил», «Меҳр қолур, муҳаббат қолур», «Қуйдим», «Ватанни ўрганиш»,

Муҳаммад Юсуфнинг жисмоний умри, афсуслар бўлсинки, қисқа бўлди, қазо отли номехрибон уни навқирон 47 ёшида орамиздан олиб кетди. Қизғалдоқ, бинафша, капалак сингари қисқа умр кўрувчи яратиклар ҳақида кўп ёзгани ва бу мудҳиш воқелик ўртасида, эҳтимол, қандайдир алоқадорлик бордир. Асрлар мобайнида кўр тўкиб турувчи тоғлар, минг йил умр кўрувчи чинорлар ҳақида ёзса бўлмасмиди бу ўктам шоир, деган ўй ҳам кечади баъзан хаёлдан. Тасалли шундаки, унинг шеърлари ҳар бир ўзбекнинг қалбида яшаб келяпти. Шоир шеърларини қўшиқ қилиб куйламаган хонандани топиш маҳол. Демак, самимий, рост туйғулар куйчиси бўлган Муҳаммад Юсуф барҳаётдир.

ижоди тобора юксала борди десак, асло муболага бўлмас.

«Илоё, ҳар кимга ҳаётида ифтихор насиб этсин. Ифтихорнинг гўзал шаклу шамойиллари кўп. Уларнинг ил аввали, албатта, халқу Ватанингдир! Ундан сўнгра, балким, устозу шогирдлар. Шу маънода, жумладан мен ўзимни ниҳоятда бахтли инсонлардан бири деб ҳисоблайман. Улуғ халқим, буюк устозларим, кўз-кўз қилишга арзигулик софдил шогирд укаларим бор. Шоён шеъриятимизда эса, ана шундай ифтихорларимиздан бири, шубҳасиз, Сирожиддин Саййиддир». Устоз Абдулла Ориповнинг ушбу эътирофи ҳам Сирожиддин Саййиддиннинг ижодкор сифатидаги салоҳияти ҳавас қиларли эканини кўрсатади.

Ватан ҳақида ёзмаган бирорта ҳам шоир бўлмас керак. Лекин Сирожиддин Саййиддиннинг бу мавзудаги битиклари, салафлари ва замондошлари назминини тасдиқламайди. Мана бу мисралар ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Юртим, менга зар керакмас зарларингдан,
Киприкларим ўпсалар бас гардларингдан.
Мен бир насим бўлиб келдим, мен бир насим,
Айтиб ўтсам дейман кўхна дардларингдан.

Сирожиддин Саййид – дардли шоир. Зеро, чинакам шеърят дарддан, изтиробдан туғилади. Шоирнинг зоҳиран қувончли ҳолатнинг гўзал поэтик ифодаси берилгандек кўринган мисралари замирида ҳам элнинг, юртнинг ғамида яшаётган кўнгил изтироблари сирқиб туради. «Айвонлари нурга талош, кайвониси ою куёш» бўлган Ватан ҳақида «кўзида ёш, юзида ёш» билан ёзишининг сабаби шунда.

«Кўнгил соҳили», «Кўксимдаги зангорларим», «Қалдирғочларга бер айвонларингни» сингари ўн бешга яқин шеъррий тўпламлари чоп этилди. Энг муҳими, унинг ижоди тўпламдан тўпламга, китобдан китобга сайқал топа борди. Моҳиятан теран, бадиий жиҳатдан баркамол шеърлари ўқувчи қалбини забт қилишда давом этаётир.

Ким кўп – шоирликка даъвогар кўп. Лекин улуғ Огаҳий айтганидек, Тангри таоло «...алар орасида баъзисининг (!) тилин фасоҳат ва балоғат бобида нодир ва сўз риштасига маоний жавоҳирин назм этарга қодир қилиб, маъни аҳли орасида қуёш ёнглиғ равшан ва сарафроз этти». Шу боис, чинакам шоирлик мақомига кўтарилиш даъвогарларнинг ҳаммасига ҳам насиб этаверган эмас.

Эътиборга лойиқ бир воқеа: адаб аҳли даврасидаги бир суҳбатда ёш, иқтидорли шоир шеър ўқиди. Гаштакда иштирок этган устоз ижодкорлардан бири: «Шеърларингизнинг савияси анча баланд, бироқ уларни ўқишда Сирожиддин Саййидга таклид қилар экансиз. Агар яхши шоир бўлишни орзу қилсангиз, ҳар қандай таклиддан сакланинг», деб насиҳат қилди. Устознинг фикри тўғри, шубҳасиз. Мен эътиборни масаланинг бошқа жиҳатига қаратмоқчиман: ёш истеъдодлар ҳаммага ҳам эргашавермайди...

Бу воқеа навқирон ижодкорларнинг Сирожиддин Саййидга ҳавас қилишига ягона мисол эмас. Шоирнинг миллий шеърятимизда ўз ўрнига эга ижодкор эканига яна кўплаб далиллар келтириш мумкин. Дастлабки тўпламларидан кейинги «Куйдим», «Ватанни ўрганиш», «Кўксимдаги зангорларим», «Кўнгил соҳили» каби китобларигача, улардан «Қалдирғочларга бер айвонларингни» номли сайланмасию «Дил фасли»гача шоир

«Ҳар қандай айрилиқ ҳам ғурбат эмасдир» – оҳорли ва теран хулоса! Зеро, «ғурбат» – моҳият эътибори билан қамровли тушунча. «Фарҳанги истилоҳоти ва таъбироти ирфоний»да келтирилишича, «ғурбат» сўзи уч хил маънони ифодалайди: 1. Ватандан жудолик ғурбати. 2. Жоҳил ва фосиқ қавм орасида мажбуран, яъни ғайриихтиёрий равишда ўтирган одам ғурбати. 3. Ҳақ талабидаги орифнинг ғурбати. Шоир Фуркатнинг ғурбати ана шу маъноларнинг барчасини ўзида мужассам этгани тадқиқотлардан маълум. «Юртдан кетган ҳар зот Фуркат эмасдир» деган мисрада ўнлаб саҳифаларда баён этиш мумкин бўлган ана шундай чуқур моҳият ифодаланган. Банддаги ҳар бир мисра фикрнинг изчил, тугал бўлишига, «Ватан қолар экан, Ватан абадий» деган барҳаёт ҳақиқатни англатишга хизмат қилганини таъкидлаш керак.

Сирожиддин Саййид шеърларидаги яна бир фазилат – уларда улуг салафларга бўлган эҳтиром ёрқин ифодаланишидир. Аҳмад Яссавий, Навоий, Махтумқули, Бобур, Машраб, Фуркат каби ижодкорларга бағишланган шеърлар, улар ғазалларига боғланган мухаммаслар ҳам буни тасдиқлайди.

Арузда ёзиш осон эмас. Бунинг учун наинки сўзни нозик ҳис этиш, уни маҳорат билан саралай олиш, муайян мезонга сола билиш зарур. Ҳатто булар ҳам кифоя қилмайди. Бунинг учун мумтоз адабиёт мутолаасидан лаззат олмоқ, «билимлар учлиги» – илми аруз, илми бадеъ, илми қофия сирларини эгалламоқ талаб этилади. Сирожиддин Саййид жуда кўп замондошларидан шу каби фазилатлар соҳиби экани, билганларини амалиётда маҳорат билан қўллай олиши билан алоҳида ажралиб туради. Бугунги шоирлардан камдан-ками бундай салоҳиятга эга экани сир эмас. Заҳириддин

Қалдирғочларга бер айвонларингни...

Бенихоя жозибали мисра. Бинобарин, уйнинг айвонига қалдирғоч кўниши – бахт тимсоли. Ҳар ҳолда, халқимиз уйга қалдирғочларнинг ин қуришини саодат даракчиси сифатида қабул қилиб келган. Шоирнинг шеърларида ана шундай халқчил, кўнгилга яқин, қалбнинг нозик торларини-да чертиб юборадиган мисралар кўп. Мана, яна бир мисол:

Ким Ватанни зар тўнига енг этмишдир,
Ким бағрини осмонлардай кенг этмишдир.
Яратганнинг ўзи бугун тенг этмишдир
Асрларга онларини, онларини.

Тўғри, бу иқтибос Ғафур Ғуломнинг «Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал», деган мисрасига бир кадар уйғун. Лекин Сирожиддин Саййиднинг ютуғи шундаки, у ифоданинг мутлақо ўзига хос, оҳорли усулини топа билган. «Ватанни зар тўнга енг этиш» – юракка яқин, ёрқин ва образли талқин. Умуман, бошқа кўп шеърлари қатори шоирнинг бу мисраларида ҳам теран мазмун, гўзал ташбеҳ ва бетакрор бадиият мутаносиблиги кузатилади.

Оз сўзга кўп маъно юклай олиш шоирдан жуда катта иқтидорни талаб этади. Сирожиддин Саййид шеърларида бу фазилат бўртиб кўринади. «Ватан абадий» шеърдан олинган куйидаги иқтибос ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

Ҳар тепа, ҳар дўнглик турбат эмасдир.
Ҳар қандай айрилиқ ғурбат эмасдир.
Юртдан кетган ҳар зот Фурқат эмасдир,
Ватан қолар экан, Ватан абадий.

Сирожиддин Саййид шеърларидан бирини «Навоийни ўқиш» деб номлаган. Унингча: «Ҳар бир калла, ҳар бир бош жаҳолатдан кўрқиши керак. Ҳар бир бола, ҳар бир ёш Навоийни ўқиши керак». Навоийдек улуғларни ўқимаслик, англамаслик жаҳолатга олиб келишидан огоҳ қилишни бурч деб билган шоир «Ҳар бир ота, ҳар бир мўйсафид Умр ҳикматларин кўрсатиб, Нафс арконларин қирқиши керак, Фарзандлари, набирасига Навоийни ўқиши керак», дея таъкидлайди.

Улуғ салафлар маҳорат мактабидан ўрганиш самараси бўлса керак, Сирожиддин Саййид шеърларида теран фалсафий фикрларнинг бетакрор поэтик ифодаси даражасидаги байтлар, бандлар анчагина. Ҳазрат Яссавийнинг «Кўксумдаги зангорларим кетармукин» мисрасига тазмин ўлароқ яратилган шеъри, ҳадисларнинг назмий талқинлари, халқона ҳикматлар сингдирилган асарлари бунинг исботидир. Бир карашда содда туйиладиган, лекин ўқувчини умрнинг мазмуни, олам ва одамнинг моҳияти ҳақида мушоҳада этишга ундайдиган мана бу мисралар ҳазрат Яссавий ҳикматларини эсга тушириши билан ҳам аҳамиятлидир:

Келиб кетмоқ ўйин эрмас, саёҳат ё зиёрат,
Умр йўли заҳматлару меҳнатлардан иборат.
Кўнгилларга қурдингми бир кўприкми ё иморат?
Қурганларинг ўзингники, қурмаганинг гумондир.

Кўнгилларга иморат қуриш, вайрон дилни обод этиш ҳақида «кўп ва хўб» ёзилган. Сирожиддин Саййиднинг ушбу битиклари уларнинг бирортасига ўхшамаслиги билан ҳам қимматлидир.

Ифоданинг ихчамлиги ва поэтик жозибаси, ҳеч бир замонда эскирмайдиган мавзуларнинг оҳорли талқини,

Муҳаммад Бобурнинг ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилган куйидаги машҳур ғазалига боғланган тахмис шоирнинг юксак салоҳиятига яна бир далилдир:

Булут эрмас, кўк узра таркаган кўнгил гумонидур,
Гумон қилмак бу дамда бегумон дилнинг зиёнидур,
Кўқарган хор ила хаслар тирикликнинг нишонидур,
Баҳор айёмидур дағи йигитликнинг овонидур,
Кетур соқий, шароби нобким, ишрат замонидур.

Тўғри, «хор ила хаслар»га кўқармоқ сифатини бериш бироз ғалат. Ушбу «айбғина»ни эътиборга олмаганда, тахмис вазн жиҳатдан ҳам, мазмун эътибори билан ҳам Бобур ғазалига мутаносибдир.

Сирожиддин Саййид Навоийни кўп ўқийди. «Хазойин ул-маоний»ни хатм қилган кунини энг катта байрам деб билади. Муҳими, шеърларида улуғ Навоийдан, мумтоз шеърятимиздан баҳрамандлик таъсири сезилиб туради:

Чаман ичра ўзи ҳам бир
атиргулдай бўлиб қолгай,
Дилимнинг қонига булбул
қанотин гар булаб қўйса...

Менга ханжар билан шамшир
тиғига ҳаргиз ҳожат йўқ,
Узун мижгонларини гар
нигорим бир қадаб қўйса.

«Менга ханжар билан шамшир тигига ҳаргиз ҳожат йўқ» мисрасидаги вазн сакталигини эътиборга олмаганда, бу байтлардаги мумтоз ғазалнависликка хос жозибани ҳис этмаслик мумкин эмас.

Адабиётимизнинг минг йиллик тарихи гувоҳлик беришича, чин дўст, чин ёр топиш шуаро учун ушалмас армон бўлиб келган. Ҳазрат Навоий «Меҳр кўп кўргузуб меҳрибоне топмаган»и, Фурқат «Оҳким, йўқтур мани табъимга лойиқ улфатим», дея изтироб чеккани бунинг далилидир. Устоз Абдулла Ориф: «Бахтиёр ҳар дилга ошно топилгай, Ғуссали дилга-чи лекин йўқ ҳамдам» деганда, айти шу туйғуни назарда тутган. Сирожиддин Саййиднинг

Қисмат қаттиқ, алам бисёр, эл ғофил,
Бу дунёда борми бир дилхоҳ, Бобур? –

дейиши сабаби ҳам шунда.

Сирожиддин Саййид сўзга зуғум ўтказмайди. Шеърларининг оҳанги табиий, мисраларининг аксарияти куйма. Айниқса, ғазалларида фикр таъсирчан, тасвир оҳорли. Уларни гўзал ташбеҳлар зийнатлаб туради. Минг йиллардан буён куйланиб келаётган Ватан мавзуи унинг каламида ўзгача инкишоф топаётганини ҳам шунинг билан изоҳлаш мумкин. Шу боис туйғуларнинг самимийлиги ўқувчига ҳам юқади:

Бу диёрда тоғу тош шоир бўлиб,
Ерга тушгайдир қуёш шоир бўлиб.

Ўргатар куйлашни булбул сувлари,
Майса ҳам тебрайди бош шоир бўлиб.

Булбул куйини сувнинг шарқирашига менгзаш шеърдини ўзига хосликдан далолат. Фақат бу ташбеҳни яққолроқ англаш, ҳис этиш учун «булбул» сўзидан кейин «тире» аломати қўйилиши мақсадга мувофиқ бўлар

кутилмаган гўзал ташбеҳлар кўллай олиш – Сирожиддин Саййид шеърятининг хос хусусиятидир. Унинг учун шеърят «воситаи жоҳ» эмас. Шоирнинг ўз эътирофича, «Оламда энг оғир – Сўзнинг йўлидир». Бу йўлдан юриш чиндан ҳам осон эмас. «Ғафур Ғулом сиёҳдонига» шеърида бетакрор ифодаланганидек:

Улуғ шоирларнинг қалби сиёҳдон бўлган,
Ёзса юрак қони билан ёзган, сиёҳ – қон бўлган.

Сирожиддин Саййид ана шу сермашаққат, «нўши бир бўлса, ниши минг, роҳати бир бўлса, ташвиши минг» (Огаҳий таърифи) йўлнинг саботли йўлчиларидандир. Чинакам шеърятга ташна қалблар малҳами бўлган шеърлари шоирдан мудом беназир асарлар кутишга умид уйғотади. Ўқувчи билан илк мулоқотини «Рухим харитаси» тўплами билан бошлаган шоир «Дил фасли»га бир олам ютуқлар билан қадам қўйгани эса бу умидни янада кучайтиради.

Таъкидланганидек, Ватан ва миллатга муҳаббат туйғуси Сирожиддин Саййид шеърларининг асл моҳиятини, мағзини белгилайди. Шоир «ризқ-рўзи ҳалол, мангу халқ» фарзанди эканидан ифтихор ҳиссини туяди. «Азал булбулларга ошён» бўлган она замин «боғларини босган қарғалар кетгани»дан, юртга соҳиблик асл эгаларига муяссар бўлганидан қувонади. Мана бу мисралар ана шу қувонч изҳори ўлароқ яралган:

Амир Темурулардан қолган номус-ор,
Бир синиқ ғишти ҳам шараф-шон, юртим.
Сен – ўлмас ғурурсан, сўнмас ифтихор,
Суви ҳам, куми ҳам зарафшон юртим...

кўнгилларнинг кир совунидир». Бинобарин, инсон руҳи ва кўнглини адабиётчилик поклайдиган бошқа бир ҳодиса мавжуд эмас. Муҳими, шоир кўҳна бу ҳақиқатни поэтик жиҳатдан янгича ифодалаганидир.

Ҳар қандай шоирнинг ижодий камолотини кўрсатадиган бош омил – шеърларида теран ҳикматларнинг гўзал бадиият билан акс этишидир. Ижоднинг юксалиш палласида фикр теранлашади, «қаймоқ боғлайди», ифода сайқалланади, ўзига хослик яққолроқ намоён бўлади. Сирожиддин Саййид шеърларида ана шу камолот аломатлари бўй кўрсатаётгани алоҳида таҳсинга лойиқдир. Мана бу мисралар ҳам фикримизни қувватлайди:

Кетар жисминг муваққатдир,

Ватан – мангу муҳаббатдир.

Агар кимда муҳаббат йўқ,

жаҳонда номурод бўлгай.

«Дил фасли» китоби – шоир ижодининг, таъкидланганидек, камолот боскичига мансуб. Китобнинг «Бойбува, дуо айланг...» («Бозор ижодиёти»дан) деб номланган алоҳида бўлимида шоир коса тагида ним-коса тарзида миллий маънавиятимиз ривожига салбий таъсир кўрсатаётган ҳодисаларни қоралайди. «Бош қолиб қорин билан ўйлайдиган»лар ҳеч қачон юртнинг қорига яраши мумкин эмаслигини таъсирчан ифодалайди. «Ичи тўла риё, кўнгли қаро» кимсаларнинг «кийиб юрган чопонлари зар ранг» эканига таажжуб изҳор этади. Уларнинг сурати ва сийрати мутаносиб эмаслигини ҳажв қилади.

Муборак ҳадислардан бирида «Киши бирор гуноҳ амалга қўл урса, унинг қалбида бир қора нуқта пайдо

эди. Бу мисралар юкоридаги таърифларга нечоғлик мос эканини таъкидлашга эхтиёж йўк.

Сирожиддин Саййид сўз исрофидан парҳез қилади. Сўзни тежаб ишлатади, сўзга залворли мазмун юклай билади. «Шеър аро полвон бўлиш осон эмас» деган биргина таъриф орқали устоз Абдулла Орифнинг миллий адабиётимизда тутган ўрнига муносиб баҳо бергани бунинг исботидир. «450 000 лола» шеърда иккинчи жаҳон урушининг бутун фожиаси лўнда, таъсирчан, бетакрор ифодалангани ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Кўз олдинга келтирсанг
Бўйларию кўз-қошин.
Тўрт юз эллик минг лола –
Кўкрагида кўрғошин.

Ҳар кўклам кўкка етар
Тўрт юз эллик минг нолам.
Ёт элларда ётибди
Тўрт юз эллик минг болам.

Сирожиддин Саййид «Шоир кимдир?» дея савол қўяди («Нуктаи назар» шеъри) ва «Мир Алишер бобонинг биринчи ва мангу муовинидир» деган хулосага келади. Адабиётга бундай юксакдан қараш ижодкорга муайян масъулият хиссини юклайди.

Чўлпон адабиётни «ўткир юрак кирларини ювадургон тоза маърифат суви» дея таърифлаган эди. Сирожиддин Саййид шунга уйғун фикрни ўзига хос тарзда, бетакрор ифодалайди. Унингча: «Шеър гарчи шоирнинг кўксида ёнган, Бўғзини куйдирган олов унидир. Шеърият – гул эмас, чечакмас, асли. Рух ва

Миллатпарвар Чўлпон «Садои Фарғона» газетасида 1914 йили босилган бир мақоласида мана бундай ўнган эди: «Эй қариндошлар... катта илтимосимиз шулдурки, Оврўпонинг мўдосидан, шишасидан ва бузук ахлоқидан намуна олмасдан ва бунларга бул жиҳатдан тақлид қилмасдан, балки илм, фан, ҳунар, саноатга ўхшашлик маданиятларидан намуна олуб, бул жиҳатдан тақлид қилмоқимиз лозимдур. Оврўпонинг мўдоси, шишаси ва бузук ахлоқи сизларни хонавайрон, беватан, асир, қул қиладур. Бундан сақланингиз!

Оврўпонинг мактаб, мадраса, илм-фан, саноат, ҳунарга ўхшаш маданиятлари сизларни обод, маъмур, олим қилуб, жоҳилликдан, асорат қуллигидан қутултуродур. Биродарлар, кўзларингизни очиб, яхши ўйланглар!»

Таассуфки, Чўлпон кўрққан ҳодиса рўй берди. Ҳар учала воқелик – Оврўпонинг мўдоси, шишаси ва бузук ахлоқи миллатнинг турмуш тарзига турли йўллар билан кириб келди. Энг ёмони, вужудни кўз-кўз қилишга, яланғочликка ружу қўйилаётганидир. Миллий ахлоққа қаратилган бу таҳдид ўтган аср бошида Чўлпонни нечоғлик ўйлантирган бўлса, унинг воқеликка айлангани янги юз йиллик аввалида Сирожиддин Саййидни шунчалик изтиробга солади. Мана бу мисралардаги аччиқ истехзо сабаби шу:

Кўриб киндикларини ҳалқа таққан,
Қочайлик, бир чуқур ғор ахтарайлук.

Миллий ахлоқ, уни асраш ҳақида қайғуриш миллат зиёлиларининг зиммасидаги масъулиятдир. Шоирнинг бу каби шеърлари ана шу масъулиятни ҳис этиш, эртанги кун учун куйиниш самарасидир.

бўлади. Гуноҳига астойдил тавба қилса, бу қора нуқта кетади. Тавба қилмай, гуноҳларда давом этса, қора нуқталар сони ҳам кўпайиб боради», дейилади. Шоирнинг мана бу мисраларида ана шу ҳадис мазмуни гўзал поэтик ифодасини топгани Сирожиддин Саййид шеъриятида муборак сарчашмалардан баҳрамандлик таъсири кучаяётгани исботидир:

Мен бу чаман саҳнасига
ошиқ бўлиб келган эдим,
Гул рангига тушундим
дил зангига тушунмадим.

Шоир риёкорлик, кўнгли қаролик дилни занг босишига сабаб бўлишини образлар, тимсоллар воситасида тасвирлайди.

«Ахтарайлук» ғазалида миллат турмуш тарзига кириб келаётган нобоп аъмоллар ҳажв тиғига олинган. Буюк Хоразмий машҳур «Муҳаббатнома»да «Анинг-ким, ол юзинда менг яратти, Бўйи бирла сочини тенг яратти» дея сочининг бўйи билан тенглигини ёр гўзаллигига далил ўлароқ мадҳ этган эди. Таассуфки, замонамиз шоирлари энди бундай мисраларни ижод қилиш имкониятидан маҳрумдирлар. Ижод қилсалар ҳам ёр сочининг бўйи билан эмас, бўйни билан тенглиги ҳақида ёзишлари мумкин, холос. Сирожиддин Саййиднинг кесилган зулфларга оид мана бу байти ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Бўйинлар осилур зулфлар кесилмиш,
Биз энди ўзга бир дор ахтарайлук.

МЕТАФОРАГА БОЙ ШЕЪРИЯТ

Инсонни комил, жамиятни мукаммал кўриш – ҳақиқий ижод намунаси ана шу ҳаётбахш орзу заминида дунёга келади. Агар ана шундай юксак орзулардан мовило бўлса, бундай асар на муаллифга наф келтиради, на жамиятга. У ҳолда ижод маҳсули майда ҳиссиётлар, чучмал туйғулар, ўткинчи ҳою ҳаваслар гирдобидан қолишга маҳкум. Табиийки, бундай “асар”лар, вақт сновларига дош бера олмайди, мезонлар сал ўзгарса, ўша ондаёқ ғалвирдан тушиб қолади. Чинакам шоиру адиблар эса, юксак идеалларни куйлайди. Уларнинг асарлари замонлар кечса-да эскирмайди, даврларнинг ўзрилишларида тўзгимайди, вақтнинг бешафқат имтиҳонларига дош бера олади. Сабаби, уларда ўлмас ҳақиқатлар, умрбоқий кадриятлар ўзининг бетакрор талқинини топади. Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид шеърияти ана шу жиҳати билан алоҳида ажралиб туради. Шоирнинг “Салкин харсанглар кафтида”, “Севги мамлакати”, “Асрагил”, “Меҳр қолур, муҳаббат қолур”, “Куйдим”, “Ватанни ўрганиш”, “Кўнгил сохили”, “Кўксимдаги зангорларим”, “Қалдирғочларга бер айвонларингни”, “Дил фасли”, “Сўз йўли” сингари ўн бешга яқин шеърий тўпламлари бунинг исботидир. Энг муҳими, унинг ижоди тўпламдан тўпламга, китобдан китобга сайқал топа бораётир. Моҳиятан теран, бадиий жиҳатдан баркамол шеърлари ўқувчи қалбини забт қилишда давом этаётир.

Сирожиддин Саййид замонавий миллий адабиётимизда ўз ўрнига эга, эътирофга сазовор шоирларимиздан. «Рухим харитаси»дан «Дил фасли»гача ҳар бир китоби, ҳар бир шеъри шоир ижодининг янги, янада баланд миқёсларга кўтарилиши учун асос бўлиб келаётгани ҳам бунинг исботидир.

Бу йил шоир таваллудига ярим аср тўлади. Биз унга яна шунча баракали умр, ҳозиргидан ҳам кўра ютуқларга тўлиқ, янада нурли ижодий истиқбол тилаймиз.

бор, биринчи кадамлариданок ҳаммани лол қолдириб, туйғуларини, ҳисларини, фикрларини тутилмаган образларга буркаб, “афсоналарнинг тушига кирмаган сўзлар”да куйлай бошлашади. Уларни “ёш шоир” деган тушунчага сиғдириш қийин. Улар ёши кичик бўлсада, шеъри, шеърий тафаккури балоғатга етган бўлади. Назаримда, Сирожиддин Саййидни ана шундай “тайёр” шоирлар тоифасидан десак хато бўлмайди”.

Олим бу сўзларни 1982 йили ёзган эди. Шундан буён ўтган ўттиз уч йилдан зиёд вақт Озод аканинг фикрлари нечоғлик ҳақиқат эканини кўрсатди. Дастлабки шеърлари биланок шоиру адиблар, адабиётшунослару мунаққидлар тилига тушган Сирожиддин Саййид бугун ўқувчилар калбидан чуқур жой олди, элнинг, Элбошининг назарига тушди. “Ўзбекистон халқ шоири” деган юксак унвон, “Дўстлик” ордени сингари юксак мукофотлар билан тақдирлангани бунинг ёрқин исботи. Унинг “Очил, эй гулки, бўстон вақти бўлди” деб номланган салмоқли шеърий тўплами шоирнинг бу эътирофлардан “талтайиб кетмаган”ини, эски шеърлари шуҳратидан ҳаволанмай, муттасил асарлар ёзаётганини, ижод захматидан ҳаловат топиш унинг ҳаётини аъмоли даражасига кўтарилганини кўрсатади.

Тўпламдаги шеърларнинг жанрлар кўлами анча кенг. Бармоқдаги шеърлар, тўртликлар, ғазал, мухаммас, фард, қитъа, ҳазил шеърлар, “Юз ох, Захириддин Мухаммад Бобур” достони тўплам мундарижасининг нечоғлик бой ва салмоқли эканини тасдиқлайди.

Китобдаги шеърлар тўққиз бобга ажратилган бўлиб, бобларнинг номида ҳам чинакам поэзия мужассам эканини таъкидлаш керак: “Саломлар абаддир, онажон”, “Менинг кўнглимда бир шам бор”, “Гул рангию дил ранги”, “Қошу кўзу холу зулф”, “То тузди Навоий ояти

“Тошкент шоирлари вақт синовларидан ўта олдилар, – деб ёзган эди атоқли рус шоири Андрей Вознесенский. – Бу гап Сирожиддинга ҳам тааллуқлидир. У Абдулла Орипов билан, бошқа шоирлар билан бир қаторда ўзбек шеърятининг таниқли намояндаларидан биридир. Унинг шунчаки шаҳар эмас, инсоний қисматимнинг таркибий қисми ҳисобланувчи Тошкентдан туриб қилган ҳар бир телефон кўнгироғи мен учун ҳамиша қадрлидир”.

Ўзбекистон халқ шоири Александр Файнбергнинг эътирофи янада самимийдир: “Мен ижоди метафорага бой бу шоир ва ҳеч қандай қолипга тушмайдиган бу шахс билан бутунлай яқдилман. Менинг фикримча, Сирожиддин Саййиднинг ижодда эришганлари сингари истикболи ҳам ёркин ва нурафшондир”.

Табиийки, бундай таъриф таҳсинга сазовор бўлиш осон эмас. Бунинг учун тунларни тонгларга улаб мунтазам меҳнат қилиш, ижод малакасини ҳамда маҳоратини муттасил ошириш, тинимсиз заҳмат чекиш, энг муҳими, заҳматдан лаззат топа билиш ва Худо берган истеъдодни доимий равишда камол топтириш талаб қилинади. “Дунёда энг оғир – Сўзнинг йўлидир” дея ижод машаққатларини зиммасига мардона олгани, шеърятни “воситаи жоҳ” эмас, “воситаи дил” деб билгани, адабиётни қисмат дея қабул қилгани Сирожиддин Саййид ютуқларининг асосий омилдир.

Устоз адабиётшунос олим, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддинов шоир ҳақида бундай ёзган эди: “Шоирлар ҳар хил туғилади. Шоирларки бор, гўдак атак-чечак қилиб йўл юришни ўргангандек, кўп йиллар давомида шеърят алифбесини ўзлаштиради, ҳар хил шоирларга эргашиб кўради, изланади ва бора-бора қийналиб бўлса-да, ўз йўлини топиб олади. Шоирларки

ни такрорламайди, ифоданинг ўзига хос усулларини топади, маҳоратини муттасил равишда оширишга интилади. Ватанни онага ташбех этиш шеърятда янгилик эмас. Бирок шоир назмий талқиннинг шундай йўрини топадики, сатрлар куйилиб келади, туйғунинг самимийлиги беихтиёр ўқувчи қалбига ҳам кўчади:

Булбул яшай олмас чамансиз, она,
Инсон хор бўлгайдир ватансиз, она.
Ватан барчамизга буюк Онадир,
Сиз буюк Ватансиз, Ватансиз, она.

Ижодкор учун Ватан шу даражадаги олий хилқатки, у ҳар бир ҳодиса замирида Ватанни кўради. Унинг наздида, энг буюк муаллим бу – Ватан. Онаизор кафтлараридаги чизиклар – хатларда ҳам, чехрасидаги ажинлар – харитада ҳам Ватан намоён. Унинг кўнглида “Ватан янглиғ улуғ сўз” улғайиб боради. Шоир Ватанни нокаслардан, ёт каслардан эмас, ору қарздан, гиёҳлару эгатлардан, ҳатто хору хасдан – қўйингки, ҳар заррадан ўрганади. Унинг мана бу бадийий хулосаси соддалиги ва самимияти билан кўнгилларда акс садо беради: “Ватанни севиш керак. Бошқа гап йўқ”.

Ватанни асрамоқдан ҳам кўра олий бурч йўқ шоир наздида. Шу боис унинг шеърларида Ватан кўзга ташбех этилса, тонгни сокингина бошламоқ, болишга бемалол ёнбошламоқ имконига эга бўлмайдиган заҳматкаш юрт посбонлари мужгонга киёсланади. Ватан мавзусига шоир ҳар бир шеърида янгича ракурсда ёндашади. Фикрни кутилмаган ўзанга буриб, хаёлга келиши қийин бўлган оҳорли поэтик умумлашмалар чиқаради. Она замин гардларини кўзёшларидан сув сепиб, киприклари билан тозалаш – бундай ташбех (“Дил фарроши” шеъ-

ишк...”, “Умр ва айём фардлари” ва ҳоказо. Шеърлар мавзу жиҳатидан ҳам ранг-баранг. Ватан, она, ишқ, она юрт табиати тасвири, фалсафий, ижтимоий-ахлоқий мавзуларда битилган назм намуналари шоирнинг салоҳияти нечоғлик баланд эканини кўрсатади.

Ҳар бир ижодкорнинг ўз тутуми, ижодий концепцияси, мезонлари бўлади. Аслида, шоиру адиб ижодининг моҳияти ана шу жиҳатига кўра белгиланади. Шоир ким, деган саволга Сирожиддин Саййид: “Ҳазрат Навоийнинг биринчи ва мангу муовини”, дея жавоб беради. Ижодга ана шундай қатта талаб билан ёндашган шоирнинг мана бу эътирофи, айниқса, эътиборга моликдир:

Мен дардни ҳеч кимдан
Кўчирмадим, йўқ,
Ёзганимдан кўра
Ўчирганим кўп.

Шеърлари оламга танилишини орзу қилмаган шоир бўлмаса керак. Назмий асарлари бир қанча тилларга таржима қилинган, нашр этилган Сирожиддин Саййид ҳам ижод намуналари дунёга кўпроқ тарқалишини истайди. “Қаламимга” шеърида шоир ижодий фаолиятига доир ана шундай орзуларини қуйидагича талқин этади:

Айро этиб мендан дашту даламни,
Худо менга буюрмишдир қаламни.
Мен қаламдан олгайдирман аламни.
Қалам эса олай дейди оламни.

Сирожиддин Саййид шеърлятида Ватанга муҳаббат туйғуси бетакрор талқин этилади. Бу борада у ҳеч ким-

ижодкор бармоқ билан санарли. Сирожиддин Саййид аруз вазнининг назарий қоидаларини пухта эгаллаган ва унда маҳорат билан ижод қилаётган шоирлардан. Шоирнинг ғазаллари бу жанрга қўйиладиган талабларга ҳар жиҳатдан мувофиқ келишини таъкидлаш керак. Унинг ҳазажи мусаддаси маҳзуф (рукнлари: мафойилун-мафойилун-фаулун) вазнида ёзилган “Чамандирсан чамандан ташқарида” мисраси билан бошланувчи ғазали ҳам бу фикрни тасдиқлайди:

Муҳаббат жон билан кўнгил фанидир,
Надир ҳолинг бу фандан ташқарида.
Ниҳол эк эзгулик боғига, инсон,
Юрибсан то кафандан ташқарида.

Эзгулик боғига ниҳол экиш – ўзидан эзгу ном қолдириш демакдир. Миллий адабиётимизнинг энг қадимги давридан то бугунга қадар мутафаккир ижодкорлар бир-бирини такрорламаган ҳолда ана шу умрбоқий ғояни оҳорли бадиий талқин этганини кузатиш мумкин. Бу кўҳна ва теран фикрга янги поэтик либос кийдира олгани Сирожиддин Саййиднинг катта ютуғидир.

Ўзингдан ичкари кир, дилга киргил,
На бордир жон ва тандан ташқарида?

Ичкари ва ташқари, ботин ва зоҳир муносабатлари барча даврларда ҳам адабиётнинг, шеърятнинг бош мавзуларидан бўлиб келган. Зеро, ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, инсон “Ўз вужудига тафаккур айлаган” тақдирдагина моҳиятга етмоғи мумкин. Ана шу ҳаётбахш ғоянинг замонавий шеърятимизда ҳам маҳорат билан қуйланаётгани таҳсинга лойиқ.

ри) ханузгача бошқа бирор шоир ижодида кузатилмаган:

Тун-кун бедор дилим – фаррошим билан
Ҳар бир супургингдан соз олай, Ватан.
Сени – сувлар сепиб кўзёшим билан,
Киприкларим билан тозалай, Ватан.

“Остона ҳақида қўшиқ” шеърисида ёзилишича, Ватанга хурмат остонага хурматдан бошланади. “Остона” – ўзбек учун энг табаррук, қадрият даражасидаги маъволардан бири. Шоир ана шу маъвони она-Ватаннинг поэтик тимсоли мавқеига кўтариб тасвирлай олган.

Сирожиддин Саййид инсон ва унинг моҳияти, умр мазмуни сингари фалсафий мавзуларни ҳам гўзал бадиий шаклда талқин этади. Шеърининг бадиий қувватини таъминлашда шоир оригинал метафоралардан, оҳорли ташбеҳлардан маҳорат билан фойдаланади:

Сув уза ярқ этган шуъладир умринг,
Осилган омонат тугмадир умринг,
Магар Ҳақ йўлида ўтмади умринг,
Сени бу чулғаган сароб на керак?

Илғагил дунёдан мунглуғ куйингни,
Энг аввал супургил кўнгил уйингни,
Саволу жавоб эт ҳар бир кунингни,
Саволинг бўлмаса жавоб на керак?

Бугунги кунда шеъримизда фикрни кўҳна арузда ифодалашга интилиш тамойили кучайиб бораётир. Бироқ аруз вазнида талаб даражасида ёза оладиган

Ватан ичра сафарлар айла, эй дил,
Ватан бўлмас Ватандан ташқарида.

Накшбандиёна “Сафар дар ватан”нинг замонага мос оҳорли поэтик талқини кўнгилларга нур олиб киради. Қалбу шуурни чинакам ғазалиёт, ҳақиқий шеърят лаззатидан баҳраманд этади.

Умр ўткинчи, вақт ўтгувчидир. Шундай экан, инсон умрнинг бирор лаҳзасини ғафлатда ўтказмаслиги зарур; вақтни кадрламоғи керак. Маънавий камолот учун сафарбар этилмаса, инсон ҳаётидан ҳеч қандай маъни қолмайди. Азиз умр беҳуда ишларга, бесамар ҳою ҳавасларга қурбон қилинмаслиги лозим. Шоир ғазалларида ҳеч бир замонда эскирмайдиган шу ва шу сингари мавзулар қаламга олинади. Бу жиҳатдан улар мумтоз ғазалиёт намуналарига менгзайди. Муҳими, бу каби мавзулар шунчаки баён этилмайди, бадий тасвир замирига санъаткорона сингдирилади. Жумладан, шоир зеби зоҳирга берилиш, молпарастлик инсонийликнинг асл моҳиятига зид эканини мана бу тарзда бадий талқин этади:

Солдинг баланд кошоначар,
айвонидан бош айланар,
Бошинг уза тош айланар,
мақсад ва аъмолинг надир?

Умринг бўйи мол истадинг,
кўргил, на иқбол истадинг,
Қаддингни ҳам дол истадинг,
йиққан зару молинг надир?

Ушбу ғазал бадийятини таъминлаган омиллар қуйидагилардир: 1) фикр сажъ орқали ифодаланган; 2) ба-

бўй бўлолмайти” деган халқона нақл ирсоли масал сифатида қўлланган. Натижада мазкур нақл шоир талқинида ўзига хос моҳият касб этиши баробарида шеърнинг таъсир кучи ошган, юксак бадиияти таъминланган.

Тўпламга кирган “Юз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур” достони бадииятнинг ўзига хос намунаси экани билан алоҳида ажралиб туради. Асар одатдаги достонлар каби яхлит сюжетга эга эмас. Таркибий тузилиши жиҳатидан уни тазмин-достон деб аташ мумкин. Маълумки, мумтоз шеърятда ўзга ижодкор асаридан бир мисра, бир ёки икки байтни ўз шеъри орасида энг лойиқ ўринда келтириш, мавжуд вазн ва радифни сақлаган ҳолда тамомила янги назм намунасини яратиш тазмин санъатининг моҳиятини ташкил этади. Тазмин гарчи ғазал жанрида кўпроқ қўлланган бўлса ҳам, Атоуллоҳ Ҳусайний машҳур “Бадойиу-с-санойиъ” асарида бу санъатнинг наслга ҳам тегишли экани ҳақида фикр билдирган. “Юз оҳ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур” адабиётимиз тарихидаги тўлиғича мазкур санъат билан зийнатланган илк достон экани билан алоҳида адабий-эстетик қимматга эга. Шоирнинг ўзи ҳам достоннинг тазмин эканига ишора қилади. “Бино ёхуд иморатда бўлгани янглиг, – деб ёзади Сирожиддин Саййид, – бунинг пойдевориға “Бобурнома”дан, Бобур шеъряттидаги энг нозик нукталардан – хотиралар, ўй ва кечинмалар, мисралар билан байт ва рубоийлар асос қилиб олинди”.

Достон Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ёки ижоди билан боғлиқ юз лавҳанинг бетакрор бадиий талқини асосига қурилган. Мақсад – бугунги авлод мураккаб ва зиддиятли қисмат соҳиби бўлган бу буюк сиймо сийратини чуқурроқ ўргансин, тафаккур ва та-

каламидан чиққандек тасаввур ҳосил қилиши керак. Сирожиддин Саййид мухаммаслари ана шу талабларга тўлақонли жавоб беришига кўра ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Ҳазрат Алишер Навоийнинг машҳур ғазалига боғланган мухаммаснинг мана бу сўнгги банди бунинг ёрқин мисолидир:

Кема эрур бу умр, чолгуси ҳар лаҳза бонг,
Битгуси ногоҳ сафар шом эрур хоҳи тонг,
Яхши эрур яхшилик бирла тўлиб фикру онг,
Яхшилар ичра ватан тутса Навоий не тонг,
Кимки ёмонлар била бўлди ёмон бўлдило.

Фард – ўзига хос жанр. Бор-йўғи икки мисрада олам-жаҳон маъно ифодалашни, ифодалаганда ҳам юксак бадиият талабларидан келиб чиқишни тақозо этадиган бу жанрнинг маълум бир мураккабликлари бор. Бу жанрда муваффақият қозониш учун шоир, биринчидан, оз сўзга кўп маъно юклай билиши, иккинчидан, мумтоз шеърятимизнинг улуғ намояндалари назмий меросини пухта ўрганиб, фикрни санъатқорона ифодалаш сирларини эгаллаши, учинчидан, аруз илми сирларидан хабардор бўлиши талаб қилинади. Сирожиддин Саййиднинг бу борадаги маҳорати ҳам эътирофга лойиқ. Мана бу фард фикримизни тасдиқлайди:

Не учун келдинг жаҳонга – эл билан эл бўлмадинг,
Ўзгага буй бўлмадинг, ўзингга ҳам эн бўлмадинг.

Ушбу фарднинг поэтик қиммати унда ирсоли масал санъатининг юксак маҳорат билан қўллангани ва бу орқали фикрнинг таъсирчан ифодасига эришилганида кўринади. Фардда шоир “Ўзига энг бўлолмаган ўзгага

Бобур ҳазратлари тилидан, гоҳ ўзимдан, гоҳи шеър, гоҳи ғазал тарзида, гоҳ рубоий, гоҳи мухаммас шаклида кўнглимдагиларни, ният ва мақсадимни иншо этишга уриниб кўрдим”.

Мумтоз шоирлардан фаркли ўлароқ Сирожиддин Саййид тазминга асос бўлган шеър вазнини, қофия ва радифини саклаш йўлидан бормаган. У мазкур тазминиктибос таъсирида оригинал назмий асар ёзишни мақсад қилган. Масалан, “Бобурнома” сарлавҳали шеърда “Бу олам аро ажаб аламлар кўрдум” деб бошланувчи рубоий, буюк адибнинг “Ҳар вақтки кўргасен менинг сўзумни, Сўзумни ўқуб, соғингасен ўзумни”, деган эътирофи ва “Бобурнома”дан ҳар сўзнинг ростини битгани ҳақидаги иқтибос тазмин сифатида келтирилган. Шоир “Бобурнома”ни “Шоҳ шоирдан авлодларга мангу ўлмас Қадрнома”, ундаги “ҳар бир нома – Тақдирнома”, “Бобур чеккан изтироблар, ранжу заҳмат ҳам азоблар, буюк ҳижронидан боблар акс этган Жабрнома”, “зафарлар, ҳарбу зарблар тасвирланган Ҳарбийнома”, “Тожмаҳалдан ҳам зўр кўргон – Кабир нома”, “Ботирнома”, “Хотирнома”, “Сабрнома” дея васф этади. Бу номларнинг барчаси Бобур ва “Бобурнома” руҳиятига ҳар жиҳатдан мувофиқ бўлиши баробарида улардан чинакам назмий руҳ уфуриб туради.

“Умаршайх мирзо” сарлавҳали шеър мазмун жиҳатидан ҳам, бадиият нуктаи назаридан ҳам юқоридаги шеърга ҳамоҳанг. Умаршайх мирзонинг “Ҳамсатайн”, маснавий китоблари ва тарихларни, айниқса, “Шоҳнома”ни севиб ўқигани ҳақидаги иқтибосдан таъсирланган шоир мана бу тўртликни ижод этади:

“Шоҳнома” ўқийди Умаршайх мирзо,
Ўқир “Ҳамсатайн”лар охномасини.

хайюл қилсин, ибратлансин. Зеро, одамзоднинг умри йиллар саноғи билан эмас, бажарган ишлари салмоғи билан белгиланади. Бор-йўғи қирқ етти йиллик умрида Бобур ўзидан бебаҳо шеърлар, беқиёс “Бобурнома”, аруз, фикҳ ва бошқа илмларга оид асарлар, ундан ҳам муҳими, эзгу ном қолдиришга улгурди. Сирожибдин Саййид достонида ана шу жиҳатлар бутун қамрови, бор кўлами билан тасвирланган. Муаллиф буни қуйидагича изоҳлайди: “...бу – ниҳоятда қисқа, аммо туганмас ҳаётнинг, зим-зиё оламни ёритган чақиндай тез сўнган, лекин мана, беш юз йиллардан буён тўхтамай давом этиб келаётган, мардлик ва матонат, ғурбату фироқ, меҳнату аламларга тўла умрнинг юз лаҳза, юз ҳолатини кўлимдан келганча ифодалаб беришга ҳаракат қилдим”.

Достон композициясини ташкил этувчи тазмин-шеърларни қуйидагича тасниф этиш мумкин:

1. “Бобурнома”дан олинган иқтибосларга тазмин.
2. Ғазалларга тазмин.
3. Рубойларга тазмин.
4. Буюк шоир ғазалларига боғланган тахмислар.

Таъкидлаш керакки, достон матнида бир вақтнинг ўзида “Бобурнома”дан иқтибос олиниб, ҳам муайян ғазалдан бир мисра ёки бир байт, ҳам рубой келтирилган ҳоллар ҳам учрайди. Бу жиҳат юқоридаги таснифнинг шартли эканини кўрсатади. Тазминнинг қайси турига кирмасин, турли жанрларга мансуб шеърлар асар умумматнида ягона мақсадга – Бобур образи, унинг руҳияти, орзу-армонлари, буюк сиймо қалбидаги зиддиятлар, кечинмалар тасвирини беришга хизмат қилган. Шеърлар умумматн таркибида ҳам, алоҳида олинганда ҳам муаллифнинг бадиий нияти оҳорли поэтик талқин этилишини таъминлаган. Достон муқаддимасида бу ҳол қуйидагича изоҳланади: “Тоҳ

Жумладан, шоир “Бобурнома”дан мана бу иктибосни олади: “Самарқанд қалъасининг ичида яна бир қадимий иморатдур, масжиди Лақлақа дерлар. Ул гунбазнинг ўртасида ерга тепсалар, тамом гунбаздин “лақ-лақ” ун келур, ғариб амредур, ҳеч ким мунинг сиррини билмас”. Ана шу иктибос таъсирида битилган шеър теран фикр ва гўзал бадиий шакл мутаносиблиги билан алоҳида ажралиб туради:

Бу олам кўҳна масжиддир,
униг гунбазлари – осмон,
Бу гунбаздин азалдин то
абад “лақ-лақ” садо келгай.

Оламнинг кўҳна масжидга, масжид гунбазларининг осмонга ташбеҳ этилгани, “азал” ва “абад” тимсолларининг олиб кирилгани, “лақ-лақ” тақлид сўзи замирига чуқур маъно юклагани шоирнинг тахайюл миқёси нечоғлиқ кенг, тафаккур дунёси қанчалар қамровли эканидан далолат беради.

Шоирнинг шоирлиги, ижодкорнинг ижодкорлиги шундаки, “Бобурнома”даги, эҳтимол, бошқалар эътибор бермаслиги мумкин бўлган нукталардан ҳам ўзгача таъсирланади. Энг муҳими эса, бу ҳол руҳиятнинг бетакрор тасвири билан йўғрилган оҳорли мисраларнинг ижод этилишига сабаб бўлади. “Панжшанба куни хазонлар сайр қилиб, кеч намозшом Чорбоққа келиб туштум”, деган иктибос таъсирида яратилган мана бу мисралар фикримизни тасдиқлайди:

Хазонлар сайр этиб чорбоққа тушдим,
Ўзим ҳолимни бир сўрмоққа тушдим.
Ҳазин кўнглимдайин баргихазонлар,
Кўнгил деб сап-сарик япроққа тушдим.

Билмаски, ўз ўгли айлагай иншо
Бир буюк миллатнинг шоҳномасини.

“Хамсатайн”лар оҳномаси” – чинакам бадий топилдиқ бўлган бу метафора тўртликка ўзгача руҳ бағишлаган. Шеърда Бобур номи тилга олинмаган бўлса ҳам отасининг руҳиятини тасвирлаш орқали келажакда унинг буюк бир миллатнинг шоҳномасини – “Бобурнома”ни ёзишига ишора қилинади. Маълум бўладики, Сирожиддин Саййид олинган иқтибоснинг маъносини шеърга солиб қўя қолган эмас. Уни қалб призмасидан ўтказгани ҳолда тамомила янги бадиият намунасини ижод қилган. Достоннинг ибтидосидан интиҳосигача ана шундай ёндашув кузатилади.

Мана бу тўртлик ҳам юқоридаги иқтибос таъсирида ёзилган:

Шоҳ шоирнинг оҳномаси – “Бобурнома”,
Ҳарбу зарб жанггоҳномаси – “Бобурнома”.
Фирдавсийнинг “Шоҳнома”си бордур агар,
Туркийларнинг шоҳномаси – “Бобурнома”.

Бу тўртликда шоир, таъбир жоиз бўлса, оз сўз воситасида “Бобурнома”нинг асл моҳиятини инкишоф эта олган. Унга туркийларнинг шоҳномаси деган оҳорли таъриф берган. Бу ҳол муаллифнинг инжа назмий дидини, баланд адабий идрокини намоён этиши билан алоҳида аҳамиятга эга.

Сирожиддин Саййид “умри отда ўтган буюк мусофир”, “шоирлиги шоҳлигидан улугроқ, шоҳлиги ҳам шеърдай оғох” Бобур ҳаётидан лавҳаларни келтирар экан, улардан илҳомланиб, одам ва оламнинг моҳиятига доир теран фалсафий умумлашмаларни назмга солади.

байтда сўз замирига юкланган маъно юкининг салмоғи, уларнинг бетақрор бадиият билан зийнатлангани буни тасдиқлайди:

Даҳр. боғинг азалдан бебақодир,
Сенинг ҳолингни бир кўрмоққа тушдим.
Хазонлар ичра мен ҳам бир хазонман,
Бу ҳикматдин нечун титроққа тушдим?...

Ижод жараёнининг ўзига хос жиҳатларидан бири шуки, адиб ёки шоир одатда асар қаҳрамонини яхши кўриб қолади. Унга меҳри товланиб туради ва бу асар матнидан ҳам сезилиб туради. Натижада ижодкор ва асар қаҳрамонининг тафаккур тарзида ҳам мутаносиблик юзага келади. Бу мутаносиблик баъзан шундай даражага етадики, улар бир хил фикрлай бошлайди, орзулари ҳам, армонлари ҳам уйғунлашиб кетади. Ҳатто улардаги бадий-эстетик идеал яхлитлик касб этади. “Юз ох, Заҳириддин Муҳаммад Бобур” дostonида ҳам ана шу ўзига хос ҳолат кузатилади. “Бобурнома”дан олинган “Яна Ҳиндустон бағриқорасидур, ул бағриқорадин кичикроқ ва иничкарактур. Бағрининг қораси ҳам камдур. Уни (товуши) ҳам андин иничкарактур” кўчирмаси таъсирида битилган “Бағриқора куш” сарлавҳали шеър бунинг далилидир:

Жаҳонда ҳеч киши мен сингари оввора эрмасдир,
Бирор кўнгил менинг кўнглим каби садпора эрмасдир.
Аё, эй бағриқора куш, агар бағринг қародир, лек
Менинг бағримдаги доғлар мисоли қора эрмасдир.

Бу тўртликда бобуро на руҳ, бобуро на кайфият ифода-далангани исбот талаб қилмайди. Ҳасби ҳолни ифода-

Оддий ўқувчи кўзи билан қаралса, “Бобурнома”дан олинган юқоридаги иқтибос одатий хабардек таассурот қолдириши мумкин. “Ҳазонлар”, “намозшом” сўзлари замиридаги ҳазинлик сабабиданми, бу кўчирма шоир руҳиятига чакмоқдек таъсир қилган. Ана шу туйғу таъсирида ижод этилган сатрлар Бобур калбида кечган туғёнлар, она диёр ҳажрида буюк фарзанд кўнглини ўртаган армонлар бор мураккаблиги ва зиддиятлари билан тасвирлангани жиҳатидан алоҳида ажралиб туради.

Фироқ дарёсининг кўприклари йўқ,
Қачон мен бу ғариб қирғоққа тушдим.
Аёвсиз сарғариб бахтим дарахти,
Сарик мотамдайин титроққа тушдим.

Ҳазажи мусаддаси маҳзуф (руқнлари: мафойилун-мафойилун-фаулун) вазнида битилган ғазалнинг бирор байгида сакталиқ учрамайди. Тутилмаган ташбеҳлар (ғариб қирғоқ, сарик мотамдайин), куюқ метафоралар (фироқ дарёси, бахтим дарахти) шеърнинг юксак бадииятини таъминлаган. Кўприқдан мосуво фироқ дарёсининг ғариб қирғоғи... Бахт дарахтининг аёвсиз сарғаришидан сарик мотамдайин титроққа тушган чорасиз лирик қаҳрамон... Ўқувчи кўз ўнгида ҳазин манзарани яққол намоён этувчи, унинг кўнглига ҳам ҳаяжон ва титроқ солувчи бу поэтик тасвир Сирожиддин Саййиднинг руҳият талқини борасида нодир истеъдод соҳиби эканини кўрсатади.

Шоир ёрқин бадийий тасвирдан теран поэтик умумлашмалар чиқаради. Бу хусусият унинг фалсафий мушоҳада қуввати баланд, хаёлот дунёси кенг эканидан далолат беради. Ғазал мақтаъи ва ундан олдинги

сиймосини ёрқин акс эттирган назмий обида, деб аташ мумкин.

Умуман, Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййиднинг “Очил, эй гулки, бўстон вақти бўлди” шеърий тўплами ҳам мазмун-мундарижасининг ранг-баранглиги, ҳам жанрлар кўламининг кенглиги, ҳам юксак бадиий қиммати жиҳатидан миллий шеъриятимиз ривожига қўшилган муносиб ҳисса сифатида баҳоланишга лойиқдир.

лаши жиҳатидан ҳам, лирик оҳанг нуқтаи назаридан ҳам бу тўртлик Бобур рубоийларини эслатади. Ранг (қора ранг) ва руҳият тасвиридаги уйғунлик шеърнинг таъсир кучини ошириб юборган. Ҳазажи мусаммани солим (рукнлари: мафойилун-мафойилун-мафойилун-мафойилун) вазни шеърдаги бобуро на кайфиятнинг ўқувчи қалби ва шуурига кўчишини таъминлаган.

Достондаги ғазал ва рубоийларга битилган тазминлар, буюк шоир ғазалларига боғланган тахмислар мутолааси ҳам Сирожиддин Саййиднинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижод лабораториясига чуқур кира олганидан, улуғ адиб санъатхонасидан бекиёс сабоқлар ола билганидан дарак беради. Табиийки, бундай сабоқлар ижодкорга илҳом бағишлайди, ижодда ўсиш, юксалиш учун замин яратади.

Таъкидлаш керакки, асар достон жанрининг назарий-эстетик талабларига ҳар жиҳатдан мувофиқ келади. Достондаги юз бадий лавҳанинг ҳар бири алоҳида шеърӣ асар сифатида ҳам юксак поэтик кимматга эга. Зоҳиран, мазкур юз поэтик лавҳа бир-биридан фарқлидек туюлса ҳам, улар кучли бадий мантиқ, ички бир композиция асосида чамбарчас боғланган.

Яхлит ҳолда, ушбу достон улуғ мутафаккир бобомиз Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳам буюк қомусий олим, ҳам давлат арбоби, ҳам беназир шоир, ҳам бекиёс шахс сифатидаги сиймосини, бадий образини ўқувчи кўз ўнгида намоён эта олади. Бу буюк шахс қалбидаги юксак орзулар, унинг ушалмаган армонлари, кўнглида кечган тўфонлар, уни изтиробга солган муаммолар теран мазмун ва мукамал бадий шакл мутаносиблигида бетакрор бадий талқин этилгани достоннинг асосий ютуғидир. Ана шу фазилатларига кўра, асарни буюк бобокалонимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур

руҳиятни сирли туйғуларга чулғайди; шуурларга нур бағишлайди.

Коинот мукаммал, бироқ, унинг гултожи бўлиши кутилган инсон нокомил – муаллифнинг дoston моҳиятига сингдирган бадий концепцияси ана шу. Асардаги поэтик умумлашмага кўра, инсон синовда эканини унутган: ҳамма нарсага ишқибоз, ҳаётдан ҳамма нарсани истайди; учқур эгарлардан ўрин олиб, асло отдан тушгиси келмайди. Шу боис, таассуфки, у:

айланади мешин малайига –

хор.

Кулфланган дилида тарикча ўрин
иқтибоси йўқдир,
бори,
фақат,
зор.

Бу ерда “ўрин” – мавқе маъносида келган, фикримизча. Яъни инсоннинг яшаш тарзи унинг асл мавқеига мутаносиб эмас, демокчи шоир. Сабаби, одам болалари: “Ўзи ясаган нарсасига кул, ўзин яратганни эсдан чиқарган”. Шу кезде яна бир мулоҳазани айтиш жоиз кўринади: дoston номи ҳам ана шу моҳиятдан келиб чиқиб танланган: бу оламда ҳар бир нарса-ҳодисанинг ўрни тайин; лекин яралмишлар афзали – инсон ўз ўрнини, мақомини билладими? Ҳаёт тарзи шунга муносибми...?

Ваҳоланки, шоир айтмоқчи, инсон муттасил синовда:

Одамни имтиҳон айлайди Ўзи,
Қўйиб бирдай майлин ихтиёрига:
қаергача йўртар,
йўллари чўзиб,
қачонгача чўмар ҳубоб корига?

СИРЛИ КЕЧИНМАЛАР ТАЛҚИНИ

Коинот мукаммал – унда ҳар бир нарса-ходисанинг ўз ўрни бор. Улар барчаси муайян низомга бўйсунди, белгиланган тартиб асосида ҳаракат қилади. Жумладан, куёш ҳар куни аниқ бир вақтда чиқади, тайин муддатдан кечикмай ботади. Ой ҳам, ўзга фалак жисмлари ҳам шундай: зиммасига юкланган вазифани оғишмай адо этади. Яралмишлар ичида бу мувозанатни бузиши мумкин бўлгани эса ёлғиз инсондир. Ана шу ҳолнинг сабаби, неча асрдирки, фикр эгаларини мудом ўйлантиради; ижод аҳлини қалам олишга мажбур этиб келади. Бу муаммо жаҳон адабиётида не-не шоҳ асарларнинг дунёга келишига сабаб бўлмаган дейсиз. Атоқли шоир Икром Отамуроднинг “Ўрин” достони (“Шарқ юлдузи”, 2013 йил 3-сон) ана шу мавзу оҳорли поэтик талқин этилгани билан алоҳида ажралиб туради.

Достоннинг асосий ютуғи, биринчи навбатда, тасвирнинг кабариклиги ва образ ёрқинлигида намоён бўлган. “Куннинг бор борлигидан воқиф” куёшнинг “Ботинга ҳарорат туморин боғлаб, зохирга нақшлар нақш турларин”, тарзида васф этилиши; туннинг чироғига менгзалган ой “зулматни чегириб, филогин неларгадир қолдириб, фалакда сузиб, чўмиб бораётгани” тасвири достонда моҳият ва поэтик тасвир нечоғлик уйғунлашгани далилидир. Бундай образли тасвир ўқувчи кўз ўнгида ёрқин манзара ҳосил қилади;

майди. Ифода – мухтасар, ҳар бир сўз замирига юкланган маъно қуввати муаллиф бадиий ниятига маҳорат билан хизмат қилдирилган. Достон аввалида келган

...Нимадир...

...Қачондир...

...Кимдир...

сўзлари асардаги сирли руҳнинг поэтик талқинида ўзига хос мавқега эга. Шу боис достон айна сўзлар билан хотима топади. Бу эса, асарда уларнинг оддий сўзлар эмас, поэтик унсур даражасига кўтарилганидан дарак беради.

...Нимадир... – достонда, таъбир жоиз бўлса, инсонни ҳақ йўлдан чалғитувчи, унинг нафсига гулгула солувчи ашёлару тушунчаларнинг умумлашма образи. “Нарх навосинда гангиб, довдираб, не-не муюлишу бурилишлардан илинжларин йўрғалатиб, ҳовлиқиб, шошар бозорларга хилма-хил нимадир...” сингари мисралар ушбу фикрни тасдиқлайди. Жамиятда муносиб ўрнига эга бўлиши учун инсон ана шу “нимадир”-нинг комига тушмаслиги, унга ҳирс қўймаслиги зарур. Бунинг учун эса, у фаҳмини, ақл-фаросатини ишга солиши керак – ана шу сингари теран мазмуннинг назмий талқинига бағишланган ушбу достон.

...Қачондир... – бу поэтик унсурда достон моҳиятига сингдирилган ҳақиқатларнинг замон билан чегараланмаслиги ифодаланган. Бинобарин, нафс ва фаҳм, зоҳир ва ботин ўртасидаги кураш одам боласи яшайдиган барча даврларда ҳам долзарб бўлган ва шундай бўлиб қолади.

...Кимдир... – бу бадиий умумлашма асардаги образли тасвирнинг, ким бўлишидан (ҳатто миллати,

Достонда тил ва дил, зоҳир ва ботин номутаносиб-лиги одам фарзандларининг йўлдан адашувига, уларнинг хос мавқеи – ўрнидан тубанлашувига сабаб бўлиши бадий умуллама даражасида тасвирланган. Асар мутолааси ўқувчида “дилини мавжудлигини йўқотган”, “фаҳмидан айро, дилидан айро” кимсаларга нисбатан ачиниш ҳиссини пайдо қилади. Тил ўтрукларини ботмон-ботмон экиб, майсаларнинг пучак бошқларини кўпайтириш дилга кетмон санчилишига сабаб бўлиши; тил ўтрукларини гумбазларга такиб, тақинчокдек кўз-кўз қилиш дил пойдевори смирилишига олиб келиши талқини шеърхонни фикрлашга, сўзнинг фақат зоҳирга эмас, ботинига ҳам назар ташлашга ундайди. Бунда “тил” ва “дил” тушунчалари ҳосил қилган тазод муаллифнинг поэтик иктидорига, оз сўз замирига кўп маъно юклай олиш салоҳиятига далил бўла олади.

Нафс ва фаҳм – асарда ана шу икки ҳодиса зиддияти тасвирига алоҳида урғу берилган. Нафс инсонни адаштириб, тойрилтириб ўз тушовига солса, фаҳмга таянган, уни мувозий қилиб йўллаган киши ўзини, ўзлигини йўқотмайди – ана шу поэтик хулоса достоннинг ўқ қизигини ташкил этади.

Одам нафс омбори бўлмайин,
асло,
қани эди бўлса,
фаҳм чироғи.

Достоннинг ифода усули, муаллиф услуби шу пайтгача биз ўқиган бирор асарни такрорламайди – ўзига хос. Асарда ўқувчининг ғашига тегиши мумкин бўлган ортиқча, таҳрирталаб бирорта ҳам сўз учра-

КЎНГИЛ – ОЛАМ МЕҲВАРИ

Одамзоднинг эътибори асосан зоҳирга қаратилган, ботинни кўпда англайвермайди. Инсон – суратнинг ошиғи, сийрат билан кўпда қизикавермайди. Зоҳирга алданган, суратга шайдо одам болаларининг нигоҳини ботинга, сийратга қаратиш, унинг дунё муҳаббати билан андармон қалбига Ҳақ ишқи учқунларини солиш – адабиётнинг асосий вазифаларидан. Таниқли шоир Икром Отамуроднинг “Доғ” достони ана шу йўлдаги жиддий уриниш экани билан алоҳида аҳамиятга молик.

Тафаккур килувчи одам бефарқ бўла олмайди. Лоқайдлик – бундай кишига мутлақо ёт. Фикрини муттасил чархлаётган одам ўзига, атрофидагиларга типимсиз саволлар беради, уларга жавоб излайди. Табиийки, аксар ҳолларда жавоблар дилга таскин беравермайди. Яна янгидан янги саволлар туғилаверади, туғилаверади... Икром Отамурод ана шундай серсавол ижодкор. Лекин унинг саволлари шунчаки саволлар эмас. Улар асл моҳиятга қаратилгани билан залворли, ҳақиқатни англаш ва англатишга хизмат қилиши билан қимматли. “Доғ” достони ҳам ана шундай саволлар билан бошланган: Қаер қаергадир талпинар?!..Қаер қаергадир доғланар?!... Қаер қаергадир боғланар?!...

Кўнгил – оламнинг меҳвари. Мутафаккир аجدодларимиз уни олами суғро – кичик олам, деб атаганлари бежиз эмас. Ҳазрат Алишер Навоий таъбири билан айтганда, кўнгил – Ҳақ нурининг жилвагоҳи, моҳият

ирқи, диний мансублигидан) қатъи назар, одам болаларининг барчасига бирдай тегишли эканини ифодалаши жиҳатидан алоҳида аҳамиятга эга.

...Қизик:
зоҳирин яйратар,
ботинин ингратар, кимдир...

Ботинни унутиб, асосий эътиборни зоҳирга қаратиш – ХХІ аср одамни боши берк кўчага олиб кирди. Инсон зиммасидаги асосий вазифа – комилликка интилиш заруратини бир қадар эсдан чиқарди. Ўз ихтиросининг қулига айланиб, жаҳонни маҳв этиш илинжида ўзини ўтга-чўкка ура бошлади. Ўзгаларнинг тинчлигига, осойишталигига раҳна солиш, бошқаларнинг бойлигига, мол-дунёсига кўз олайтириш унинг аъмолига айланди. Ваҳоланки, ҳазрат Алишер Навоий бобомиз қарийб олти аср наридан туриб, инсониятни

Одам ўлғон зеби зоҳирдин демас,
Кимки ондин фахр этар, одам эмас –

дея огоҳлантирганини ёдга олайлик. Бундай барҳаёт ғояларнинг бадий талқини бугун ҳам муносиб давом эттирилаётгани ҳар бир адабиёт мухлисини, шеърят муҳибини қувонтиради.

Замонавий ўзбек дostonчилигида ижодий изланиш, янгилиниш жараёнлари кечмоқда. Бу жанрнинг ҳажман ихчамлашиб, моҳиятан теранлашиб бораётгани ҳам давр тақозосидир. Нуктадон муаллифни ва синчков ўқувчини ана шу хусусиятларни ўзида мужассам этган янги асар – сирли туйғулар дostonи билан муборакбод этишга бурчлимиз.

...ини ёзмамурод **достон**лари ҳажман жуда
 Бани бир катра бир **сўздан** иборат бўлиши
 ...и, уларни мутолаа қилиш кўп фурсат
 ...майди. Ёроқ уларни, жумладан “Дог” **достон**
 ҳам бир марта ўқишда тушуниш қийин. Шоир **достон**
 замирига жойлаган **маъно**ларни англаш, маъзини **сўз**
 учун **достон**ни кунт билан бир неча марта **чав**
 қилмоқ зарур. Масалан, юқорида куёшнинг беми **т**
 сахий ёғдуси ва уни **тўсиб** ковогини уйган **тума**
 ҳақида **сўз** юритилган. **Хўш**, бунинг билан шоир **н**
 демокчи? Куёш, туман **тимсоллари** замирига **н**
 маъно юкланган? Куёш – ёруғлик, туман – **ка**
 рамзлари экани аён. Зулматнинг иши ёруғликни **зу**
 моқдан иборат. Ана шу **қоронгиликни** ёриб **чиколса**
 куёш **зиммасидаги** вазифани бажарган бўлади. **У**
 эмас, куёш – Яратганнинг улугъ неъматини. **Бу**
 куни мунтазам равишда айнан белгиланган **унинг**
 чиқиши ва муайян вақтда ботишини улугъ **ад**
 Саъдий Ҳақ амрига **фармонбардорлиги** сабаби **Ш**
 дея изоҳлайди. Шундай экан, яралмишлар **т**
 бўлган инсоннинг бу фармонга бўйсунмаслиги **гул**
 дан ёроқ эканини таъкидлайди. Фалакиёт **о**
 рининг фикрича, куёш ўз ўрнидан ерга **о**
 якинлашса, ҳароратнинг зўридан **заминдаги**
 барҳам топади. Унинг ердан камгина **масо**
 узокланиши эса, ҳавонинг ҳаддан ташқари **о**
 кетилишига сабаб бўлади ва бу ҳолда **со**
 имони йўқолади. Қайси жихатдан **ён**
 юқоридаги иктибосда шоирнинг оз **сўз**
 теран моҳиятни ифодалашга эришгани **аён**
 Жабру жафолар ва гумонлар ҳақидаги **бў**
 мисралар ана шу фикрни тасдиқлашга, **дал**
 хизмат қилган.

акс этадиган кўзгу. Фақат бунинг учун у тоза, соф бўлмағи керак. “Доғ” достонидаги мана бу сўзлар ана шу мазмунни акс эттирган:

...Ҳодислар содирдир кетма-кет,
баъзан,
баъзан,
узоқ муҳлат мум ютиб –

қотар.

Кангул ботинига доғ солиб аҳзан,
Кангул зоҳирига ғайбурдай ботар.

Инсон замон ва маконда кечаётган ҳодисаларда истаб-истамай иштирок этади. Шоир талқинича, бу ҳодисалар кўнгил ботинига муттасил равишда доғ солади. Бу фикр тағматнида ифодаланган мазмунни англаш учун муборак бир ҳадисга мурожаат қилсак: “Инсон гуноҳ иш қилса, қалбида бир қора нуқта пайдо бўлади. Агар тавба қилиб, гуноҳдан бутунлай қайтса, истиғфор айтса, қалби покланади. Мабодо гуноҳларда давом этаверса, қалбидаги доғ яна ҳам зиёда бўлади”. Икром Отамурод айнан шу ҳадисдан илҳом олган, дея олмаймиз. Лекин дostonдан олинган юқоридаги иқтибос билан мазкур ҳадис замирида инсон ҳаёти учун муҳим саналган бир муаммо – кўнгилдаги доғни поклаш истаги турганини инкор этиб бўлмайди.

Қуёшнинг беминнат сахий ёғдусин
тўсиб,
қовоғини уяр туманлар.
Хавотирга йўллаб йўлларнинг тусин,
жабру
жафоларни ниқтар гумонлар.

Бу орқали камолга эришмоқ учун берилган имкон – умрни беҳуда юмушларга сарфлаш, вақтни бой бериш нечоғлик улкан фожиа экани назарда тутилган, дейиш мумкин. Хайриятки, истиснолар бор. Достонда бунга қўйидагича ишора қилинади:

...Сукутдан
қандайдир
жой топиб боради
ҲАҚқа интизор,
ҲАҚқа маҳлиё, мискин чидам-ла
интилиб толғон:
чунгирак жон...

Бу истисно Ҳақ ошиқларидир. “Чунгирак жон” – уларнинг бениҳоя кам эканига ишора. Сабаби, одамзод аксари ёлғон, кибр, ҳирс, нафс каби иллатлар домидан чиқа олмайди. Бу иллатлар инсон камолига тўсиқ бўлиб, унинг тафаккурига соя солади, ҳақиқатни англашига монелик қилади. “...Ёлғонлар ёлғонни ёлғонга қорар ЭЪТИҚОД аҳдига тигини тиглаб...”, “Қай вужудда манманликнинг хуружи... Кибр ҳавоси-ла йўртиб, худбинлик худбинликка қўйгайдир ружу..”, “...Ҳаётда биргина манфаат бордай манфаат эгарига манфаат минар...” мисраларида ана шу ҳақиқатнинг поэтик ифодасини кўрамиз.

Муборак ҳадислардан бирида барча гуноҳлар уч иллат – кибр, ҳирс ва ҳасаддан келиб чиқиши зикр этилади. Достондаги талқинларда шунга уйғунлик қузатилади. Жумладан, шоир нафс руҳиятнинг заволига олиб келиши ҳақидаги фалсафий умумлашмаларини мана бу тарзда ифодалайди:

Шоир дostonда яна шундай улуг неъмат бўлган тонгни ҳам оҳорли метафоралар орқали васф этади. Тонгнинг оламга тўшалган қат-қат сепи, меҳру мурув-ватини заррача дариг тутмай кундузга ҳадя қилиши тасвири бунинг исботидир. Жимжитликнинг қаърига қурб берган ТАҲАММУЛ ва кўнгил тубида томир ёйган ҲАҚИҚАТнинг нисбат тушунчаси негизида талкин этилиши замирида ҳам шоир қалбини изтиробга солган саволлар мужассам.

...Ғанимат он...

...Ғанимат имконнинг

тақозосида
дийдор илғамайди
сира ҳижронни...

... Ғанимат имконнинг

тақозосида
ҳижрон ғамга йўғрилар
сезмай дийдорни...

Ғанимат он – инсон умри. Ғанимат имкон – унга берилган фурсат. Дийдор ва ҳижрон поэтик тимсолларига шоир олам-олам маъно юклайди. Жумладан, дийдорнинг ҳижронни илғамаслигини одам болаларининг умр бебақолигини эсдан чиқариб қўйиши, дея изоҳлаш мумкин. Ҳижроннинг дийдорни сезмай ғамга йўғрилиши тасвири замирида Ҳақ висолига эришмок имконини бой бераётган инсон аҳволи тажассум топган, дейилса хато бўлмас. Шу боис дostonнинг давомида ўзаро туташ томирларию боғичларини зиғирча ҳам парво қилмай қадам-бақадам йўқотиб бораётган маскун ва лаҳза, бошқача айтганда, умр ва вақт муносабатлари, зиддиятлари бадий талкин этилади.

дирхтнинг эгилган новдасига миҳ сингари санчиб тир-
погин, анчадан бери капалакни синчиклаб кузатиб тур-
ган кўзлари олазарак, муғамбир майна ҳовлиқиб, ҳап-
риқиб, капалакка чанг солиб ноҳос ва оғзин очиб, фав-
қулудда ютиб юборди – жонсарак... Боғ ўксинди... Эҳ...”

Капалак-ку ишқ йўлида қурбон бўлди. Инсон-чи,
бу олий мавжудот ишқдан холи яшаши мумкинми,
ишқсиз унинг ҳаётида маъни қоладими?! Достонда бу
фикр айтилмаган. Лекин бадий тасвир моҳиятидан
бу изтиробли савол англашилиб туради. Зеро, шоир
шунинг учун ҳам шоирки, у айтмасдан айтади, изҳор
отмай туриб ҳам моҳиятни англата билади.

Капалакнинг ҳолидан ўксинган боғ – бу ёруғ олам
тимсоли. Ёвузлик рамзи бўлган майналар бу ёруғ оламни
зулматга айлантиради: “...феъли бербурд, жойи бетайин,
саси беёким майна: чағиллаб-чағиллаб, титкилаб-тит-
килаб афсусга йўгиради, боғнинг бағрига тўкканича
доғ...” Оламнинг бағридаги доғ шундан. Унда шодликдан
кўра ғам, орзудан кўра армон кўплигининг боиси – шу.

Достонда робот тимсолига ҳам дуч келамиз. Бир-
бирига гал бермай, бир-биридан қизғаниб, шовқин-
сурон солиб, басма-басига пойга қўяётган, боғнинг
бағрига тинимсиз доғ солаётган роботлар тасвири за-
мирида ҳам теран моҳият мужассам. Робот – инсон-
нинг асл моҳиятидан, тафаккурдан, маънавиятдан, соф
руҳиятдан узоклашаётгани тимсоли. Бу ҳол шоирни
изтиробга солади. Қуйидаги сатрлар бунинг исботидир:

...Танг қотиб қолдим.

Бухсанган таним

канглумга туганмас дардин қадади.

Не-не ҳаёлимни чалпитиб маним,

шоналатди армонимнинг ададин...

...Қай вужудда ихлос ҳикмати бефарк...
...Қай вужудда нафс қанотин ёзар...
...Нафс йўртгар ғўрдайиб,
басма-басга ғарқ,
руҳиятга,
асло
солмайин назар...

Ёруғ ниятлар оғушида, узоқни кўзлаб яшаш, умрни инсон деган шарафли номга муносиб ишларга сафарбар этиш одамзод ҳаётига зийнат бериши аён. Бироқ бу қанчалик тўғри бўлмасин, ақл ва мантиққа нечоғлик мувофиқ келмасин, буни жўн баён этиш нафақат дostonга, умуман ҳар қандай жанрдаги бадий асарга фазилат бағишламайди. Ҳамма гап уни тутилмаган ташбеҳлар, оҳорли метафоралар орқали теран мазмун ва гўзал бадий шакл уйғунлигида ифодалай олишда. Икром Отамурод буни юксак даражада уддалаган.

Бадий асар ўзига хос образ ва тимсоллари билан адабиётнинг бойишига, ривожланишига хизмат қилади. Фақат бир шарти бор: образ ва тимсолларни бошқалардан фарқли, оригинал қўллаш тақозо этилади. Жумладан, капалак – шеърятда энг кўп қўлланган тимсоллардан. У аксар назмий асарларда умрнинг қисқалиги, меҳр рамзи сифатида тасвирланган. Икром Отамурод уни ўзгача – ишқ тимсоли ўлароқ талқин этади. Достонда дунёнинг бир кунлик меҳмони бўлган бу жонивор “ишқин изҳор қилмоқни хоҳлаб...” лаҳзалик дийдорга шайдо ҳолида гулнинг атрофида айланиб-ўргилади. Капалак – ошиқ, гул – маъшук. Соғинч капалаги, ишқ капалаги боғнинг бир гулига кўнди. Мақсади – висол оғушига муҳаббатини бахшида айламоқ... Лекин ошиққа висол қайда дейсиз... “...Шу маҳал, боғдаги қайсидир

шу йўналишда тадқиқотлар олиб боришга эҳтиёж сезилмаётган. Бизнингча, ушбу дostonдаги кўпнукталар – асар номи ва моҳиятида акс этган доғ рамзи. Дoston давомида нукталар сони кўпайиб борганини тараққиёт юксалгани сари инсониятнинг маънавий-руҳий мезонлардан узоқлашаётганига ишора, дейиш мумкин, назаримизда.

Умуман, Икром Отамуроднинг “Доғ” асари моҳият ҳақидаги. Ҳақ ишқи ва эътиқод ҳақидаги дoston. Дoston – шоирнинг бадиий маҳорати асардан асарга юксалиб бораётгани исботи. Гарчи тизимли сюжетга асосланмаган бўлса-да, унда рамзлар ва тимсолларга таянган ўзгача бир тизим яратилганки, бу биз ўрганиб қолган воқеалар баёнидан кўра бадиийат учун муҳимроқдир. Бу тизимнинг афзаллиги шундаки, ўқувчини фикрлашга, тағмотида ифодаланган моҳиятни, рамзлар, тимсолларга яширинган ҳақиқатни англашга, бошқача айтганда, бадиий дидни, адабий-эстетик идрокни муттасил равишда ўстиришга ундайди. Нафақат ундайди, интеллектуал даражаси баланд шеърят муҳибларини тарбиялашга хизмат қилади. Шунга кўра, асар ўзбек дostonчилиги ривожига муҳим ўрин тутаяди, деб хулоса қилиш мумкин.

“Доғ” – ишқ достони, армон ва изтироб достони. Ишқсиз, маънавиятсиз дунёнинг ҳолига вой. Инсон уларсиз яшай олмайди. Бундай ҳаётда маъни йўқ. Ҳақ ишқи олам меҳвари бўлган кўнгилни поклайди, инсонни камолотга эриштиради – ана шу ҳақиқатнинг бадий талқини дostonнинг мағзини ташкил этади. Ботинни вайрон қилиб, зоҳирга берилиш инсонни маънавий таназзулга олиб келади. Дostonда доғ ана шу таназзул тимсоли сифатида талқин этилган:

...Доғ ботинда ўсади...
...Доғ –
ботинда қақраган виждон.
...Доғ –
ботиннинг қақраган умиди...
...Эҳ...
...Ёмғир томчилади...

Шоир фикрича, ёмғир “гўё гулнинг ҳижронини унуттирмак изнида тугма тахлит тақди мунису муш-фиқ томчиларини...”. Демак, ёмғир – умид тимсоли. У доғларни ювиши, дунёни тозартириши мумкин.

Кўнглида доғ билан боққа термулган шоир хулосасига кўра, кўрдим деганда тайрилиш – доғ, топдим деганда йўқотиш – доғ, етдим деганда айрилиш – доғ. Инсон шунинг учун ҳам инсонки, у доғлар гирдобида қолмаслиги керак – дostonнинг поэтик умумлашмаси ана шу.

Дoston матнида келган кўпнуқталар, табиийки, шунчаки кўйилган эмас. Жаҳон адабиётшунослигида бадий асардаги ишоралар, белгилар тадқиқи билан шуғулланадиган алоҳида соҳа – семиотика тобора ривожланмоқда. Ўзбек адабиётшунослигида ҳам ана

булоққа дуч қилса, гоҳо унинг бошида чакмоқлар чарақлайди”. Инсон фақатгина эзгуликлар куршовида бўла олмайди. Уни кўролмаслик қиличи муттасил таъкиб этади, хиёнат ҳам унга ханжардай боқади. У ҳасад билан юзма-юз туришга маҳкум. Одам болаларини ёвузлик таъкибидан қутқариши мумкин бўлган ягона куч эса – тафаккур. Шунинг учун шоир тафаккурга мурожаат қилиб, бундай ёзади:

Офтоб ботди эртага кадар,
То тонггача ҳали бор фурсат.
Болаларин ўйласанг агар,
Эй тафаккур, ўзингни кўрсат!

Китобдаги дастлабки туркумнинг “Тезроқ уйғотинг дилни” деб аталиши ҳам ундаги шеърларнинг ҳаёт моҳиятини англаш ва англатиш руҳи билан суғорилганида бўлса ажаб эмас. Бинобарин, ҳаёт – инсонга Ҳакни танимоқ, ҳақиқатни англамоқ учун берилган имкон. Бироқ бу имкониятдан зарур даражада фойдаланиш маҳол, бундай саодат камдан кам одамга на-сиб этади. Шоирнинг “Ўтиб борар вақт писанд қилмай, Отаверар пешонамга тонг. Ғанимат шу кунларни билмай, Бой бердик-ку, дўстгинам, ишон!” дейиши шундан.

Синовлардан ўтган ҳақиқат шундан иборатки, инсон руҳида, шуурида мудом икки куч – раҳмоний ва шайтоний ҳислар кураши кечади. Ўткир Раҳматнинг қаҳрамони қалбини Раҳмонга тутади. Ундан номардларга дуч этмасликни, йўлдан адаштирмасликни, тухмат балосидан сақлашни ўтинади. Ҳаёт чорраҳаларида унга вафо пешвоз чиқмоғини, ҳамроҳи сабр-тоқат бўлмоғини сўраб илтижо қилади. Мана бу поэтик хулоса ана шу истақ самарасидир:

ХАЁЛ, ҲАЁТ, МУҲАББАТ

Хаёлнинг ҳам ифори бўладими? – Ҳа. Фақат бунинг учун хаёл ёруғ ва эзгу туйғуларга йўғрилган бўлмоғи керак. Яна бир шарти: хаёл шеър бўлиб қуйилмоғи, шуурларга шижоат, кўнгилларга муҳаббат улашмоғи зарур. Машҳур муҳаррир, таникли шоир Ўткир Раҳматнинг “Хаёл ифори” китоби ана шундай туйғуларни ҳаёти этиши билан ҳам аҳамиятлидир.

Китоб “Ватан” шеъри билан очилган. Шеър қуйидаги мисралар билан бошланади:

Ватан – сен кўзимсан, борсанки – ёруғ,
Ҳам оташ қалбимсан – даргоҳи юрак.
Сен – нурли истиқлол, буюк ва улуғ,
Ватан, сен – онамсан
Ҳаммадан юксак...

Шоир Ватанга бўлган меҳру муҳаббатини: “Қошу кўзгинангга Тушмасин бир гард, Мен кўрай, сен асло, Ҳеч кўрмагин дард”, дея изҳор этади. Она юртнинг эртаси бугунидан гўзалроқ, индини эртасидан тотлироқ бўлмоғини орзулайди.

Ўткир Раҳмат шеърлари инсон ҳаётидаги бутун мураккабликлар, зиддиятлар ўзига хос бадиий талкин этилгани, оҳорли мазмун ва поэтик ифода уйғунлик касб этгани билан алоҳида ажралиб туради. Шоир эътироф этганидек, тақдир инсонни “гоҳ шаффоф

Ёнбошлаган тоғ ўй суриб,
Бошларига тушар оқ.
Қайси номард бузиб кетди
Бу қил ўтмас орани!
Тиним билмай шамоллар ҳам
Тўрт томонга чопарлар.
Тутмоқ бўлиб қайлардандир
Ўша ичи қорани.

Кўриниб турибдики, шеър образ ва тимсолларга бой. Шоир табиат ҳодисаларини чинакамига жонлангириб юборган. Шеър хотимасида ижодкор тоғ дарасини кўриб, кўксидаги эски яра тирналганини айтади, икки дўст орасини бузган номарднинг қилмишини эслайди. Табиат ва жамият ҳодисалари орасида ажиб бир мутаносиблик кўради. Бадий тасвирдан теран поэтик хулоса ясайди.

Шоир табиат билан кадрдон дўст сингари сирлашади, энг муҳими, у билан тил топиша олади. Шу маънода, Ўткир Раҳмат чин маънодаги табиат ошиғи сифатида тасаввур уйғотади. Мана бу мисралар ҳам бу фикрни тасдиқлайди:

Осмон булутники –
Бехудуд майдон
Парку кўрпаларин йиғар,
Гоҳ ёяр.
Гоҳида чехраси ўзгариб ёмон,
Палахмон отгандек гумбурлаб кўяр.
Қорайиб кетади гоҳо юзлари,
Пахса-пахса кўчар,
Қизик.
Миллиард томчиларга
Тўлар кўзлари
Бўзлаб юборади оламни бузиб.

Нафсу кибр саҳросин даф қил,
Ўз-ўзини еб адо бўлсин.

Юрагимни кабутар қилгил,
Парвозидан кўзларим кулсин.

Ўткир Раҳмат табиат тасвирини бадий бўёқларда беришгамоҳир. “Дара” деб номланган шеърбу жиҳатдан, айниқса, алоҳида ажралиб туради. Зеро, табиатнинг мўъжиз ҳодисаларига ўзига хос поэтик назар билан қарай билиш, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган ташбеҳлар қўллай олиш, табиат тасвири замирига теран мазмунни жойлаш маҳорати – шеърятнинг, шоирликнинг бош шарти. Ўткир Раҳмат буни санъаткорона уддалагани эса таҳсинга лойиқдир:

Мен тонг қотдим ногоҳ кўриб
Бир гўборли дарани.
Тиг тилгандай она-Замин
Кўксидаги ярани.
Ул ёнида гуллар йиғлар,
Бул ёнида булбуллар,
Икки томон – икки ёнда
Икки қалби порани.

Кўриниб турганидек, шеърда мисралар куйма, фикр теран, ташбеҳлар оҳорли. Ҳар ҳолда, фақат чинакам ижодкоргина оддий тоғ дарасига ана шундай шоирона нигоҳ ташлай олади. Фақат ростакам шоиргина “Ёниб кетар гоҳи офтоб, Булут гоҳи йиғлар-эй, Киприк қоқмай тонг оттирар, Ой тополмай чорани”, тарзидаги ташбеҳларни қўллай билади. Мана бу поэтик тасвир эса янада таъсирчан, янада ўзига хос экани билан ажралиб туради:

Ўрик гулларини
Сочиб ҳар ёққа
Диллардан
Муҳаббат
Тиланди кўнгил.

Умуман, Ўткир Раҳмат шеъриятда ўз сўзини айтиб келаётган ижодкор. Шоирнинг яқиндагина Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйида 5000 нусхада чоп этилган “Хаёл ифори” тўпламига кирган назмий асарлари ҳам буни тасдиқлайди. Унинг шеърлари асосан ижодкор учун туганмас илҳом манбаи бўлган учлик – хаёл, ҳаёт ва муҳаббатдан дунёга келади. Шу боис бу назм намуналари ўқувчига ижодий хаёллар улашади, уни ҳаётнинг мураккаб ва зиддиятли сўқмоқлари орқали нурли манзилларга элтади, кўнгилларни муҳаббат сирларидан огоҳ этади.

Дархақиқат, китобнинг иккинчи қисми “Миллиард томчиларга тўлади кўзлар” деб номланган. Айни шу шеърдаги энг гўзал поэтик ташбеҳ туркумнинг номига айланган.

Тўпламнинг учинчи – охириги қисми “Диллардан муҳаббат тиланди кўнгил” дея сарлавҳаланган. Бу бўлимдаги шеърлар шоир Ўткир Раҳмат миллий шеъриятимизнинг азалий мавзуси – муҳаббат ҳақида ҳам маҳорат билан қалам тебратганини кўрсатади.

Ишқ нима? Ошиқ ким? Барча замонларда ҳам долзарб бўлиб келаётган бу саволларга ҳар бир ижодкор ўз жавобини берган. Бу мавзунинг Ўткир Раҳматга хос талқини ҳам бор: шоир наздида чинакам ошиқ кўзига олам ишқу ошиқликдангина иборат бўлиб кўринади. Бутун борлиқ муҳаббат ўтида ёнаётгандек таассурот қолдиради. Мана бу тўртлик фикримиз тасдиғидир:

Зулмат ранги бўзариб аста,
Тонг қўйнига сингди судралиб.
Борлиқ тутди оппоқ гулдаста,
Севгисини айтди ғудраниб.

Чин ошиқ ҳар бир ашёда, ҳар бир заррада маъшуқа жамолини кўргани каби шоир хаёлида зарраларда рақс этганча жилваланиб боққан нур гўё ёқут кўзли узук такқан сонсиз оқбилак малак бўлиб кўринади. Қуйидаги мисралар ҳам муҳаббатга тўлиқ кўнгил изҳори ўлароқ тасаввур уйғотади:

Ҳамал ифоридай
Бўйланди кўнгил,
Атиргул баргига
Ўранди кўнгил,

дан дарак берса, иккинчидан, илм-фан ривожидан муайян натижаларга эришаётганимизни кўрсатади. Бу юк мутафаккир қаламига мансуб “Атвоқ уз-заҳаб фил мавоизи вал-хутаб” (“Насихат ва ваъзлардан тизилган олтин шодалар”) асарининг манбаишунос Рашид Зоҳид томонидан амалга оширилган ўзбекча таржимаси ва таниқли ижодкор Фозил Зоҳиднинг ундаги юз ҳикматга битган назмий шарҳи замахшарийшунослик миқёси юксалаётгани, теранлашаётганига яна бир далилдир.

2010 йили “Атвоқ уз-заҳаб” асари “Extremum press” нашриётида “Олтин шодалари” номи билан Маҳкам Маҳмуд ва Назарбек Ҳаким таржимасида ўзбек тилида нашр этилган эди. Асарни яна қайта таржима қилишга эҳтиёж борми, деган савол туғилиши табиий. Аввалги таржиманинг аҳамиятини заррача камситмаган ҳолда таъкидлаш керакки, бизнингча, Рашид Зоҳид таржимаси бир қанча афзалликларга эга. Биринчидан, асар тўғридан-тўғри араб тилидан ўгирилган, аввалгиси эса туркча матн асосида амалга оширилган эди. Иккинчидан, Маҳкам Маҳмуд ва Назарбек Ҳаким таржимасида асарга турк олимлари томонидан битилган айрим изоҳлар ҳам асосий матнга қўшиб юборилган. Бу эса, ўз навбатида, таржиманинг аслиятдан фарқли бўлишига олиб келган. Рашид Зоҳид эса таржиманинг аслиятга ҳар жиҳатдан мувофиқ бўлишига ҳаракат қилган ва бунга эриша олган. Таржима тили равон, услуби жозибали. Баъзан аслиятдаги сажъни ҳам сақлашга ҳаракат қилингани асарни ўқишли бўлишини таъминлаган. Учинчидан, Маҳмуд Замахшарий ҳикматларига Фозил Зоҳид томонидан битилган назмий шарҳлар асар моҳиятини бугунги китобхон руҳи ва шуурига етказишда алоҳида аҳамиятга эга. Фозил Зоҳид юз ҳикмат

ЮЗ ҲИКМАТ ВА НАЗМИЙ ШАРҲ

Замонавий шеърятимизда улуғ мутафаккирлар ҳикматларига назмий шарҳ битишдек анъана тикланаётгани ҳар жихатдан таҳсинга сазовордир. “Устоз ул-араб ва-л-ажам”, “Фаҳри Хоразм”, “Жоруллоҳ” сингари нисбалар билан машҳур мутафаккир Маҳмуд Замахшарий ҳикматлари асосида шоир Фозил Зоҳид ижод этган шеърӣ шарҳ бунинг эътиборга молик намунаси эканини таъкидлаш керак.

Бу улуғ аллома ижодининг кўлами бениҳоя камровли ва серқирра экани маълум. “Ал-муфассал”, “Муқаддамат ул-адаб”, “Асос ул-балоға” сингари асарлари ундан тилшунос ва луғатшунос сифатида беқиёс мерос қолганидан дарак беради. “Ал-мустаксофи амсоли-л-араб” китоби ва бошқа асарларидаги назарӣ карашлари унинг дақиқбин адабиётшунос бўлганини кўрсатади. Унинг қаламига мансуб “Ал-Кашшоф” Куръони каримнинг фасоҳат ва балоғати инкишоф этилгани билан ҳам тафсир илмида алоҳида мавқега эга. Араб тилидаги шеърлар девони бу улуғ мутафаккирнинг назмдаги салоҳияти нечоғлик баланд бўлгани исботидир. Шукрки, алломанинг дунё шарқшунослари эътиборини тортиб келган бу сингари асарлари бугун у туғилиб ўсган заминда ҳам илмӣ асосда чуқур ўрганилмоқда, уларга шарҳлар битилмоқда. Бу ҳол, биринчидан, бизнинг замонамизда ҳам улуғ аждодларга муносиб ворислар етишаётгани-

Шу икки неъматнинг кадрига етсанг,
Саодатдан бўлсанг арзир умидвор.

Кўришиб турибдики, шеърӣ шарҳ Замахшарӣ ҳикмати замиридаги мазмунни шуурларга таъсирчан тарзда етказа олган. Илм аҳли орасида тан олинган бир ҳақиқат бор: мутолаа инсон тафаккурини юксалтиради, унинг интеллектуал даражаси ошишига сабаб бўлади. Замахшарӣ ҳикматларини ўқиган ва уққан одамга, шубҳасиз, алломанинг улуғворлигидан муайян насиба етишади. “Атвоқ уз-заҳаб” мутолааси ва мушоҳадаси давомида назмӣ шарҳ моҳият ва бадиият жиҳатдан мукаммаллашиб, теранлашиб боргани ҳам бу ҳақиқатни тасдиқлайди. Мана бу ҳикмат шарҳи ҳам фикримиз далилидир: “Дўстларига энг ҳалим киши одамларнинг ғаму ташвиш юқларига энг тоқатли кишидир. Балки душмани ҳам дўстининг ёнидан жой олган киши одамларнинг энг тоқатлисидир. Энг тоқатли инсон душманини сўкмайди, маломат қилмайди, балки унинг жазосини гуноҳига ҳавола қилиб кўяди, озорларини елкасида кўтаради. У шундай кишики, Оллоҳ унинг қалбини кек-гинадан сақлаган, балки соғлом аҳду паймонни унга жойлаган”.

Назмӣ шарҳ:

Билар у – аҳдга содиқ қолган ғолиб,
Нафснинг бўйнига занжир солган – ғолиб.
Ҳалимлиги, яхши хулқи туфайли
Душманини дўст қила олган – ғолиб.

Дарҳақиқат, биз улуғларимиз асарларини мутолаа қилар эканмиз, ҳаёт ҳақидаги хулосаларимиз теранлаша боради, тафаккуримиз чархланади, ақлимиз тиниқ-

шарҳига шеърӣй муқаддима ҳам битган. Шунга кўра, асарнинг ушбу ўзбекча нашри ўзига хос тарзда “Замах-шар тасбеҳи ёхуд 101 манзума” деб аталгани ўзини оқлайди.

Таъкидлаш керакки, назмий шарҳ асардаги ўғитлар моҳиятини англашда, ҳис этишда беқиёс аҳамият касб этади. Биргина мисол. “Атвоқ уз-заҳаб”даги биринчи ҳикмат мана бундай сўзлар билан бошланади: “Кишини дини ва илми юксакка кўтарган экан, на йўқлик-қаш-шоқлик, на етим-есирлик унинг қаддини бука олади. Кимнинг бузуклиги ва жаҳолати унинг тубанлашувига сабаб бўлган экан, на мол-дунёси, на аҳлу яқинлари унинг қаддини тиклай олади. Илм, бамисоли ота! Дунёни танитади, тўғрилиқка йўллайди, йиқилганда суяйди, дардга малҳам бўлади. Тақво, бамисоли она! Бағрига босиб, меҳрини беради, қалбни поклаб, кўзни яшнатади. Бас, шундай экан, ўзингни илм ва тақво билан кўрғонла”.

Ҳикмат ҳақиқатан ҳам таъсирли: инсонни ўзининг ва Ҳақнинг моҳиятидан огоҳ этишга қаратилган. Уни мутолаа ва мушоҳада қилган одам маърифатга, юксалишга интилади, жаҳолатдан, тубан иллатлардан сақланишга ҳаракат қилади. Йиққан мол-дунёсига, имконияти катта бўлган яқинларига суянмайди, аксинча ўзини илм ва тақво билан кўрғонлайди. Бу ҳикмат Фозил Зоҳид назмида қуйидагича ифодаланган:

Илм ота кабидир, ёқар у чироғ,
Фарзанднинг йўли ойдин, иймони соғ.
Тақво она янглиғ бағрига босиб,
Ювиб-тарар, пок асрар, юқтирмас доғ...
Токи илм – ота, тақво – онанг бор,
Сен етим эмассан, Раббинг қўймас хор.

Эй олим, Набий вориси, улугсан –
Улуглик даъвосидан бўлсанг халос.

Улуғ аллома Маҳмуд Замахшарийнинг “Атвоқ уз-заҳаб”даги ҳикматлари – бамисоли ойна. Бу ойнага қараган одам унда малоҳатини ҳам, қабоҳатини ҳам кўради. Бу ойнанинг оддий кўзгудан фарқи шундаки, у инсонга нуқсонларини намойиш қилиш билангина чекланмайди, улардан қутулиш, нажот топиш йўлларини ҳам кўрсатади. Ана шундай асарнинг она тилимизга аслият асосида таржима қилиниши, назмий шарҳи билан нашр этилиши маънавий ҳаётимиздаги эътиборга молик ҳодисадир. “Атвоқ уз-заҳаб” мутолааси бугун Ватан ва Миллат истиқболига оид муҳим масала ўлароқ кун тартибида турган баркамол авлод тарбиясига хизмат қилиши билан ҳам диққатга сазовор эканини таъкидлаш керак.

лашади, маърифатимиз юксалади. “Улуғликка интил” дея номланган ҳикмат инсонда ана шундай фази-латларни тарбиялашга хизмат қилиши билан, айниқса, алоҳида ажралиб туради. Жоруллоҳ мана бундай ўғит беради: “Кечаги иззат-шарафга қаноатланма, у отангнинг топгани. Сен унга янгисини қўш, шунда икки шарафга эга бўласан. Модомики, ўз обрўингни кўз-кўз қилмаётган экансан, отанг топган обрў билан ҳам гурурланма. Чунки ўзингда улуғлик ҳосил этмаган экансан, отангнинг улуғлигидан сенга фойда йўқ. Сенинг топган шарафинг билан отанг топган шараф ўртасидаги фарқ – бугунги ризқинг билан кечаги ризқинг ўртасидаги фарқ мисолидир. Кечаги ризқ бугунги очликни кетказадими? Ҳеч ҳам кетказмайди”.

Дарҳақиқат, мозий – ўтмиш ҳақида гапириб, ота-боболарнинг ютуқлари, шон-шарафига махлиё бўлиш инсоннинг тафаккурдан, ўсишдан тўхтаганини кўрсатади. Келажак ҳақида, истикболдаги орзулар тўғрисида ҳаддан зиёда ўйлаб, хом хаёлга берилиш ҳам ақлли одамнинг иши эмас. Унинг ўрнига, бугун ҳақида кўпроқ бош қотирмоқ, ўтаётган ҳар бир дақиқани, ҳар бир онни ғанимат билмоқ, камол касб этмоқ, ота-боболар ютуқларини янгилари билан муттасил бойитмоқ зарур – ҳикматдан чиқадиган хулоса шу. Назмий шарҳ муаллифи бу мазмунни қуйидагича образли ифодалайди:

Отанг улуғлиги, хомтамаъ ўғил,
Сенга улуғликни ато қилмас, бил.
Гар мурудинг – бўлмоқ ҳикмат эгаси,
Чекиб риёзат, улуғликка интил...
Улуғлик касб этмоқ илм аҳлига хос,
Лек отадан болага эмас мерос.

дийдасидан айрилиб, кўнгил кўзи очилган рассом йигит тилидан айтилади. Умрнинг бебақолиги, уни кадрлаш, муносиб яшаш инсонийликнинг асосий шарти экани драманинг ўқ чизигини – концепциясини ташкил этади. Асарнинг композицияси, сюжети, бадиий тасвир воситалари, монолог, диалог, ремарка – барчаси ижодкорнинг ана шу поэтик концепциясига хизмат қилдирилган.

“Махзан”да тўртта ривоят келтирилади: Лайли ва Мажнун, Донишманд малика, Иброҳим Адҳам ва Робиа, Искандар ва Нўшоба. Дастлабки учтаси чол тилидан, сўнгги ривоят калб кўзи очилган йигит тарафидан зикр қилинади. Илк мулоқот чоғида вужуди бут, кўзи соппа-соғ эканидан, дарахтлар баргига бокқан одамлар биттагина яшил рангни кўрса, ҳар бир япроқда минг ранг жилвасини томоша қилиб, мато юзига кўчира олишидан фахрланган рассом ривоятларни тинглаш ва ўзаро суҳбат жараёнида оламга ўзгача назар сола бошлайди.

Асарда келтирилган ривоятларни, табиийки, муаллиф тўқиган эмас. Улар аслида мавжуд ривоятлардир. Нафас Шодмоновнинг ютуғи шундаки, у мазкур кўҳна ривоятларни янгича талқин этади. Ўзининг бадиий ниятига мувофиқ шаклда ифодалайди. Ана шу ниятдан келиб чиқиб уларнинг мазмунига ҳам жузъий ўзгартиришлар киритади. Зеро, ижоднинг ижодлиги ҳам шунда: барчага аёндек кўринган ҳақиқатларнинг ўзгалар эътибор қилмаган жиҳатларини англаш ва санъаткорона тасвирлаш. Муаллиф ўзида ана шундай иқтидор борлигини кўрсата билган. Биргина мисол. Искандар ва Нўшоба ҳақидаги ривоятда бутун оламга ҳокимликни даъво қилган Искандар Нўшоба исмли аёл ҳукмронлигидаги Бадра мамлакатига бостириб боради.

КЎЗГА АЙЛАНГАН КЎНГИЛ

Умр – инсонга ато этилган бебаҳо хазина. Унинг ҳар бир лаҳзасини огоҳ ўтказиш чинакам саодатдир. Ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, ҳар бир нафасда икки неъмат бор: бири – нафаснинг кирмоғи, иккинчиси – чиқмоғи. “Бу икки неъматки намудордур, Ҳар бирига шукр ери бордур”, дея огоҳлантиради улуғ бобокалонимиз. Бироқ, инсон ўз фитратига кўра унутувчи. У ҳодисаларнинг кўпроқ зоҳирига эътибор қаратади, ботинни мушоҳада этавермайди. Одам фарзандлари аксар ҳолларда суратни кўради-ю моҳиятдан бебаҳра қолади. Чинакам бадий асар ботинни – моҳиятни инкишоф этмоққа хизмат қилади. Адабиётнинг асл миссияси ана шу ҳақиқатни образли талқин этмоқдир. Нуктадон олим, салоҳиятли драматург Нафас Шодмоновнинг “Махзан” асари шу йўлдаги ўзига хос ютуқ сифатида баҳоланишга лойик.

Драма ҳажман катта эмас. Иштирокчилар сони ҳам бор-йўғи тўрт киши: рассом йигит, кўзи ожиз чол, ёрдамчи йигит ва ёрдамчи қиз. Асар:

Келурда йўқ эди зинҳор ихтиёр,
Кетмакда яна йўқ ихтиёр зинҳор!..

мисралари билан бошланади ва айни сўзлар билан интиҳо топади. Фақат бир фарқи: драма аввалида бу ҳикмат кўзи ожиз чол тилидан, охирида эса зоҳир

қолдинг анча ўзингга, Кўрмоқдасан оламни сен энди қалб ила”, – дея унинг кўнгил кўзи очилишига сабаб бўлганидан қувонади. Умуман, асарда кичик поэтик умумлашмалар орқали катта моҳият ифодаланган ўринлар кўп.

Драмада тўрт образ тимсолида бир шахс – комил инсон образи яратилган, дейиш ҳам мумкин. Бу талқин бўйича, чол – руҳ, йигит – вужуд тимсоли. Ёрдамчи йигит ва ёрдамчи киз – ақл ва кўнгил рамзи. Ўзаро мулоқотлар вужуд ва руҳ ўртасидаги баҳс-мунозаралар ифодасидир. Зеро, бир инсон кўнглида ҳам қанча тўфонлар, зиддиятлар кечмоғи табиий бир ҳол.

Уларни яхлит бир образ ёки алоҳида-алоҳида тўрт образ дейилганда ҳам моҳиятга зарар етмайди. Асар ҳам мазмун, ҳам бадият жиҳатидан талаб даражасида. Фақат биргина мулоҳаза: бизнингча, йигитнинг ўз кўзларини ситиб олиши воқеаси кучлироқ мантикий далилланиши, кўнгилнинг кўзга айланиш жараёни муаллифнинг хоҳишига кўра эмас, воқеаларнинг табиий мантиғидан келиб чиқмоғи зарур эди. Токи, ўқувчи бошқача бўлиши мумкин эмаслигига ишонсин. Асар мутолааси жараёнида йигитнинг зоҳир кўзидан айрилиши бир оз таассуф уйғотса, оламни қалб кўзи билан мушоҳада эта бошлагани қаноат ҳиссини ҳосил қилади.

“Махзан” – хазина демакдир. Муаллиф хазина деганда, биринчидан, инсон умрини, иккинчидан, моҳиятни англаб, огоҳ яшашни назарда тутган, дейиш мумкин. Баҳарҳол, зоҳир ва ботин уйғунлиги, сурат ва моҳият мутаносиблиги маҳорат билан бадий талқин этилгани “Махзан”нинг ютуғини таъминлаган асосий омилдир.

Бу юртни ҳеч замонда ҳеч ким фатҳ этолмаганини эшитгач, бунинг сабабини билиш учун элчи кийимини кийиб, ўзи Нўшобанинг хузурига келади. Қарасаки, боғлари, экинзорлари, майдонлари девор билан ўралмаган. Чорваларида чўпон йўқ. Ҳеч қаерга қоровул қўйилмаган. Бунинг сабабини сўраган Искандарга Нўшоба мана бундай жавоб беради:

Бадра юрти бир тан эрур, бор вужуд акл,
Бутун тана иймон эрур, комил эътикод.
Девор – жонсиз қалқон эрур, оғримас тандир,
Қолаверса, кемтиксиз ҳеч девор бўлмагай.
Хўш, деворми ишончлироқ, иймонми афзал?..

Сохтакорликдан йироқ, ҳеч ким бир-бирига ёлғон сўзламайдиган, меҳнат мевасига меҳр доялик қиладиган бу юрт Искандарда ҳайрат уйғотади. Дунёни асир этган жаҳонгир Нўшобанинг идрокига таҳсишлар айтади. Жаҳонда ҳали ҳеч ким у каби битта асир олиб дунёни асир этмаганини сўзлайди. Ўзининг маҳв этилганини эътироф қилади. Нўшобанинг бунга жавобан айтган сўзлари муаллифнинг бадиий ниятига уйғун экани билан алоҳида ажралиб туради:

Ҳа, Искандар, бу дунёни забт этмоқ асли
Битта қалбни забт этмоқдан бошланар шаксиз.
Лекин баъзан дунёни забт этмоқ қасдида
Ҳирси ортган кимсаларнинг эсидан чиқар:
Олам яшар одамларнинг қалби остида,
Забт этмасдан қалбни уни забт этолмаслар.

Бу ривоят, таъкидланганидек, рассом йигит тилидан айтилади. Буни тинглаган чол: “Балли, ўғлим, келиб

Ўзбек барча даврларда ҳам севикли ёрининг исмини элга ошкор этишдан истиҳола қилган, орияти бунга йўл қўймаган. Ҳеч бир замонда унинг номини айтиб, севгисини бозорга солмаган. Аҳад Қаюм деган ҳаваскорнинг Нилуфар, Раъно, Гулираъно, Насиба, Сабоҳат исмли беш қиз таърифидаги бозорбоп машқлари шоирда эътироз уйғотгани сабаби ҳам шунда. Энг ёмони, бу каби “эжод намуналари” кўшиққа айланиб, ёш авлод онгини заҳарлаётир. Ҳар бешала “шеър”дан икки мисрадан мисол келтирган Абдураззоқ Обруй мана бу тарзда киноя қилади:

Севиб қолиб беш қизни,
Ашъор битдим исмига.
Танишсак бас, ёзаман,
Кейин қолган қисмига.

Киноя – пародиянинг асосий поэтик унсури. Шоир бу унсурдан маҳорат билан фойдаланади. Шеърнинг давоми ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

Қизлар жуда бисёр –ку,
Муҳаббат бор, Гули бор.
Марҳабохон деганнинг
Отасининг пули бор.

Шоирнинг киноясидан запасда турган “дўмбоккина Ҳалима” ҳам қуруқ қолмайди. Агар Салима чорласа, бир нафасда унга ҳам шеър тайёр бўлиши, қўшнисининг бўй етган қизи Азизанинг мактовини ҳам қийиб қўйиши – булар мазкур поэтик унсурнинг шеър давомида янги исмлар эвазига изчил равишда кучайиб борганини кўрсатади. “Синовчи ҳидловчи” – бошқа бирорта ҳам

ИЖОД ОЙНАСИ

Кишининг малоҳати ёхуд қабоҳати ойнада якқол кўрингани каби жамият тараққиётига тўсиқ бўлаётган иллатлар бадий адабиётда таъсирчанроқ акс этади. Зеро, чинакам шоиру адиблар инсон руҳиятини кирлардан тозалашга, бу орқали жамиятни поклашга интилади. Ўз навбатида, адабиётнинг ҳам хос ойнаси бор. Бадий асарлардаги нуқсонларни фош этувчи, уларнинг ислоҳига хизмат қилувчи бу ойна – пародия. Юнончадан тўғридан-тўғри таржимаси “тескари куйлаш” бўлган бу усул хажвий таклид орқали бадий адабиётдаги, хусусан, шеърий асарлардаги мазмун жўнлигини, сийка усулни инкор этади. Шунчаки инкор этибгина қолмайди, ундаги саёзликни кўзгу сингари кўрсатиб ҳам беради. Бу орқали эса шеърият мухлисининг адабий-эстетик дидини тарбиялайди. Ижоднинг эзгуликка йўғрилган ана шу турида фаол қалам тебратаётганлардан бири шоир Абдураззок Обрўйдир.

Шоирнинг ижодий бисоти анча салмокли. Машқлари эндигина чоп этилаётган ҳаваскорлардан тортиб анчайин шуҳратли шоирлар шеърларига ҳам ўхшатиб пародиялар ёзган. Мана, унинг пародияларидан бири. Сарлавҳасиёк диққатни тартади: “Синовчи ҳидловчи”. Унда шеърбозликдаги ғалати машхур “урф” – қизлар номига қофияли тизмалар битиш ҳажв остига олинади. Зеро, бу “урф” миллатимизнинг асл табиатига зид.

шахс ва жамият ҳаётидаги жиддий муаммоларни муолажа этишга қаратилади. Шоир шеърлари бу жиҳатдан ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Биргина мисол. Тўймаъракага бўлган ҳаддан зиёд жидду жаҳд, ортиқча чиқимлару ададсиз исрофгарчилик бадий адабиётда кўп ҳажв қилинган. Ўтган аср аввалида Махмудхўжа Бехбудий халқимиз орасида кенг тарқалган аза ва тўйга хос дабдабозликни “Бизни кемиргувчи иллатлар” деб атаган эди. Маърифатпарвар жадидлар уларга кетадиган вақт ва маблағни миллат маърифати учун сарфлаш таклифини билдирганлари маълум. Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидовнинг “Нега япон юз йил яшар?” шеърида ҳам айни иллатлар ўткир ҳажв қилинди. Бу муаммо миллатнинг бир зиёлиси, бир ижодкори сифатида Абдураззоқ Обрўйнинг ҳам дилини ўртади. Мана, шоирнинг бу ҳақдаги изтироблари қандай талқин этилади:

Майли, синса ҳам бели,
Нима дер ахир эли,
Ҳамма шу одат қули,
Тўй бошлайди, қатга тўй.

Энг муҳими, шоир бу мавзунини бошқалардан фарқли, халқона оҳангда, таъсирчан ифодалайди. “Майли, синса ҳам бели” – кўнгилдан отилиб чиқадиган аламнинг чинакам ўзбекона иборадаги талқини. “Эл нима дейди” – халқимиз эътиқодининг ўзак томири. Бу дупёқараш ўзбек миллатига хос ориятнинг тимсоли ўлароқ, кўпинча, эзгуликка хизмат қилгани шубҳасиз. Аксар ҳолларда эса, шу одат қулига айланилгани тараққиётга тушов бўлгани ҳам сир эмас.

Шоир ҳазилларида айрим ёшлардаги миллатимиз фазилати бўлган урф-удумларга нописандлик, оилавий

ҳажвчи шоирда учрамаган образ. Абдураззоқ Обруй ана шундай ўзгаларни такрорламасликка, оҳорли образларни, тугилмаган ташбеҳларни қўллашга ҳаракат қиладиган ижодкор. Мана бу назмий хулоса ҳам муаллифнинг ҳажвий маҳорати анча баланд экани исботидир:

Ҳар гулни мен шунақа,
Бир бор ҳидлаб кўраман.
Шу синовчи ҳидловчи
Аҳад Қайом бўламан.

Шоир пародиялари турли мавзуларга бағишланган. “Мени севинг” дея таклиф қилаётган “маъшуқа”, бўса таърифига кўп куч сарфлаган қаламкаш, курортда шеър ёзиб, тингловчи топа олмаган аламқаш, йўқотган тароғини шеърга солган ҳаваскор, сувга ташласа ҳам, ўтда ёкса ҳам чидашга тайёр ошиқи беқарор – хуллас суюк сўзлар замирига қурилган қофияли тизма борки, уни бефарқ қолдирмайди.

Шеърят – миллатнинг маънавий қиёфасини кўрсатувчи ўзига хос мезон. Бинобарин, у майда ҳиссиётларни, ўткинчи ҳавасларни эмас, юксак туйғуларни, теран моҳиятни бетакрор бадий шаклда ифодаламоғи зарур. Шоир пародияларида бундай баланд мезонлар у ёқда турсин, оддий талабга ҳам жавоб бера олмайдиган, ҳатто шеърятдай юксак эстетик ҳодисани эрмакка айлантираётган тизмалар ҳажв қилинади. Улар устидан бадий ҳукм ўқилади.

Абдураззоқ Обруй ижодидаги иккинчи йўналиш – ҳазил шеърлар моҳиятан биринчисига уйғун. Зеро, жаҳон адабиёти, жумладан, миллий шеърятимиз тарихидан маълумки, ҳазил шеърлар кулги фониди

НАЗМ ЙЎЛИ ИБТИДОСИДА

ШЕЪРИЯТНИНГ СИРЛИ ДУНЁСИ

Ўша кезлари “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” таҳририятида ишлар эдим. Кунлардан бирида хонамга нигоҳи тийрак, ташки кўринишидан тожирга менгзайдиган, гап-сўзи дангал, чамаси эллик ёшлар атрофидаги бир одам кириб келди. “Хуш келибсиз” – десам, шеър ёзишини айтди. Бу гап камина учун янгилик эмас эди. Зеро, таҳририятга келадиганлар ичидан шеър ёзмайдиганини топиш маҳол эди. Одатдагидек, қораламаларини қолдиришини сўрадим. Бирок, у киши бошқалардан фаркли ўлароқ қайтишга шошилмади, анча суҳбатлашдик. Маълум бўлишича, тақдир тақозосига кўра долғали замонларда унинг оиласи узоқ юртларга кўчиб кетишга мажбур бўлган. Асли андижонлик бу одам ҳозирги Хитойда, Шарқий Туркистоннинг Ғулжа шаҳрида дунёга келган экан. Бир умр она-Ватанга интилганини, муқаддас замин – Ўзбекистон соғинчи билан яшаганини айтди. Ана шу соғинчлару армонларми, она-юртга қайтиш насиб этганининг шукронасими – қай бир сирли туйғулар уни шеър ёзишга ундаган кўринади. Қисматини назм билан боғлагани сабаби шунда бўлса ажаб эмас. Битикларида ҳам ана шу туйғуларнинг ўзига хос талқини сезилади... Бугун бу исм адабиёт аҳлига, шеърят муҳибларига бир қадар таниш: у шоир Абдуғани Сулаймон.

Унинг шеърлари, публицистик чиқишлари мамлакатимизнинг нуфузли нашрларида тез-тез чоп этилиб

муносабатларда учраб турадиган номутаносибликлар, баъзи қаламкашлардаги ортиқча иззатталаблик, айрим ватандошларимизга хос хориждан толе излаш иллатлари танқид қилинади. Бунда она тилимиз ва унинг Самарқанд шеvasига хос ифода имкониятларидан ўринли фойдаланилади. Унинг шеърларида мажознинг бадий талкинига ҳам яхшигина мисоллар бор. “Ўзбекнинг идиш-товоқлари”, “Бозорнинг ҳайвонлари” туркумлари бунинг исботидир.

Табиийки, шоирнинг ҳамма шеърлари ҳам бир хил даражада бўлавермайди. Уларнинг айримларида ифода ғализлиги, маъно юкининг бир оз енгиллиги ёки поэтик хулосанинг маромига етмай қолиши сингари жузъий нуксонлар ҳам учраб туради. Бироқ булар шоир шеърларининг умумий савиясига путур етказа олмайди. Абдураззоқ Обруй ҳажвгўй шоирларимизнинг олдинги сафларидан ўрин олишга лойиқ ижодкор. Унинг назмий асарлари янги замон шеърятимиз ривожига муайян ҳисса қўшишига шубҳа қилмаса ҳам бўлади.

Истиқболнинг юкини елкалаган, эй Ватан,
Сен – зўр манзил кўзлаган катта карвон тимсоли.

Абдуғани Сулаймон шеърда образлиликка интилади, оҳорли ташбеҳлар, метафоралар излайди. Муҳими, бу изланишлари беҳуда кетмаяпти. “Миллат ғурури – Тошкент” шеърда у пойтахтнинг кўк тоқига етган азим минорларию кечмишидан сўйлар кекса чинорларини мадҳ этади. Она-Ватан тимсоли бўлган бу муаззам шаҳар остонасининг губорлари ҳам дардларга малҳам бўларли эканини таъсирчан ифодалашга эришади. Шоир ислом маданиятининг пойтахти мақомига етган Тошкент ҳақида мана бундай ёзади:

Тошкент – қадим Шарқнинг олтин дарвозаси,
Жаҳон ичра йўқдир асло андозаси.
Илму ирфон маданият пойтахтидир,
Кенг оламни тутмиш бугун овозаси.

Ҳар бир мамлакатнинг, ҳар бир юртнинг тимсоллари бўлади. Ўзбекистоннинг жаҳондаги бошқа мамлакатлардан фарқи шундаки, бу заминда бундай тимсоллар саноксиз. “Шарқнинг олтин дарвозаси” саналган Тошкент ана шундай тимсоллардан бири бўлса, Самарқанд “рўйи замин сайқали” экани барчага аён. Шоир бундан ифтихорини шу қадар жону дил билан тасвирлайдики, мана бу мисраларни таъсирланмай, лоқайд ўқиб бўлмайди:

Шавкатингга далилдир ҳар куббаю бинолар,
Қойил қилди жаҳонни Абуллайсу Синолар.
Ҳар обиданг – қудратинг, ҳар ўғлонинг – дунёлар,
Нондай азиз билгаймиз дийдорингни, Самарқанд.

турибди. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, “Ўзбекистон овози”, “Халқ сўзи”, “Тошкент оқшоми”, “Маҳалла”, “Адолат” сингари газеталар, “Шарқ юлдузи”, “Ҳидоят” каби журналлар шулар жумласидандир. “Абдуғани Сулаймон шеърлари юрак тафти, Ватан соғинчи, ошиқнинг мунгли ҳасратларию муҳаббатнинг ўтли дардларидан сўзлайди. Энг муҳими, унинг ёзганларида Ватан мавзуси мана-ман деб кўзга ташланиб туради”, деб ёзади “Маҳалла” газетаси таҳририяти. “Абдуғани ака кирғиз, козоқ, уйғур тилларида ҳам равон, гўзал шеърларни битган. Бирок, у кишининг ўзбек тилидаги ижоди ғоятда гўзал ва ранг-баранг”, дея эътироф этади “Адолат”чилар.

Шоирлару адиблар, газета-журналлар таҳририятидагилару телерадиожурналистлар орасида уни танимайдигани кам. Бирок бу эътирофлар ижодкорни олға интилишдан тўхтата олмайди. Абдуғани ака кўп ёзади. Матн устида эринмай ишлайди. Қораламалари таҳрири устида мутгасил тер тўкади. Натижалар ёмон эмас, салмоқлигина бир китоби нашрдан чиқди. Аслида, унинг ёзганлари яна бир неча китоб бўлиши мумкин. Лекин талабчанлиги боисми, ҳар ҳолда китоб чиқаришга шошилавермайди. Бу фазилатми ё нуқсон? Менимча, бу – фазилат. Негаки, қалинлигию нашр сифатига ҳавас киларли, аммо ичида кўнгилни ёритадиган бирор мисра топилмайдиган китоблар озми дейсиз?! Ҳар ҳолда, Абдуғани Сулаймон ундайлардан эмаслиги аниқ.

Шоир назмий машқларию публицистикасининг ўқ илдизини Ватанга муҳаббат туйғусининг ўзига хос талқини ташкил этади. Мана, биргина мисол:

Улусдан фахрланиб, шукрим айтдим юракдан,
Бахти бутун элимнинг, зотан, ёрқин иқболи.

Қушлар ҳам басма-бас куйлашар эди,
Табиат ҳуснига қўйгандек ихлос...

Шаббода оҳиста кўксингга кўнди,
Ўйладим, қанийди мен ҳам учолсам.
Ишқим қанот бериб, этсаму парвоз,
Гулюзли Осиём, сени қучолсам.

Табиат тасвири ва ижодкор руҳияти мутаносиб ифодаланган бу каби мисралар Абдугани Сулаймон шеърларида кўплаб учрайди. Улар шоирнинг сўз устида муттасил изланишидан дарак беради.

Шоир арузда ҳам ёзишга ҳаракат қилмоқда. Муҳими, айрим сакталикларни эътиборга олмаганда, бу борада муайян натижаларга эришаётир. Тўпلامдаги “Маснавийлар” туркуми ана шундай изланишлар самараси. Мана бу мисралар шеърятда ҳам интиланганга толе ёр эканига яна бир далилдир:

Инсон кўнгли Каъбадан ҳам улуғдир,
Насаби наст билмас недир қиммати.

Қадри йўқдир аҳли дониш наздида,
Гарчи кўркам нодон сахту сумбати.

Кўнгилларга иморатлар бино эт,
Абдулғани, шулдур олам ҳикмати.

Тўртлик – оз сўз воситасида кўп маъно англатиш санъати. Шоир бу борада ҳам муайян малака ҳосил қилганини таъкидлаш керак. У чуқур ҳаётий фикрларни образли, таъсирчан ифодалашга ҳаракат қилади. Раамзлар, тимсоллар тилида сўзлашга интиладики, шеър чин

Шеър аҳли борки, она-табиатдан илҳом олади. Шу боис пейзаж тасвирида бетакрорликка интилмаган ижодкорни топиш маҳол. Абдуғани Сулаймон ҳам табиатнинг ана шундай оҳорли чизгиларини беришга ҳаракат қилади. Унинг “Манзара” шеърисидаги турфа ранг либослар кийиб, товусдай товланган гулбадан баҳор тасвири ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Чечаклар юз очиб, чирой кўрсатиб,
Ҳақнинг санъатига ҳавас уйғотар.
Қалдирғоч “Валфажр” сурасин ўқиб,
Аҳли ишқ дарсида зикр ўргатар.

Кўм-кўк майсазорда лола олови,
Гулкоса тўла май, мастдир булбуллар.
Тилида қаҳқаҳа, қўлда ялови,
Самонинг кўзёши ерга довуллар.

Чечаклар чиройига боқиб, Ҳақнинг санъатидан ҳайратланиш туйғуси, қалдирғочнинг “Валфажр” сурасини ўқиб ишқ дарсида зикр ўргатиши – табиат тасвирининг ёрқин поэтик талқини. Айниқса, “лола олови”, “самонинг кўзёши” сингари метафоралар шеърнинг бадиий жозибасини оширган. Шеърнинг сўнгги мисрасидаги “Шудир “келинчак”ка берилган таъриф” деган поэтик хулоса ҳақиқий шеърини сатрларга дуч келганимиздан далолат беради.

“Дарё бўйида” шеърисида эса табиат тасвири ишқ талқини билан уйғунлашиб кетгани кузатилади:

Дарё соҳилида шивирларди ел,
Тароватин сочар қувнаб фасли ёз.

Бўлма гофил, билгил дамлар қадрини,
Зое кетган умрдандир пушаймон.

Адабиёт шундай бир ҳодисаки, қоғозга тушган ҳар қандай асар вақт аталмиш олий ҳакамнинг синовидан ўтган тақдирдагина келажак мулкига айланмоғи мумкин. Акс ҳолда, унут бўлишга маҳкум. Қўлига қалам тутган ҳар бир ижодкор эса, яхши умид қилишга ҳақли. Бадий асарнинг ҳақиқий баҳосини эса ўқувчи беради. Шу маънода, Абдуғани Сулаймонга шеърининг сирли дунёси сари оқ йўл, ижодда ютуқлар тилаймиз.

маънода шеър бўлмоғи учун бу фазилатлар эҳтиёждир, заруратдир.

Ҳасад – инсон маънавий қиёфасини хиралаштирувчи, уни одамийликдан махрум этиб, тубанликка қулатувчи иллат. Ҳатто уни бошқа иллатларнинг дояси ҳам дейиш мумкин. Қуйидаги тўртликда бу иллат хусусида мана бу тарзда умумлашма чиқарилади:

Занг боис темирнинг қолмас мисқоли,
Ҳасад – вужуддаги шу занг мисоли.
Ўтни қовлайдиган қосовга қаранг,
Оловга авж бериб, букчайган холи.

Маълумки, олов зангни аритади. Аксар ҳолларда занг ҳақида ана шу мантиқ доирасида фикр юритилади. Мазкур тўртликдаги ўтни қовлайдиган қосов – ҳасад оловини авж олдирувчилар тимсоли. Уларнинг ҳолига ачинмай илож йўқ. Зеро, ҳасад оловини қанчалик авж олдирса, ўзининг ҳам қадди шунчалик эгилади. Бошқача айтганда, шоир бу ўринда барчага маълум ҳақиқатга ўзгача ракурсда ёндашади ва ўзига хос бадиий хулоса чиқаради.

Инсон умри бебақо. Кўхна Шарқ мутафаккирлари, хусусан, ўзбек адабиётининг улуғ намояндалари умрни камолотга эришмоқ учун берилган имкон, деб билганлар. Ҳар бир нафасни ғанимат билишга даъват этганлар. Ана шу ҳақиқатни яхши билган Абдуғани Сулаймон ҳам тўртликларида мазкур фалсафий муаммони ўзига хос ифодалашга интилади. Биргина мисол:

Кутган кунлар келмоғи бор, бу – аён.
Ўтган кунинг такрор бўлмас намоён.

муҳаррир ўринбосари даражасига эришди. Бир муддат Миллий ахборот агентлигида ҳам фаолият юритди. Журналистлар орасида эътироф қозона бошлади. Ана шундай эътирофлар кўпайиб, омади юришиб турган Юсуфжон, сабабини билмадим, нима учундир тугилиб ўсган қишлоғига қайтди. Энди шундай истеъдод тирикчилик ташвишлари гирдобида қоладиган бўлди-да, деган хавотир фақат мени эмас, уни танийдиган барчани ўйлантиргани аниқ. Бирок...

Истеъдод ҳамма жойда ҳам ўзини кўрсатар, борлигини қай усул билан бўлса ҳам намоён эта олар экан. "Меҳрингга ташнаман" деб номланган ушбу китоб ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Гарчи камтарлиги боис қирқ беш ёшигача ҳам шеърларини тўплам ҳолида чоп эттирмаган бўлса-да, Юсуф Зиёд ижодда бошқаларни такрорламасликка, шеърятда ўзининг йўлини топишга интилаётган, бунга муайян даражада муваффақ бўла олган қалам соҳибидир.

Бирор шоир йўқки, ишқ-муҳаббат мавзуида қалам тебратмаган бўлсин. Бирор ижодкор йўқки, армон ҳақида ёзмаган бўлсин. Юсуф Зиёд ҳам бундан мустасно эмас. Унинг ишқий шеърларида оҳорли мазмун ва гўзал ташбеҳлар уйғунлиги кузатилади. Бу назм намуналарининг аксарияти армон туйғуси билан йўғрилган:

Висол – менинг пешонамга битилган армон,
Осмонимни ой-юлдузлар йўқламай қўйди.
Бу дунёда кучганим шу – биргина ҳижрон,
Бу дунёда мени фақат армонлар суйди.

Шеър чин маънода шеър бўлмоғи учун мазмун ва шакл уйғунлиги керак. Унда ташбеҳу истиоралар қўлланса, нур устига нур. Бирок, ҳақиқий назм учун

ТУШГА АЙЛАНАЖАК АРМОНЛАР

1986 йил сентябрь ойлари эди. Биз ҳарбий хизматдан қайтган бир гуруҳ талабалар яна Тошкент давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) ўзбек филологияси факультетида ўқишни давом эттира бошладик. Янги курсдошлар билан тезда тил топишиб кетдик. Барчаси ўзига хос талабалар: иқтидорлилари кўпроқ. Бугунги кунда улардан таниқли олимлар, журналистлар, моҳир педагоглар етишиб чиккани ҳам бунинг исботидир. Жумладан, курсдошларимизнинг икки нафари фан доктори, профессор, уч нафари фан номзоди, доцент, бир нечтаси Ўзбекистон Республикаси халқ таълими аълочиларидир. Тили бурро, сўзни топиб, билиб гапирадиган Юсуф Зиёд улар орасида алоҳида ажралиб турарди. Унинг ишқ-муҳаббат ҳақидаги шеърлари дастлаб талабалар, кейин домлалар тилига тушди. Айрим машқлари ҳатто республика матбуотида ҳам эълон қилинди. Шунинг учунми, жуссаси ихчам бўлишига қарамай, атрофида кизлар парвона эди...

Вақтнинг шиддатини қаранг: талабалик олтин давримиз қандай поёнига етганини билмай ҳам қолдик. Барчамиз ҳар тарафга тарқаб ҳам кетдик. Қобилиятли бўлгани учун Юсуф ўша кезлари анчайин шуҳратли газеталардан ҳисобланган “Оила ва жамият”га ишга таклиф этилди. Мухбир сифатида иш бошлаб, масъулиятли экани боис тез орада бош

Хаёлимдан хаёлинг
Йироқ экан, ёр-ёр.

Қалқиб турган, кўзимда
Ёш экансан, ёр-ёр.
Томирида қон оққан
Тош экансан, ёр-ёр.

Бадиий образнинг ёрқинлиги, ташбеҳнинг оҳорли бўлиши шеърга зийнат беради. Ночор ошиқнинг ёрни “Кўзида қалқиб турган ёш”га ёхуд “Томирида қон оққан тош”га қиёслаши – ўқувчи кўз ўнгида яққол намоён бўладиган ва ҳеч қачон эсдан чиқмайдиган образли тасвир. Ана шундай ҳаётий ва таъсирчан образлар ижод эта олиши ҳам шоирнинг назмдаги ўзига хос ютуғи сифатида баҳоланишга лойиқ.

Юсуф Зиёд армонлар ҳақида кўп ёзади, ҳижрон итиробларини хўб куйлайди – бу рост. Лекин у оддий одам сифатида ҳам, ижодкор сифатида ҳам бадбин эмас. У ҳар қандай мағлубият замирида ғалаба, ҳар қандай армон ортида шодлик нашидасини кўра билади. Унинг шеърларини мутолаа қилган одам бунинг ёрқин гувоҳи бўлиши мумкин:

Кун келар армонлар айланар тушга,
Умримиз тунлари нурга тўлади.
Булутлар дўнади энг гўзал кушга,
Ишон, турмушимиз ширин бўлади.

Ижодкор дўстимиз арузда ҳам машқлар қилди: ғазаллар, мухаммаслар ёзди. Тўғри, уларда баъзан вазн сакталиклари учрайди, айрим ҳолларда тасвир поэтик мумулашма даражасига етмай қолади. Лекин муаллиф-

булар ҳам кифоя қилмайди. Туйғу ифодаси самимиятдан йироқ бўлса, шеър ўқувчи қалбига етиб бормайди. Баъзан бирор ижодкор шеърларини мутолаа қиласиз: шеър техникаси жойида, фикр бор, бадиий тасвир воситалари ҳам қўлланган – зоҳиран қараганда камчиликдан холи. Лекин нимадир етишмаётганини сезасиз... Бу – самимият. Қачонки шеър қалб призмасидан ўтиб ижод қилинмаса, кўнгилларда акс-садо бермайди. Яъни ижод аклдан ҳам кўра кўпроқ кўнгил иши. Табиийки, бу ақлу тафаккурнинг ижод жараёнидаги иштирокини инкор этиш дегани эмас. Юсуф Зиёд ўзи ҳис этмаган туйғуни қаламга олмайди. Шу боис уларни мутолаа қилар экан, ўқувчи муаллиф билан бирга изтироб чекади, унинг билан бирга қувонади:

Хаёлларим кўкка учади,
Фикру ўйим сен билан бари.
Тунлар мени тинмай кучади
Ёш Вертернинг изтироблари.

Халқона оҳанг ҳар қандай шеърга жозиба бағишлайди, унинг ўқишли бўлишини таъминлайди; назмнинг таъсир кучини оширади. Биз талаба бўлган кезлари шеърятда халқ оҳангида ёзиш ўзига хос анъанага айланган эди. Устоз шоирлар ва навқирон қаламкашлар бу борада ўзаро ижодий мусобақага киришгандек эди гўё. Бу ҳол Юсуф Зиёд шеърларига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Унинг маъна бу сатрлари ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Дардга тўлган дилимни
Шамол бўлиб айтдим-ку,
Шодон кириб боғингга
Сўнгра йиғлаб қайтдим-ку.

Чакнаб турган кўзларинг
Чирок экан, ёр-ёр.

ОБРАЗЛИ МУШОҲАДА ЙЎЛИДА

Шеърят – оламни образли мушоҳада этмоқдир, хайрат ва эхтирос ифодасидир. Бошқалар учун оддий саналган ҳодиса шоирни ҳаяжонга солиши, ўзгаларга эътиборсиз кўринган ашё ижодкор қалбида ажиб ҳиссиётлар уйғотиши сабаби шунда бўлса керак. Зулфия опанинг тўрт нафар издоши – Гули Нигор, Юлдуз Файзий, Зебо Нурмонова ҳамда Гулбахор Қобулованинг мўъжаз китоблари мутолааси бу ёш шоиралар ижоднинг ана шу моҳиятини англаганидан, оламни образли мушоҳада этишга интилаётганидан дарак беради. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Ижод фонди” ва Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи ҳамкорлигида чоп этилган бу китоблар мамлакатимизда ёш ижодкорларга нечоғли катта эътибор кўрсатилаётгани тасдиғидир.

Юрак йўлакларга сочилди,
Парчасида сенинг сийратинг.
Дилда минг бир кеча очилди,
Минг бир эртак ичра тийнатиң.

Бутун дунё бўлинар мингга,
Уни йиғмоқ нақадар мушкул.
Минг биринчи бўлакни топсанг,
Эртак сўйлар. Сен уни кутгил...

нинг бу турдаги шеърлари ҳам туйғунинг самимийлиги, ифоданинг тиниклиги билан ажралиб туради.

Шоир бир нечта ҳазил шеърлар ҳам ёзди. Ҳазил шеърлар одатда улар тағматнидан англашиладиган мазмуннинг теранлиги билан ўзига хос аҳамият касб этади. Юсуфжоннинг “Соткали раиснинг дардлари” шеъри бу жиҳатдан қимматлидир:

Тиржаяман қалбаки,
Энди тушкун, маъюсман.
Телефонсиз яшолмайман,
Нима қилай, раисман.

Мазкур шеърдаги ижодкор бадиий нияти ва унинг бетакрор ифодаси Юсуф Зиёднинг бу борада муваффақиятли қалам тебрата олишидан далолат беради.

Одам қирқдан ошгач, фикрлар қуюла боради. Ёзганларида ҳам ихчамликка, ҳикматга мойиллик сезила бошлайди. Бу борада энг қўл келадиган шеърый шакл – тўртлик. Юсуф Зиёднинг тўртликлари теран мазмуни, ҳаётий деталларнинг поэтик умумлашмага айлангани билан характерлидир. Биргина мисол:

Ҳаётнинг ишлари қизик, ҳар қалай,
Ҳайратга солади улар кишини.
Чумоли югуриб елади тинмай,
Чаённинг нияти урмоқ нишини.

Умуман, Юсуф Зиёднинг шеърлари ўқувчилар шуурини ёритади, назм ихлосмандлари қалбидаги эзгуликка, нафосатга бўлган интилиш туйғусини қучайтиради, деб умид билдириш мумкин. Ҳаётдаги армонлари тушга дўнаётгани рост бўлсин; ижод изтироби, шеър завқи уни ҳеч қачон тарк этмасин.

Чопиб энтикишдан чарчамас сабо,
Майин майсаларнинг исларин ютар.
Дунёга таралди муаттар наво,
Менинг қалбим ҳамон баҳорин кутар.

Юлдуз – муттасил ижодий изланишдаги ёш шоира.
У ўз олдига катта мақсадларни қўйишга ҳаракат қилади.
Она юртга хизмат қилмоқни муқаддас бурч деб билади.
Шу боис тенгдошларига “Мен нима беролдим, дўстим,
Ватанга?”, дея мурожаат этади:

Ҳар дам энтиккандим, етолмадим ҳеч,
Олис маконлардан жон топдим танга.
Лекин юрагимда, бир савол, ўкинч –
Мен нима беролдим, дўстим, Ватанга?

Зулфияхонимнинг яна бир издоши Зебо Нурмонова оламни ажиб рангларга бурканган ҳолда тасаввур этади, мазмуннинг оҳорли, тасвирнинг жозибали бўлишига интилади. Аслида, шеърнинг шеърлиги ҳам, ижодкорнинг ижодкорлиги ҳам шунда. Агар ёш шоира ижодининг дастлабки қадамларидан бунга эришадиган бўлса, уни қутламоқ керак.

Куз ҳақида “кўп ва хўб” ёзилган. Умуман, куз ижод аҳлига ўзгача илҳом, ҳазин ва нафис туйғулар ато этувчи фасл. Зебо кузни ўзига хос тасвирлайди:

Нигоҳларим Қабо рангида,
Нафасим Гул, Сабо рангида.
Соғинч куйлар Наво рангида
Мусаввирим Кузак, қани Куз?

Миллий адабиётни, сўз санъатини муқаддас билиш – ижодкор эътиқодининг асоси. Гарчи улуг ижод-

“Минг бир кеча” мутолаасидан тугилган бу шеър муаллифи истеъдодли шоира Гули Нигордир. Юракни йўлакларга сочиб, парчасидан сир-синоат излаётган, минг бир кечани мўъжазгина дилига жойлашга журъат топган, дунёни минг бўлакда тасаввур этиб, эртак сўйлайдигани – минг биринчисини қидираётган бу ижодкор – мархум шоир Чори Авазнинг қизи. Қисқа ҳаёти давомида ўзидан салмоқли назмий мерос қолдирган, асарлари эътиборга молик, эътирофга сазовор бўлса-да, ҳеч нарсага даъво қилмай яшаб ўтган Чори Авазнинг умри нафақат нафис шеърлари, қизи Гули Нигор ва унинг ижоди тимсолида ҳам давом этаётгани қувонтиради одамни.

Ватан ҳақида ёзмаган шоир бўлмаса керак. Энг муҳими, бу мўътабар мавзуни ўзига хос ифодалашдир, ўзгаларни такрорламасликдир. Гули Нигор ана шунга интилади. Мана, у Ватан муҳаббатини қай тарзда бадиий ифодалайди:

Ёндирди...
Вужудим руҳим аланга –
Оташида ковролди, куйди.
Сўнг Қодири Якто кўнглимга:
“Сен ҳам суйгин, у Сени суйди”
Дея Ватанимни кўрсатиб қўйди.

Юлдуз Файзий – ўзига хос ижодкор сифатида ном қолдириб кетган салоҳиятли шоир Равшан Файзнинг фарзанди. У отаси шоир бўлгани учунгина эмас, назаримда, Худодан ато этилган туғма истеъдоди борлиги билан ҳам эътиборга, эътирофга сазовордир. Бу синглимиз ҳақиқатан ҳам оламни образли мушоҳада этишга, дунёни ўзига хос тасвирлашга интилади. Мана бу мисралар ҳам фикримизни қувватлайди:

Кўз очгандан мубтало дилман,
Ишқинг билан ёнаман, Ватан!

Ватан ишқи билан ёнаётган бу мубтало дил соҳибаси Ватан адабиётида ўзининг муносиб ўрнини топишига ишонгимиз келади.

Шеърый ижод – фақат қоғоз қоралаш эмас. Устоз Абдулла Орипов шеърда уч нарса уйгун келиши зарурлигини таъкидлайди: бетакрор мазмун, гўзал ташбеҳ, сирли руҳ. Шеър ана шундагина юксак талабларга жавоб бериши мумкин. Ана шундай назмий асарларгина нафис адабиёт ривожига хизмат қилади, ижод маҳсулининг умрбоқийлигини таъминлайди. Бирок, бунинг учун тинимсиз изланиш, мутолаа ва мушоҳада талаб қилинади. Номлари зикр қилинган тўрт шоира синглимизнинг шеърлари орасида ёрқин мисралар, жозибали ташбеҳлар учраши баробарида анчайин жўн назмий машқлар ҳам кузатилади. Яна бир мулоҳаза: мавзу кўламнинг чекланганлиги. Шеърлар асосан бир-икки мавзу атрофида экани ҳам уларнинг муттасил ўқиш, изланишда бўлиши зарурат эканини кўрсатади.

Бу фикрлар Зулфияхоним издошларининг ижодини мукамал кўриш орзусида айтилаётир. Умуман, мазкур мўъжаз китоблар мутолааси тўрт ёш шоиранинг ижодий истиқболига умид уйғотади.

корларнинг сиёҳдони ҳақидаги ташбеҳ янги бўлмаса ҳам (Ғафур Ғулом, Сирожиддин Саййидда бундай ташбеҳлар бор), Зебонинг мана бу фикрлари унинг қарашлари беғубор эканидан дарак беради:

Адабиёт – оқиб кетар дарё эмас,
Адабиёт – Навоийнинг сиёҳдони.
Адабиёт ҳақиқатни инкор этмас,
Адабиёт қутқаради бу дунёни.

Дунёни образли мушоҳада қилишга интилаётган, шеърят аталмиш нафис оламда ўз ўрнини топиш йўлида изланаётган Гулбахор Қобулова шеърлари ундан яхшигина шоира этишиб чиқиши мумкинлигидан далолат беради. Унинг қаламига мансуб мана бу мисралар ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Оқшом чўкди замин кўксига,
Юлдузларни аллалади кўк.
Ойни тутди олам аксига
Лек кундузни тополгани йўқ.

Ҳар ҳолда, кундузни қидираётган, ойни оламга ойна қилиб тутган оқшом ҳақидаги бу мисраларда табиатни жонли тасаввур этишга интилиш бор, оламни поэтик идрок этишга ҳаракат сезилади. Ёш ижодкорда ана шундай интилиш, изланиш борлигиёқ таҳсинга лойиқдир.

Гулбахор Қобулова Ватанга бўлган муҳаббатини ўзига хос ифодалайди:

Жон бахшида этаркан Худо,
Менга ишқни этди раҳнамо.

Ҳижрон тимсоли саналган хазон, кузги япроқлар унга илҳом беради. Ўзини ҳижронлар бағрида унган чечак дея аташи сабаби шунда. Рухини, умрини, борлигини асл муҳаббатга қўмиш – унинг орзуси. У ана шу орзуларни поэтик ифодага айлантиришга уринади.

Дилдора ижод деб аталмиш сирли оламга эндигина кириб келяпти. Табиийки, унинг барча шеърларида ҳам юқоридаги каби қўйма мисралар, ўринли ташбеҳлар учрайвермайди. Уларда маромига етмаган ўринлар ҳам кузатилади. Бироқ, энг муҳими, ёш ижодкорда шеърятга муҳаббат бор, унинг назмий машқлари шундан дарак беради:

Уйғотади ҳар дилда баҳор,
Садоқатнинг ошпоқ йўллари.

Чиндан ҳам, садоқатнинг ойдин йўллари кўнгилда баҳорий ҳисларни уйғотади. Шеърятга садоқат, унинг ўтиш осон бўлмаган йўлларида собитқадамлик кўрсатиш орқалигина бадий ижодда муайян ютуқларга эришмоқ мумкин. Ана шу заҳматли йўлда Дилдора Окбўтаеванинг толе юлдузи мудом кулиб турсин.

ИСТЕЪДОД УЧҚУНЛАРИ

Шеърият ҳамма кўриб турган ҳодисанинг ҳеч ким пайкамаган жиҳатини ҳис этиш, уни поэтик воқеликка айлантира билиш салоҳиятидир. Одамнинг фитратида бўлмаса, бундай иктидорни ўқиш, ўрганиш, тарбиялаш орқали ҳосил қилиш маҳол. Бироқ бу дегани изланиш, ўқиб-ўрганиш беҳуда дегани эмас. Истеъдод ва унинг тарбияси мутаносиблигига эришмоқ зарур, деганидир. Дилдора Оқбўтаева шеърлари унда Худо берган ана шундай истеъдод учқунлари борлигидан дарак беради.

Мана бу мисраларда изтиробга йўғрилган туйғунинг, дардли кечинманинг бадий ифодаси кузатилади:

Энди йигламайман дейману аммо
Кипригим торларин чертади ёмғир.

Дилдоранинг машқлари асосан шеъриятнинг азалий мавзуси – ишқ ҳақида, ҳижрон аламлари хусусида. Зеро, дард бўлмаган жойда шеър ҳам туғилмайди. Ёлғиз сирдоши қалам экани унинг ижодий истиқболига умид билан қарашга асос беради:

Шеърларимдан кўнглим тўлмайди,
Ёзганларим ҳижрону алам.
Шоирликни бахт деб бўлмайди,
Аммо ёлғиз сирдошим қалам.

1) она тили тақдири учун куйиниш хисси миллатнинг ҳар бир вакили қалбига кўчиши;

2) тил илмининг миллий негизда ривожланиши;

3) замонавий техника-технологиялар ва тилнинг ўзаро тенг таъсир асосида тараққий этиши;

4) миллий адабий тилда яратилган адабиётнинг равнақи.

Мабодо мазкур омиллардан бирортаси мавжуд бўлмаса ҳам, тилнинг ривожи ҳақидаги гаплар гаплигича қолиши эҳтимолга яқин. Биз мустақил тараққиётнинг йигирма иккинчи йилидамиз. Она тилимизга давлат тили мақоми берилганига эса, роппа-роса йигирма уч йил тўлапти. Бу жуда катта муҳлат бўлмаса-да, кичик ҳам эмас. Ютуқлар ўзимизники. Шу боис асосан камчиликларимиз ҳақида, бажарилиши бениҳоя зарур бўлган вазифалар ҳақида сўз юритмоқчимиз. Зеро, ойнага қарашдан мақсад – ўз-ўзига маҳлиё бўлмоқ эмас, нуқсни аниқлаш ва тузатишдир.

2. “Асл тилларнинг маншаъи...”

Биз қандай тил соҳибимиз? Она тилимизнинг дунёдаги бошқа тиллар орасида тутган мавқеи тарихда қай даражада бўлган, ҳозир-чи? Бундан минг йил муқаддам буюк тилшунос Маҳмуд Кошғарий она тилимизнинг араб тили билан икки улоқчи от сингари тенг пойга қилиб ўзиб бораётганидан ифтихор қилган эди. “Муҳокамат ул-луғатайн”да ҳазрат Навоий бу ҳақда қуйидагича ёзади: “...уч навъ тилдурким, асл ва мўътабардур ва ул тиллар иборот гавҳари билан қойилининг адосиға зевар ва ҳар қайсининг фуруъи бағоят кўптур. Аммо туркий ва форсий ва ҳиндий асл тилларнинг машъайдурки, Нух пайғамбар саловаттуллоҳи алайҳининг уч ўғлиғақим, Ёфас ва Сом ва Ҳомдур, етишур”.

ТИЛ – МИЛЛИЙ, АДАБИЁТ – УМУМБАШАРИЙ

МИЛЛАТ ОЙНАСИ

1. Ҳаёт-мамот масаласи...

“Ойнаи ҳар миллат эрур тил-адабиёт”... Улуғ маърифатпарвар Абдулла Авлонийнинг бир шеърида ана шундай мисра бор. Бу сўзларга бирор ақлли одам эътироз билдира олмайди. Зеро, миллат деганлари тилга кўра белгиланади. Тил – миллатнинг мавжудлигини тасдиқловчи ҳужжат, таъбир жоиз бўлса, унинг паспорти. Шу боис ўзини таниган, ўзлигига эга ҳар бир миллат она тили ривожини ҳаёт-мамот масаласи деб билади. Тил таракқийси учун бор имкониятини ишга солади. Мустақиллик бизга ана шундай улуғ ва баҳосиз неъматни тортиқ қилди. Она тилимиз давлат тили мақомига эга бўлди. Бу ҳақда махсус қонун қабул қилинди. Миллатимиз оти мамлакатимиз номида-да акс этди. Булар ҳазилакам гаплар эмас. Машҳур ибора билан айтганда, бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор. Бунга гувоҳ бўлганлар нақадар бахтли, нечоғлик саодатли. Бу ҳодисалар аҳамиятини заррача ҳам инкор этмаган ҳолда, таъкидлаш керакки, тилнинг чинакам ривожини учун буларнинг ўзигина кифоя қилмайди...

Қонун қабул қилиниши – тил таракқийсининг ҳуқуқий кафолати. Усиз бир қадам ҳам олдинга юриб бўлмаслиги аён. Шукрки, биз бундай қонунга эгамиз. Лекин тилнинг бор имконияти билан равнақ топиши учун бунинг ўзигина етарли эмас. Бунинг учун камида куйидаги яна тўрт омил мутаносиблиги талаб этилади:

Хито (Хитой эмас!) – баъзи олимлар фикрича, ҳозирги Шарқий Туркистон ҳудуди. Лекин Рабғузийнинг “Ёфасни Туркистон вилоятига изди” деган қайди ҳазрат Навоий Хито деганда биз яшаётган ҳудудни ҳам назарда тутмаганмикан, деган мулоҳазани-да уйғотади.

Нима бўлганда ҳам, икки улуғ мутафаккир – ҳазрат Навоий ва Носириддин Рабғузий яқдил эътироф этишларича, барча одамлар Нуҳ алайҳиссалом фарзандлари – Ёфас, Сом ва Ҳомнинг авлодлари. Дунёдаги барча тилларнинг маншаъи (келиб чиқиш асоси) туркий, форс ва ҳинд тилларидир.

Дарҳақиқат, она тилимиз дунёдаги “асл тилларнинг маншаъи” бўлгани рост. Мутафаккир боболаримиз бу тил шаънини юксакларга кўтаргани ҳам айни ҳақиқат. Лекин бунинг ўзигина кифоя қилмайди, албатта. Хўш, бугунги авлод бу борада эътиборга лойиқ қандай ишларни қилди ёки қияпти? Она тилимиз тараққиётига бирор улуш қўша оляпмизми?

“Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур”, деган эди Авлоний. Чиндан ҳам, миллат бошқа ҳар қандай бойлигини йўқотса, ўрнини тўлдириш мумкин. Агар у тилидан айрилса, ҳамма нарчасидан, бор-будидан айрилади, миллат сифатида мавжуд бўлолмайди. Шўроларнинг бунга уриниб кўргани маълум. Шукрлар бўлсинки, улар бу муддаоларига эриша олмади.

Абдурауф Фитрат она тилимизга таъриф берар экан, унинг “дунёдаги энг бой ва энг бахтсиз тил” бўлганини таъкидлайди. Буни, биринчидан, шу тил вакили бўлган мутафаккирларнинг ўзга тилда асарлар ёзгани, иккинчидан, тилга нисбатан лоқайдлигимиз билан изоҳлайди. Бу лоқайдлик, таассуфларки, бугун ҳам қайсидир даражада давом этаётир.

Эътибор беринг: “асл тилларнинг маншаъи...”. Бу ҳазилакам гап эмас. Маншаъ – бу сўз “Навоий асарлари лугати”да “бир нарсанинг чикиб келган ўрни, келиб чиқиш жойи, бошланиши”, дея изоҳланган. Демак, бизнинг тилимиз бошқа асл тилларнинг келиб чиқишига асос, замин бўлган тиллардан ва биз дунёнинг энг қадим миллатларидан эканмиз.

Ҳазрат Навоийнинг бу сўзларини Носириддин Рабғузийнинг “Қиссаи Рабғузий” асаридан олинган куйидаги иқтибос ҳам тасдиқлайди: “Нух кемадин чиқди. Ул кун сексон одамий – қирк эр, қирк хотун Шом вилоятинда тенгиз кироғинда бир кенд кўбордилар. Анга “Қарят ус-самонина” атадилар. Олти ой сув ичинда туруб ел тўқимади. Онгсизин чикиб ел тўқиди эрса ярашмади. Заиф бўлдилар. Қамуғ ўлдилар, магар етти киши қолдилар. Тақи Нух, ўғуллари, уч келин. Олам ичинда бу етти киши қолди, азин ким эрса қолмади. Бу кун мунча халойиқ ёвуз, яхши, мўъмин, кофир Нух ўғлонлариндин туғдилар”.

Маълум бўладики, машҳур тўфондан олдин Нух алайҳиссалом билан кемада кетган барча инсонлар ҳалок бўлади. Дунёда Нух алайҳиссалом, уч ўғли – Ёфас, Сом ва Ҳом ҳамда уч келини қолади. Ҳазрат Навоийнинг ёзишича, “Нух алайҳиссалом тўфон ташвишидин нажот ва анинг маҳлақасидин ҳаёт топти, олам маъмурасида башар жинсидин осор ва инсон навъидин намудор қолмайдур эрди, Ёфасники, таворих аҳли Абут-турк битирлар, Хито мулкига йиборди ва Сомники, Абул-фурс битирлар, Эрон ва Турон мамоликининг васатида волий қилди ва Ҳомники, Абул-ҳинд дебдурлар, Ҳиндистон билодиға узотдилар. Ва бу уч пайғамбарзода авлоду атбоъи мазкур бўлгон мамоликда ёйилдилар ва қалин бўлдилар”.

Мен халкимиздан чиққан бизнесменларни, тожирларни ҳурмат қиламан. Бугун улар аксари савдо маданиятини юксалтиришга катта ҳисса қўшапти. Дунёнинг исталган давлатидан халқ эҳтиёжи учун зарур маҳсулотларни керагича етказиб келаётир – баракалла! Бойияпти, одамларга, жамиятга фойда келтиришга уриняпти – офарин! Дўконлар, бошқа савдо ва маиший иншоотларни барпо этиптилар – бу жуда зарур! Бизнинг истагимиз: уларда ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, “асл тилларнинг маншаъи” бўлган она тилимизга ҳам озгина эътибор, салгина ҳурмат туйғуси ҳам бўлса эди... Тилимизда юқоридаги ажнабий сўзлардан кўра жозибалироқ иборалар шунчалар кўпки, уларни билмаслик – жаҳолат (!!!) Ярашадими шундай замонавий одамларга ўз она тили имкониятларидан беҳабарлик?!

“Сабо” деган ном эшитган одамда лирик кайфият уйғотади. Ресторандан ҳам кўра мумтоз ғазалларни ёдга солади бу сўз. Унинг ёнидаги “Арот” деган ошхонадан эса (балки у ерда энг лазиз таомлар пиширилар) туз ҳам тотгинг келмайди.

Бугун рекламалар тили ачинарли ҳолда. Телевизоримиз, музлатгичимиз, кир ювиш машинамиз ва ҳоказо маиший буюмларимиз бузилса, тузатишга олиб боришдан аввал албатта шу соҳадан хабардор одамлар билан маслаҳатлашамиз. Устанинг энг яхшисини топишга ҳаракат қиламиз. Чандон афсуслар бўлсинки, тилимиз бузилса, заррача ҳам эътибор қилиб қўймаймиз. Йўқса, рекламадан пулни аямайдиган жўмард тожир унга қандай сўзлар битилганига ҳам озгина эътибор қаратган бўлар эди. Юқорида тилга олинган кўчада дизайн жиҳатдан анча чиройли бир реклама лавҳаси осилган. Унда рус тилида “Качества – признак лидерст-

3. Тил тақдири – эл тақдири

Она тили тақдири учун куйиниш ҳисси – у хоҳ тилшунос олим, бирор соҳа раҳбари ёки муаллим бўлсин, хоҳ оддий деҳқон, тижоратчи ёки муҳандис бўлсин – миллатнинг ҳар бир вакили қалбига кўчмас экан, тилнинг равнақи ҳақида гапириш маҳол. Шукрки, куйинаётган олимларимиз, зиёлиларимиз, оддий ватандошларимиз бор. Устоз Озод Шарафиддинов “Тилда ҳикмат кўп”, “Она тилим – ифтихорим, инжа ганжинам” сингари мақолаларида бу ҳақда ёниб ёзган эди. Қаҳрамон шоирларимиз Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидовнинг тилга бағишланган сара шеърлари, ўтли публицистик чиқишлари қанчалар таъсир қилган эди ҳалойиққа. Эшқобил Шукур тил хазинасидан жавоҳирлар териб, сўзларнинг этимологияси хусусида туркум мақолалар ёзипти. Мен бу борада фаол қалам тебратганларнинг ҳаммасини санамаган бўлишим мумкин, лекин аксариятимиз бефарқ эканимиз ҳам рост.

“Тилга ихтиёрсиз – элга эътиборсиз” деб ёзган эдилар ҳазрат Навоий. Тил ва элнинг яхлит бир ҳодиса эканига ишора бор бу сўзларда. Бирга заха етса, унисига ҳам таъсир этмай қолмаслиги англашилади ундан. Бугун ана шу ҳодисаларнинг бир тан – бир жон эканини бир қадар унутгандекмиз назаримизда. Биргина мисол. Пойтахтимизнинг марказий кўчаларидан бирида бор-йўғи икки чорраха оралиғидаги жой номларини ўқиб, таажжубда қолдим. Мана улар: “PlayStation”, “TOP-MEN boutique”, “Premio”, “Rest”, “Holis agro”, “Miss S”, “MAG avto”, “Avtostekla” “Mano Mancino”, “Dizayn grup”, “Kids klub”, “Elegan Service”, “Салон красоты”, “Ателье мод” (???)

Мустабид тузум даврида маърифатпарвар аждодларимиз замон талабига мос, янгича мактаблар очишга ҳаракат қилганлар. Манбаларда мустамлака маъмурияти бундай мактабларга дарслар ўша ҳудуд шеvasида олиб борилган ҳолдагина руҳсат этиш ҳақида яширин фармон бергани зикр этилган. Бинобарин, тилнинг равнақини, миллатнинг ҳамжиҳатлигини таъминлашни истаган ҳар бир зиёли масъулиятни зиммасига олиши – адабий тилга эътиборли бўлмоғи зарур.

Лотин имлоси асосидаги ёзувга ўтганимиздан боён ҳам қарийб йигирма йил ўтибди. Бир неча авлод ўрта, ўрта махсус ва олий таълим тизимини ана шу имло асосида битирди. Крилчадаги “х” ва “ҳ”ни аниқ фарқлаш мақсадида лотин имлосида улар учун бир-бирига ўхшамайдиган алоҳида белгилар қабул қилинган. Бирок, афсуски, уларни фарқламаслик хануз давом этаётир. Салобатли бир ташкилотга боришимга тўғри келди, биргина каватдаги уч эпикка осилган лавҳалар барчаси ғалат: “Qabulhona”, “Hatlal bo‘limi”, “Xisob-kitob bo‘limi”. Агар бу ягона ҳол бўлгандаю фақат шу муассасадагина учраса эди, унга эътибор қаратмаса ҳам бўларди. Таассуфки, бундай лоқайдлик, бефарқлик урфга айланяпти. Буларни кўриб, дилингиз ранжиб қайтар экансиз, пешонангиз яна бир хатога урилади: “Hush kelibsiz”. Ажабо, бу нима дегани? Балки “Хушингизга келибсиз” демокчидир. Кошқийди, тилга, имлога эътиборсиз лоқайдлар хушларига келса...

4. Тил илмининг ривожини талаб даражасидами?

Бугун тилшуносликда компьютер лингвистикаси деган алоҳида илмий йўналиш пайдо бўлди. Шаклланиши ва ривожланиши тўла маънода миллий мустақил-

ва” жумласи дарж этилган. Энг афсусланарлиси шуки, бу жумла ўзбек тилига “Сифат – сардорлик белгиси” дея таржима қилинган. Табиийки, русча жумлада бугунги рақобат шароитида сифат билангина енгиб чиқиш мумкинлиги ифодаланган ва у жуда ҳам тушунарли. Уни ўзбек тилига тўғридан-тўғри калка қилиб эмас, “Сифат – ютуқ гарови!” дея ўгириш ҳам мумкин эди. Эшик савдоси ҳақидаги мазкур рекламада “Эшикмисан эшик!!!” тарзидаги харидорнинг қалбига тез етиб борадиган қуйма ўзбекча сўзлар битилса ҳам бўларди. Бу ягона мисол эмас. Афсус...

Шевалар – адабий тилни бойитишдаги муҳим манба. Фақат уни қўллашда меъёр талаб этилади. Ўзаро суҳбат, чойхона, тўй-маъракаларда шевада сўзланиши заррача эътироз уйғотмайди. Устоз Мағёқуб Қўшжонов ҳикоя қилган кизиқ бир воқеани адабиёт ихлосмандлари эшитган. Эмишки, Хоразмдаги мактаблардан бирида битирув окшоми бўлган. Домла жиддий туриб: “Мана, энди ўнинчи синфни битирдинглар. Ўзбекистон бўйлаб тарқалиб кетасизлар. Шунинг учун мумкин қадар тоза ўзбекча гапиринглар. Хўпми?” деса, зал гуриллаб жавоб берибди: “Ҳовва!”

Бунда шевадан бутунлай кутулиш қийин эканлиги ифодаланган. Лекин бу дегани фикрни адабий тилда баён этиш имконсиз дегани эмас. Жамоат жойларида, телевидение-радио, маънавий-маърифий тадбирларда эса адабий тилда сўзлаш ҳам фарз, ҳам қарз. Зеро, адабий тил миллатнинг бирдамлигини таъминлашга хизмат қилади. Адабий тилда сўзлаш бошқа шевалар вакилларига ҳурмат демакдир. У сўзловчининг маданий даражасини, маърифий савиясини ҳам кўрсатади. Таассуфки, бугун телевидениенинг айрим каналларида, хусусий радио-каналларда шевада гапириш қоидага айланяпти.

кистон Миллий университети ўзбек филологияси факультети олимлари етакчилик қилиб келмоқда. Энг муҳими, илмдаги бу янгиликлар муттасил ўқув жараёнига татбиқ қилинмоқда. Бу эса, тил таълими тараққиётининг асосий омилларидан биридир.

Булар – ютуқларимиз. Улар шубҳасиз ўзимизники. Бирок... Модомики она тилимиз мавқеи ҳозиргидан ҳам юксалишини хоҳлар эканмиз, камчиликларимизни ҳам эътироф этишимиз керак. Уларни тузатиш чораларини кўрмоғимиз зарур. Мен тилшуносликнинг жамият ривожига таъсирини назарда тутяпман. Бугун гўё “Тилшунослик – тилшунослик учун” деган қоида амал қилаётгандек тасаввур уйғонади. Ваҳоланки, тилшунослик ва ижтимоий воқелик ўзаро мутаносибликда, ўзаро таъсир асосида ривожланиши сир эмас. Хўш, тилшуносликнинг илмий натижалари бугунги кунда ўқув жараёнидан бошқа (аслида, бу борада ҳам муаммолар етарли) қайси жабҳага фаол татбиқ этиляпти?

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, бугун филология соҳасида энг кўп диссертациялар замонавий тилшунослик муаммолари бўйича ҳимоя қилиняпти. Лекин уларнинг амалиётга татбиғи қониқарлими? Таассуфки, бу саволга бериладиган жавоб биз кутган даражада ижобий эмас.

5. Тил ва замонавий техника-технологиялар

Бугунги кунда жаҳон миқёсида кечаётган интеграция ва глобаллашув жараёнида ўзбек тилини дунёвий тиллар даражасига олиб чиқиш ҳаётий заруриятдир. Мазкур катта, масъулиятли, ўта муҳим мақсадни амалга оширишда компьютер технологияларига, хусусан,

лигимиз билан боғлиқ бўлган ўзбек субстанциал тилшунослиги борасида муайян ютуқлар қўлга киритилмоқда. Шу йўналиш заминида юзага келаётган градуал лингвистика бўйича тадқиқотлар олиб борилаётир. Ўзбек заминида шаклланган бу тилшунослик натижаларидан Ғарб мамлакатларида, хусусан, Германияда замонавий “WortShatz” интернет луғатларини тузишда кенг фойдаланилмоқда. Мутахассислар фикрича, бу тилшунослик ютуқларини илмга жорий этиш дунё миқёсида том маънодаги янги миллий ўзбек тилшунослиги шаклланиши учун замин яратади.

Бундан ташқари, тилшунослик ва социология кесишувида юзага келган социолингвистика, психология ва тилшунослик синтезида майдонга чиқаётган психолингвистика тобора ривожланаётир. Бу йўналишлар алоҳида фан сифатида бакалаврият ва магистратура ўқув режаларига киритилгани ҳамда уларни ўқитишда муайян ютуқларга эришилаётганини замон тақозоси, эҳтиёж самараси, деб билмоқ зарур.

Тилшунослик ва табиий фанлар деган алоҳида илмий йўналиш шаклланди ва у фан сифатида ўқитилмоқда. Тилшунослик ва медицина, жумладан, психотерапия ва нотиклик санъати, шунингдек, тилшунослик ва психиатрия, яъни турли руҳий касаллик ҳолатидаги нутқий хусусиятлар масалаларини тадқиқ қилиш; математик методларнинг тилшуносликка ўтиши, бошқача айтганда, эҳтимоллик назарияси ва статистик методдан фойдаланиш муаммоларини ана шу фан ўрғанади. Бундан ташқари, лингвогеография, яъни тилшунослик ва картография, шевашунослик ҳамда ареал лингвистика масалалари ҳам шулар жумласидандир.

Таъкидлаш керакки, тилшуносликнинг бу замонавий илмий йўналишларини тараққий эттиришда Ўзбе-

- ўзбек тилининг ахборот (компьютер) услубини яратиш;
- ахборот матнларидаги қолипчилик, қисқалик, аниқлик мезонларини ишлаб чиқиш;
- интернет сайтларини яратиш меъёрларини белгилаш;
- компьютер изоҳли ва таржима луғатларини ишлаб чиқиш;
- ўзбек тили ва адабиёти бўйича электрон дарсликлар яратиш;
- компьютерда инглизча-ўзбекча ва ўзбекча-инглизча таржима дастурларини тузиш;
- ёзма матнларни таҳрирлаш дастурини яратиш.

Таъкидлаш жоизки, ушбу муаммоларнинг энг аҳамиятлиси – ўзбек тилининг ахборот (компьютер) услубини яратиш. Чунки саналган барча муаммоларнинг ечими шунга боғлиқ. Зеро, жаҳон андозалари талабларига жавоб берувчи, ҳар томонлама мукамал, қулай ва оммабоп ахборот (компьютер) услуби яратилганидан сўнгигина юқоридаги муаммоларни ҳал қилиш мумкин бўлади.

Бир неча йил муқаддам "Дунёвий ўзбек тили" китоби босмадан чиқди. Унда ўзбек тилидаги биргина "ишламоқ" феълнинг тахминан юз минг шакли (лексик грамматик парадигмалари) рус ва инглиз тилларига ўгирилган. Инглиз тилида эса бу феълнинг бор йўғи 100 та шакли борлиги маълум. Мана сизга қиёс: 100 000 та ва 100 та.

6. Тил – қуёш, адабиёт – пур

Адабиёт – тилнинг бадиий воқеланиши. Тилнинг бутун сەхру жозибаси, латофати, ҳатто нуқси ҳам шу тилда яратилган бадиий асарда намоён бўлади. Ижод

компьютер лингвистикасига бўлган эҳтиёж яна ҳам ошади. Чунки айнан компьютер лингвистикаси ўзбек тилининг жаҳон миқёсига чиқишида, она-тилимизнинг дунёвий тиллардан бирига айланишида, уни ўрганиш ва ўргатиш ишлари оптималлашувида ҳал қилувчи ўрин тутаети.

Шу ўринда табиий бир савол туғилади. Хўш, компьютер лингвистикасининг ўзи нима? Мутахассислар фикрича, компьютер лингвистикасининг асосий мақсади тилшуносликка оид масалаларни ечишнинг компьютер дастурларини яратишдир. У амалий тилшуносликнинг бўлими бўлиб, матнга компьютер ёрдамида ишлов бериш билан боғлиқ вазифаларни бажараети. Унинг асосий вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- тилларга ўқитиш;
- билимларни текшириш (баҳолаш);
- матнларни турли жиҳатдан автоматик таҳрирлаш;
- машина таржимаси учун мўлжалланган дастурларни ишлаб чиқиш;
- луғатларни ва компьютердаги матнни статистик таҳлил қилиш ва ҳ.к.

Кўринадикети, катта ҳажмдаги ахборотни қайта ишлаш зарурияти компьютер лингвистикасини тақозо этади. Буларни мазкур соҳанинг ўзига хос йўналишлари деб ҳам аташ мумкин. Агар ушбу йўналишларнинг моҳиятига чуқурроқ эътибор берилса, уларнинг ҳар бири ўзбек амалий тилшунослиги учун нақадар ҳаётий, зарурий аҳамият касб этиши аён бўлади. Шунга кўра, компьютер лингвистикасининг айнаи вазифалари асосида бугунги кунда ўзбек тилшунослигининг компьютер билан боғлиқ ҳолда ҳал этиш лозим бўлган қуйидаги масалаларини таъкидлаб кўрсатиш мумкин:

фасоҳат ва балоғат бўлмоғи зарур. Устоз Абдулла Ориф таъбири билан айтганда, чинакам адабиёт, шеърят намунаси бетакрор мазмун, гўзал ташбеҳ, сирли руҳ мутаносиблигидан юзага келади. Унинг ўқувчини бутунлай ўзга оламга олиб кириши, китобхон туйғуларига кучли таъсир этиши сабаби шунда. Жаҳоннинг машҳур адибларидан бирининг диққатга сазовор эътирофи бор: “Математика, физика, умуман табиий фанлар бир илм одамани етиштирмоғи мумкин. Чинакам ватанпарварни эса адабиёт тарбиялайди”. Шундай экан, миллатнинг ва миллий адабиётнинг мавжудлик шarti бўлган она тилимиз тақдири учун куйиниш, унинг равнақи учун барча имкониятларни сафарбар этиш ҳар биримизнинг бурчимиздир.

аҳли зиммасидаги вазифа шунинг учун ҳам беҳад оғир. Қўлига қалам олган одам битиклари буюк бир миллат адабиётига муносиб бўлишига интилноғи зарур. Миллий тил юксалиши, равнақ топиши учун бу тилда яратилган адабиётнинг савияси баланд бўлмоғи шарт.

Бугун сарик матбуот ўзига ўхшаган хазонранг адабиётни туғди. Унинг тили ғализ, мавзуси олди-кочди, муддаоси эса – оғирнинг устидан, енгилнинг остидан ўтмоқдир. Сарик адабиётнинг аъмоли – адабсизлик. Шу боис унга оид “асар”ларда икки жинс муносабатидаги ҳазрат Навоийдай зот “зикри тарки адаб ва баёни беҳижобликка сабаб” деб ҳисоблаган жиҳатлар ҳам юзсизларча тарғиб этилаверади. Шу сабабдан одамқушлик, зўравонлик, қотилликнинг яланғоч тасвири бу “адабиёт”нинг асосий объектига айланган. Бу турдаги “асар”лар миллий маънавиятга қатта ҳавф туғдиради. Азалий ахлоқий қадриятлар таназзулига сабаб бўлади. Адабий-эстетик дидни ўтмаслаштиради, тафаккурни ўлдиради.

Мен юқоридаги фикрларим исботи учун сарик адабиёт намуналаридан истаганча мисол келтиришим, таҳлил қилишим мумкин эди. Бироқ улар бундай эътиборга-да муносиб эмас, танкиддан тубандир. Бунинг ўрнига миллий адабиётимизнинг сара асарлари ҳақида фикр юритмоқ афзалроқдир.

Агар тилни қуёшга ташбеҳ этилса, адабиёт нурга менгзайди. Чунки Абдулҳамид Чўлпон айтмоқчи, адабиёт “ўткир юрак кирларини ювадурғон тоза маърифат суви”. Шу сабабдан ҳам у аклни чархлайди, дидни ўткирлаштиради, шуурларга ёруғлик бағишлайди. Фақат адабиётгина инсонни жаҳолат гирдобидан халос этиб, маърифат мақомига олиб боришга қодир. Лекин бунинг муҳим бир шарти бор: унинг тилида

Турли миллий адабиётлар ва адабий мактабларга мансуб икки машҳур сиймо – Ўзбек шоири Абдулла Орипов ва рус шоири Николай Рубцов шахсияти ва ижодини, шубҳасиз, “миллий ранг-баранглик уйғунлашуви”нинг ноёб намунаси, деб ҳисоблаш мумкин. Ҳар иккала шоир ижоди ўтган асрнинг иккинчи ярмидаги бирон бир адабий жараён қолипига тушмайди. Улар шеърляти юксак ва ишонил мумкинки, “қалб ва рух” лирикаси ўларок чинакам шеърхонлар шууридан боқий ўрин олди. Таъкидлаш керакки, бу уларни яқинлаштирадиган хусусиятлардан биттасигина, холос.

Шоирнинг, чин маънодаги катта ШОИРнинг, МУТАФАККИРнинг истисоддини нима билан ўлчаш мумкин? Поэтик тафаккурининг нодирлиги биланми ёки бадий умумлашма яратиш салоҳиятига кўрами? Ҳаётни мутаносибликда тасвирлай олиш қобилияти биланми ёки сўз билан ифодалаш маҳол бўлган айрича мезони борми бунинг?

Абдулла Орипов ўзбек шеърлятининг ана шундай улкан намояндасидир. Ёш кезлариданок унинг шеърлари оҳорли мазмуни ва ҳайратомуз бадий кашфиётлари билан эътироф қозонди. Унинг ижодини ўзбек адабиётининг “булутли осмон”ини ёритиб юборган чакмоққа менгзаш мумкин.

Абдулла Ориповнинг энг биринчи китобидан бошлаб ҳар бир шеърй тўплами, хатто айрим шеърй туркумлари ҳам кўплаб таҳсинларга сазовор бўлди. Умумий обзор руҳидаги мақолаларида бир-икки мунаққидгина ёш шоир салоҳиятига ишончсизлик билдирган эди. Бу – шоир ижодининг илк палласида, олтмишинчи йиллар бошида содир бўлган эди. Кейинчалик ва айниқса, бугун танқидчилар наздида Ўзбекистон Халқ шоири Абдулла Орипов ўзбек адабиётининг йирик

ҲАЁТ ФАЛСАФАСИ ВА ШОИР МУҲАББАТИ

Абдулла Орипов ва Николай Рубцов ижодининг муштарак ва ўзига хос хусусиятлари

Замонавий адабиётшунослик ахборот майдонининг кенглиги билангина эмас, “миллий ранг-баранглик” хусусиятига кўра ҳам алоҳида ажралиб туради. Адабий ижод намуналари сонининг бениҳоя ошиб кетгани қиёсий тадқиқотларга бўлган кучли эҳтиёжни юзага келтирди. Бинобарин, бусиз адабий таҳлил теранлиги, унинг аҳамияти ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Ўтган асрнинг 60-70-йилларида адабиётшунослик атамалари тизимида моҳиятан анча қамровли ва кўп нарсага ойдинлик киритувчи “контекст” тушунчаси бежиз пайдо бўлмаган. Ижтимоий-тарихий муҳит ва тарихий-адабий шароитга мувофиқ бу тушунча ижодий йўлнинг ўзига хослигини аниқлаш имконини беради, тадқиқотга руҳ бағишлайди, илмнинг равнақини таъминлайди.

Ўрганилаётган давр шеърляти ўзига хос поэтик фалсафани В.Кожинов сўзлари билан айтганда, “силлогизмлар тизимини эмас, балки тўлақонли ва шунинг учун ҳам эътирозга ўрин қолдирмайдиган образлилик”ни юзага келтирди. “Самимият”, “истигфор”, “ҳақгўйлик”, “жасорат”, “эркинлик” каби туйғулар устувор мақомга кўтарилди. Бунинг натижасида бу давр шеърлятида баъзан бир-бири билан “чатишиб” кетадиган икки услуб – романтизм ва реализм етакчилик қилди.

шоир ҳар қандай оҳанжамадан сақланган ҳолда, оддий нарсалар ҳақида ёзади ва шундай ёзадики, ўқувчини мушоҳада юритишга, одатий ҳодисалардаги ҳеч ким пайқамаган сирларни пайқашга, ҳис этган туйғуларини яширмасликка мажбур этади. Мана, унинг машҳур “В горнице” (“Меҳмонхонада”) шеърдан бир парча:

В горнице моей светло.
Это от ночной звезды.
Матушка возьмет ведро,
Молча принесет воды...
Дремлет на стене моей
Ивы кружевная тень,
Завтра у меня под ней
Будет хлопотливый день!

Таржимаси:

Меҳмонхонам чарогон эрур,
Бу – юлдузлар шарофатидан.
Челак олиб қўлига онам
Секингина келтиради сув...
Мудраб борар деворларимда
Толларнинг тўрсимон сояси
Эртага ўтади толлар тагида
Ташвишларга тўла яна бир куним.

Шеърӣ асар мутолаасида тасаввурнинг, мушоҳаданинг турлича бўлиши кузатилади. Қачонки, шоир асарни ёзаётган кезде ҳис қилган образлар, муносабат ва кайфият ўқувчида ҳам уйғонса, унинг туйғулари муаллиф ҳиссиётининг “поэтик тўлқини”га мувофик бўлади. Бу яхшироқ бўлса керак. Бошқа томондан, бизнингча, шеърни индивидуал тушуниш ва бутунлай шахсий нуктаи назар бўлиши янада муҳимроқдир.

намояндалари каторида муносиб ўрин тутади. Бирок, бизнингча, шоир ижоди адабий танқидчиликда хануз ҳақиқий баҳосини олган эмас, бу – келажакнинг иши. Шунинг баробарида, Абдулла Орипов истеъдоди устоз адабиётшунослар эътирофини қозонган. Шоир Қайсин Қулиев бундай ёзган эди: “Абдулла Орипов сўзнинг ифода кучини беҳато сезади, ҳаётни ўз билишича, уни ўзига хос янги назар билан кўради. Ўзбек поэзиясини янги, катта истеъдод билан табрикласа бўлади. Абдулла Орипов шеърлари билан ҳар бир учрашув шеърят байрамига айланиб кетади”.

Қайсин Қулиев фикрларини ривожлантириб, қайд этиш мумкинки, Абдулла Орипов шеърларида кўтаринки ва ноёб сўзлар фонида ўзининг гўзал маъно қирраларини намоён этувчи “оддий”, “халқона” сўзлар кўп қўлланади. Бу эса, шеърнинг теран, хассос ва ўқувчига яқин бўлишини таъминлайди. Натижада, шеър, менинг назаримда, хос кишиларга муносиб ва теран, жозибали ва таъсирчан мақомга кўтарилади. А.Т.Твардовский айни шундай шеърятни қуйидагича тавсифлаган эди: “Бу – шеърый сатрлар ортида кўплаб инжа тафсилотлар ва маъно қатламларини мужжасам этган бағоят гўзал лўндалик, нутқнинг оз сўзга таянган теран ихчамлигидир”.

Қанчалик таажжубланарли бўлмасин, яна бир бетакрор шоир – Николай Рубцов ижодини ҳам худди шундай тавсифлаш мумкин. Танқидчи А.Ланшиков шоир ҳақидаги мақоласида бундай ёзган эди: «... Николай Рубцов салоҳияти олдида ҳайратга тушмай иложинг йўқ: у энг оддий сўзларни шундай “териб қўяди”ки, улардан янги ҳаёт нафаси уфуриб туради, ўз-ўзидан поэзиянинг янгиланиш жараёни, ажойиботлари ҳақида сўз юритиш истаги уйғонади”. Ҳақиқатан ҳам,

Узорным чистым полотенцем
Свисает радуга с берез.

(Н.Рубцов)

Таржимаси:

Бамисли йиғлоки гўдакдай,
Ўйнайман жаладан кейин у билан.
Гўёки нақшинкор сочиқлар мисол
Капалак осилиб тушар қайиндан.

Шундай савол туғилиши табиий: бошқа-бошқа мухитдаги икки шоир шеъриятида қандай муштараклик бўлиши мумкин? Бизнингча, бундай жиҳатлар жуда кўп. Булар – оҳангдошлик, янгича кўзқараш, оҳорли ифода ва ўқувчи туйғуларига таъсир қила олиш салоҳияти.

Нечоғлик таажжубланарли бўлмасин, бу шоирлар ижодида бир-бирига қарийб айнан ўхшаш шеърлар ҳам учрайди. Қиёслаб кўринг. Абдулла Орипов мапа бундай ёзади:

Ҳимматли гапларга қулоқ солмоқ даркор,
Қулоқ солмоқ даркор халқнинг сўзига.
Лекин одамларнинг бир одати бор,
Мақол тўқийдилар мослаб ўзига.
Масалан, ит – вафо, демишлар, ҳайҳот,
Ит эгалари буни тўқиганлар заб.
Бировлар итидан бўлгил эҳтиёт,
Ўзингники бўлса бошқа гап...

Николай Рубцов шеъри:

Говорю о том
Не для смеху,
Я однажды
Подумал так:

Умумийлик ва алоҳидаликнинг уйғунлиги лириканинг ўзига хос хусусиятини, жозибаси ва аҳамиятини таъминлайди. Агар суҳбат жараёнида барчага аён воқелик таҳлили билан чегараланилса, бу ҳол асарни бениҳоя қашшоқлаштириб қўяди ва унга бўлган қизиқишни сўндиради. Бадиий асар бу – ўқувчига, авлодларга, келажак наслларга ўзига хос мурожаатдир. Садо қай тарафдан ва қандай янграшини фараз қилиш имконсиздир. Энг муҳими, шахсий муносабатинг ва туйғуларингни ифодалашга интилишингдир.

Биринчи шеърлариданоқ ҳар иккала шоир фантазияси, яратган образларидаги уйғунлик, метафорага бой оҳорли услуб ўқувчини ҳайратга солди. Бу фикр тасдиғи учун кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Бундан ташқари, Абдулла Орипов ва Николай Рубцовнинг деярли ҳар бир шеърида бу ҳолни кузатамиз ва ҳайратланишдан чарчамаймиз:

Биз ҳам юксакларга тиккандик кўзни.
Бизда ҳам бор эди матонат, бардош.
Арслон чорлаганди қошига бизни,
Лекин кумурсқалар бўлди сафардош.

Жами тирикликка таниш шу хатар,
Кумурсқа яралган ёппа таларга.
Дўстим, алам қилар, арслон беҳабар.
Ем бўлиб кетсак шу кумурсқаларга.

(А. Орипов)

Как над заплаканным младенцем,
Играя с нею после гроз,

Николай Рубцов ва унинг муҳотидаги шоирлар лирикаси Б.Луговский, Я.Смеяков ва бошқа ижодкорлар томонидан ўтган асрнинг 50-йилларида бошланган фуқаролик ва халқчиллик руҳидаги шеърятнинг узвий давомидир. Бинобарин, бунга маълум даражада аввалроқ замин тайёрланган, замонавийлик тарихий ва миллий хотира билан, поэтик реализмнинг мумтоз анъаналари билан чамбарчас боғланиб кетган ўтган аср 60-йиллари биринчи ярми шеърятда бу ҳақда башорат қилинган эди. Шу ўринда таъкидлаш керакки, Н.Рубцов ижоди В.Белов, Ф.Абрамов, В.Распутин каби адибларнинг рус адабиётшунослигида “деревянская проза” номи билан машҳур асарларига руҳан яқиндир.

Танқидчи В.Мусатов шу муносабат билан қуйидагиларни таъкидлаган эди: “Рубцов шеърятда шахс қандайдир янги универсалмуносабатларни ифодалайди, чунки у “деревянская проза”га хос номувофикликни ўзида мужассам этади”.

Ижод йўлининг дастлабки кезлариданоқ “деревянская проза”нинг энг яхши жиҳатларини ўзбек адабиётига олиб кирган Абдулла Орипов шеърятда ҳам худди шу хусусиятларни кузатиш мумкин.

Шунга кўра, таъкидлаш керакки, Абдулла Орипов ва Николай Рубцов ўзларигача бўлган даврдаги ижодкорларнинг бутун бир авлоди заминида шакланган ноёб салоҳият эгаларидир. Улар поэзияси адабий жараёндаги муайян йўналиш доирасида қолиб кетган эмас. Бу шоирлар ижоди адабий факторнинг ўзи билангина чекланмаган, бошқа каттароқ микёсдаги омиллар самараси бўлган дунёқарашнинг ўзига хос намоён бўлишидир. Улар ижоди миллий мумтоз шеърят анъаналари тараққийсига таянган ҳолда аниқ

Да! Собака –
Друг человеку
Одному.
А другому – враг.

Таржимаси:

Сўзлайман бу ҳақда
Кулги учунмас
Кунлардан бирида
Ўйланиб қолдим:
Ҳа! Ит –
бир инсонга
дўст.
Бошқасига эса душмандир.

Николай Рубцовни “сокин лирика”нинг ёрқин намояндаси сифатида эътироф этадилар. “Сокин лирика” атамаси шовқинли эстрада поэзиясига, сунъий поэтик шов-шувга ва китобийликка қарама-қарши ўлароқ пайдо бўлган. “Сокин лирика” вакиллари ижодида “шовқинли”лар томонидан талқин этилган фуқаролик туйғуси ва шахс маънавий камолоти, хотира ва қисмат каби оҳанглар ўзига хос ифодаланган. Бироқ, бу оҳанглар ана шу “тўлқин”га хос бўлган муайян мақсадга йўналтирилган теран лиризм тажассумининг маҳсули эди. Николай Рубцов ва унинг ҳаммаслаклари асарларида даврнинг энг долзарб муаммоларини акс эттиришга интиладилар. Шахсга, шахсиятга мурожаат қилиш орқали бу йўналишга мансуб шоирлар ўз ижодий тажрибаларида атроф-муҳит билан кенг миқёсда муносабат боғлашга, табиат, Ватан ва оилани умумлаштирувчи миқёсларга кўтаришга интилдилар.

худди табиат сингари яшовчан ва мунтазам янгиланиб боради. Ватанга муҳаббат туйғуси уни бир лаҳза бўлсин, тарк этмайди.

Виждонни асрангиз. ҳар недан ортик,
Ягона заминни асрагансимон.
Боболардан қолган ноёб бу тортик
Токи авлодларга етолсин омон...

Тўқайга ўт кетса ёнгай бус-бутун.
Адолат борлиққа ёлғиз онадир.
Дунё ҳам, инсонлар қалби ҳам бугун
Ёвузликдан зада кўриқхонадир.

Николай Рубцов учун Ватан мавзуси наинки етакчи ўрин тутади, балки шоир ижодининг моҳиятини ташкил этади. Бу туйғу ҳар бир асарида намоён бўлади, унинг зоҳиран содда шеърлари замирида теран фалсафий мазмунни, изтироб ва ҳиссиётлар пўртанасини кузатиш мумкин. Улар кўнгилинг туб-тубига оқиб киради, қалбни нурафшон этади.

Айни ана шу тарздаги шеърлар мутолааси натижасида шундай поэтик сокинликни ҳис қилиш мумкинки, уни тинглагинг ва у билан ёлғиз қолгинг келади:

Высокий дуб. Глубокая вода.
Спокойные кругом ложатся тени.
И тихо так, как будто никогда
Природа здесь не знала потрясений.
И тихо так, как будто никогда
Здесь крыши сел не слыхивали грома!
Не встрепенется ветер у пруда,
И на дворе не зашуршит солома.

реалистик услуб асосларини яратиш негизида гуллаб-яшнади. Мумтоз шеърят анъаналарига мурожаат улар шеърятига ўз натижасини берди.

Бу ҳол ҳар иккала шоирнинг Ватан ҳақидаги таъсирчан шеърларида, айникса, яққол намоён бўлади. Абдулла Ориповнинг сара асарларидан “Ўзбекистон” шеърида унинг бутун ижодига нақорат бўла оладиган мисра бор: “Ўзбекистон, Ватаним маним!”. Шоир Ватанга муҳаббат туйғусини бениҳоя ёрқин ва микёсли ифодалайди:

Юртим, сенга шеър битдим бу кун.
Қиёсингни топмадим асло.
Шоирлар бор, ўз юртин бутун –
Олам аро атаган танҳо.
Улар шеъри учди кўп йирок.
Қанотида кумуш диёри,
Бир ўлка бор дунёда, бироқ
Битилмаган дostonдир бори:
Фақат ожиз қаламим маним,
Ўзбекистон. Ватаним маним.

Абдулла Орипов “битилмаган дoston” – она юрт ҳақида мушоҳада юритар экан, ўзи туғилиб ўсган, яшаётган замин ҳудудинигина назарда тутмайди. Унинг учун Ватан – яхшию ёмонни, муҳаббат ва нафратни елкасига ортган, оғир юк билан бахт сари интилаётган она сайёра.

Абдулла Орипов шеърятни яхлит ҳолда ҳаётсеварлик, оптимизм руҳи билан суғорилган. Шоир ҳаётни бутун ранг-баранглиги, серқирралиги бўйича англайди ва ҳис қилади, барча мураккабликлари ва зиддиятларини теран тушунади. Шунинг учун ҳам унинг шеърятни

Менинг ҳам бор дўсту қароғим,
Шаънларига шеърлар куйладим.
Лекин танҳо қувонган чоғим,
Сирдошим деб сени ўйладим.

Бедард эмас умр ҳам асло,
Ҳасратлардан гоҳо сўйладим.
Шубҳа ичра қолганда танҳо,
Ғамдошим деб сени ўйладим.

Қучолмасман мен сени ҳаргиз,
Сен осмонсан, мен-чи зарра тан.
Қиблагоҳим, юпанчим ёлғиз
Сен барҳаёт онамсан. Ватан...

Табиатни ҳис этиш даражаси бениҳоя юқори эканини бу икки шоир ижодининг моддиятга асосланиши билан изоҳлаш мумкин. Чунки улар шеъриятида абстракт тушунчанинг ўзи йўқ, ҳатто ҳар қандай ҳаётдан узок туюлган тушунча ҳам қиз яноғидаги хол сингари ёрқин ифодаланади.

Шундай шоирлар борки, уларнинг дастлабки шеърларидан ижодининг ундан кейинги асосий палласигача салафларининг кучли таъсири остида кечади. Пастернак ва Хлебников ижодининг таъсири маҳсули бўлган ўзига хос «мантикий давоми» ҳисобланган ёш Вознесенский ижодини бунга оддий бир мисол сифатида келтириш мумкин. Бунинг заррача уятли жойи йўқ ва бу ягона мисол эмас. Бу чин маънода табиий адабий жараён дир.

Шубҳасиз, Абдулла Орипов ижодига салафлари, биринчи навбатда, Ғафур Ғулом ва Миртемир кучли таъсир кўрсатган. Бироқ, қахрамонимиз ижодида бошқалардан ўзлаштирилган тасодифий мисралар ёхуд ўзгалардан очикдан-очик таъсир намуналари уч-

Таржимаси:

Баланд эман. Тубсиз кўл.
Сокин қоронгилик қуршар атрофни.
Шунчалар сокинки, бамисли бунда
Изтиробни билмас табиат.
Шунчалар сокинки, бамисли бунда
Гулдирамас ҳатто момақалдирок.
Ҳовузлар устида тўзғимас шамол,
Шитирламас ҳовлида буғдой пояси.

Табиат шоирга жуда яқин ва жонли. У, ўзи ҳис этаётганидек, табиатнинг ажралмас бўлаги:

И возвратиться в отчий дом,
Чтобы однажды в доме том
Перед дорогою большою
Сказать: – Я был в лесу листом!
Сказать: – Я был в лесу дождем!
Поверьте мне: я чист душою...
Таржимаси:
Қайтиб келиб туғилган уйга
Кунлардан бирида у ердаги
Катта йўл олдида
Дедим: – Барглар билан бўлдим ўрмонда!
Дедим: – Ёмғирлар-ла бўлдим ўрмонда!
Ишонинг менга: мен чин кўнгилдан...

Ҳаётдаги номувофикликлар, инсон ва табиат уйғунлиги туйғусини кучайтириш истаги Абдулла Орипов ижодида ёрқин ифодаланган. Лирик қаҳрамон инсонпарварлиги бутун борлиққа, табиатга татбиқ этилади:

Ўйлаб топмоқ ниятим йўқдир
Ўзимни, яъники Рубцовни.
Ишонмай кўяман ҳаттоки
Ўша билганингиз Рубцовга ҳам.
Бироқ Тютчев ва Фетдан
Излайман сўзларни самимий,
Тютчев ва Фет анъанасини
Давом эттирмак-чун Рубцовчасига.

Бугун танқидчилар баъзан халқ поэзияси билан Рубцов шеърляти орасига тенглик аломатини кўяди. Бунда шоирнинг дунёни англашига, асарларидаги ўткир эмоционалликка таянилган – умуман, бу икки хусусиятни бирлаштирадиган, уларнинг бетакрорлиги ва ўзига хослигини таъминлайдиган муайян мантик бор:

Россия, Русь –
Куда я ни взгляну!
За все твои страдания и битвы
Люблю твою, Россия. старину.
Твои леса, погосты и молитвы.
Люблю твои избышки и цветы.
И небеса, горящие от зноя,
И шепот ив у омутной воды,
Люблю навек, до вечного покоя...

Таржимаси:

Россия, Рус –
Қай тарафга ташламай назар!
Кечиргансан уруш, машаққатларни
Севаман кечмишинг, Россия,
Ўрмонларинг, мозорларинг, ибодатларинг.

рамайди. Бу ҳолни, бизнингча, Абдулла Орипов шеърятининг ўзбек адабиётидаги ўзига хос воқелик экани билан изоҳлаш мумкин. Чиндан, у – бетакрор шоир. Бу хусусият шоир шеърларининг шаклигагина эмас, моҳиятига ҳам тегишлидир. Уларнинг аксарияти поэтик тасвирнинг таъсирчанлиги ва оҳорли экани, ҳаётий ҳодисаларининг нозик ҳис этилгани, изтиробли ҳолларнинг, халқ афсоналари, кўшиқлари, мақол ва нақлларининг ўзига хос образли талқини билан ўқувчи қалбида чуқур из қолдиради.

Николай Рубцов ижодида эса, Некрасов, Тютчев, Фет, Блок, Есенин, Твардовский, Заболоцкий каби энг забардаст рус шоирлари анъаналари ўз тажассумини топиб, чинакам халқчиллик касб этди.

Я переписывать не стану
Из книги Тютчева и Фета,
Я даже слушать перестану
Того же Тютчева и Фета.
И я придумывать не стану
Себя особого, Рубцова,
За это верить перестану
В того же самого Рубцова,
Но я у Тютчева и Фета
Проверю искреннее слово.
Чтоб книгу Тютчева и Фета
Продолжить книгою Рубцова!...

Таржимаси:

Кўчирмоқчи эмасман зинҳор
Тютчев ва Фет китобларидан.
Керак бўлса тингламайман ҳам,
Ўша Тютчев ва Фетни.

Эсладим қайғули фикрни
Унутганим аллақачонлар...
Маънос тортиб, маънос тортиб
Хотиржам бўлди кўнгил.

Абдулла Орипов ва Николай Рубцов ижодида Ватан талқинига оид кузатишларни асарларидаги ҳар иккала шоир учун характерли бўлган ва моҳиятан уларни яқинлаштирадиган парчаларни келтириш билан яқунлаш мумкин:

Шаънимга ғаюрлар бир сўз демасин,
Ҳар ким ўзи тортар умр кемасин,
Ҳеч кимни муштоқлик дарди емасин,
Мени олиб кетинг ўз диёримга.
Талпинган диёрим – у Ўзбекистон,
Сехрини айтишга борми ҳеч имкон,
Йўқ, ўзга юртларда беролмасман жон,
Мени олиб кетинг ўз диёримга.

(А. Орипов)

Я уплыву
На пароходе,
Потом поеду
На подводе,
Потом еще на чем-то вроде,
Потом верхом,
Потом пешком
Пройду по волоку с мешком –
И буду жить в своем народе!

(Н. Рубцов)

Кулбаларинг, гулларингга муҳаббатим бор.
Ҳароратдан ёниб турган осмонларингни
Гирдобли сувларинг шивирларини
Севаман асрлар бўйи, токи ҳаётман...

Ҳар иккала шоир фольклор мотивларидан, образларидан унумли фойдаланади, бироқ, уларни анъанавий тушунчалардан мутлақо фарқли, баъзан ҳатто унга зид, ўзига хос талқин этади. Мана, Абдулла Орипов машҳур ўзбек мақолига қай тарзда янгича руҳ бағишлаган:

Дейдилар ит хураp
Ўтади карвон,
Ранжу балолардан
Ёнмасин жонинг,
Лекин алам қилар,
Бир умр гирён
Итлар орасидан
Ўтса карвонинг.

Мана бу эса Н.Рубцовнинг “Угрюмое” (“Бадковок”) шеъридан бир лавҳа:

Я вспомнил угрюмые лица,
Я вспомнил угрюмую речь.
Я вспомнил угрюмые думы,
Забывтые мною уже...
И стало угрюмо, угрюмо
И как-то спокойно душе.

Таржимаси:

Эсладим бадковок чехрани,
Эсладим дарғазаб сўзларни.

Бу икки шоир ижодий тақдирида ички драма, узок машаққатли изланишлар, синов ва омадсизлик йиллари, очик-ошкора бўлмаса-да, қийинчиликлар ва юлдузли онларни кузатиш мумкин. Бу фикрлар кўпроқ Николай Рубцовга тегишли. бироқ, Абдулла Ориповнинг ҳаёти ва ижод йўли ҳам гулзорлар ва ҳар турли рағбатлар ичра кечган эмас. Аммо мафтун қиларли даражадаги зўр шоирлик салоҳияти дастлабки шеърый тўпламлари, хатто илк назмий туркумлариданоқ бўй кўрсатган эди.

Николай Рубцовнинг узтозларидан бири, машҳур шоир Борис Слуцкий ёш, бошловчи шоирни илк бор учратганидаёқ унинг шеърларидаги нафосатдан, одат тусидаги таъбир билан айтганда, “ҳаддан ташқари” бой метафорадан ҳайратга тушган эди. Ёш Абдулла Орипов ҳам устози шоир Миртемирда ана шундай кучли таассурот қолдирган.

Ички бир қувват, жозибадор, кучли поэтик мафтун-корлик, шубҳасиз, ҳар иккала шоирнинг ижодий камолини таъминлади. Тўғри, бу ҳол уларнинг ҳар бирида ўзига хос тарзда кечди. Бироқ, улар ижодида муштарак жиҳатлар ҳам кўп.

Ҳар иккала шоирнинг зоҳиран содда кўринадиган асарлари моҳиятан интеллектуаллиги билан характерланади. Ташқи соддалик замирида самимий, изтироб маҳсули бўлган, шунинг баробарида, кучли ва теран туйғулар ила йўғрилган кўпқиррали ҳамда кўнгилга яқин образлар гавдаланади. Мана, Абдулла Орипов ижодидан биргина мисол:

Инсонда қанот йўқ,
Ачинманг бунга.
Зотан унга юрак – сабот берилган.

Таржимаси:

Сузажакман мен
Пароходда
Жўнарман сўнг
От-аравада.
Кейин шунга ўхшаш бошқа нарсада,
Сўнгра отда,
Кейин пиёда
Қоп орқалаб ўтиб ўрмондан
Халқим орасида яшайман.

Бу шеърлар – рухий кечинмалар маҳсули. Ҳар иккала шоир ижодининг кучи ва барҳаётлиги шундан, улардаги Ватанга муҳаббат туйғусидан.

Ҳар доим зарур ва ҳаётий эҳтиёжга монанд бўлиши учун поэтик манзара қандай хусусиятларни касб этмоғи зарур? Мана бу саволга жавоб бериш маҳол: замон ҳукмидан устун тура оладиган объектив куч борми ўзи? Баъзан гувоҳ бўласанки, истеъдодли ва ҳаётлигидаёқ эътироф қозонган ижодкор секин-аста сезиларли тарзда “кичрая” бориб, “саҳнадан тушади”. Бу сингари шоирлар, одатда, аксариятни ташкил этади.

Шунинг билан бирга, йиллар ўтган сари ижодий салоҳияти наинки сўнмайдиган, балки ўзгача, янада ёрқин рангларда, энг муҳими эса, янгича мазмунда жилолана борадиган шоирлар ҳам бор. Бунинг сабаби нимада? Улар ижоди ўзига хос, қандайдир айрича ҳолда кутилмаган тарзда намоён бўлади.

Ишонч билан айтиш мумкинки, Абдулла Орипов ва Николай Рубцов айна тоифага мансуб. Вакт – энг одил ҳакам. Бизнинг вазифамиз эса, бу атокли шоирлар ижодининг юксак қийматига доир шартли, субъектив қарашларимизни изхор этмоқдан иборат.

Мана, бизнингча, шоир ижодининг ёрқин намуналаридан ҳисобланган «Оломонга» шеърдан бир парча:

Хукмлар ўқилур сенинг номингдан,
Тарихлар тўқилур сенинг номингдан.
Нимасан? Қандайин сеҳрли кучсан?
Нечун томошага бунчалар ўчсан?
Қаршингда ҳасратли ўйга толаман,
Қачон халқ бўласан, сен эй, – оломон?!

Ёки шоирнинг дастурий аҳамиятга молик асарларидан саналган “Тилла балиқча” шеърини олайлик. Асарнинг тўлиқ матнини келтириш жоиз деб биламиз:

Тухумдан чикдию келтириб уни
Шу лойка ҳовузга томон отдилар.
Ташландиқ ушок еб ўтади куни,
Хору хас, хазонлар устин ёпдилар.

Дунёда кўргани шу тор ҳовузча
Ва мудрок толларнинг аччиқ хазони.
Менга алам қилар, тилла балиқча
Бир кўлмак ҳовуз деб билар дунёни...

Ҳайратланарли, шундай эмасми?! Оддий, шунинг баробарида теран фикр нақадар санъаткорона ва нафис ифодаланган!

Абдулла Ориповнинг бу каби шеърлари халқ руҳини англашга, вужуд-вужуди билан ҳис этишга бўлган сўнмас иштиёқ самарасидир. Бу ҳиссиёт ҳар жабҳада: ритмда ҳам, сўзда ҳам, фикрлаш тарзида ҳам, “ўзи ҳақда” ёзмасликка интилишда ҳам намоён бўлади. Шоир ижодининг хос хусусиятларидан яна бири ҳайқариш истаги, уни ҳаёт ва ижод йўлига бошлаган,

Қушда-чи, сабот йўқ, шунинг-чун унга
Қочиб қолмоқ учун қанот берилган.

Мана бу парча эса Николай Рубцовнинг “Во время грози” (“Жала пайтида”) шеърідан олинган:

Завеса мутная дождя
Заволокла лесные дали.
Кромсая мрак и бороздя,
На землю молнии слетали!
И туча шла, гора горой!
Кричал пастух, металось стадо,
И только церковь под грозой
Молчало набожно и свято.

Таржимаси:

Қуюқ дарпардаси ёмғирнинг
Ўради поёнсиз ўрмонни.
Юракни эзувчи зимистон келиб,
Ерга итқитади чакмоқни!
Тўп-тўп келар қора булутлар,
Чўпон қичқиради, елади сурув,
Фақат ибодатгоҳ жала тагида
Ихлос-ла оғишмай турар жим.

Абдулла Орипов шеърияти ёркин фалсафий йўналишга эга. Унинг турмуш чигалликларини кўламли ва теран тасвирлаш салоҳиятидан, моҳиятни ўзига хос ва бениҳоя оҳорли ифодалаш иқтидоридан ҳайратга тушмасликнинг иложи йўқ. Бунда шоир ўз юртининг фарзанди сифатида кундалик ҳаётда одамлар дуч келаётган муаммоларни ва шахсий кечинмаларини заррача иккиланмай, жасорат билан, нафис ва санъат-корона акс эттира олади.

Гаржимаси:

Кремлнинг барҳаёт буюклигини
Мумкин эмас ифодалаш руҳсиз сўз-ла!
Сенинг қисматингда – о рус замини!...
Тепалик ва ўрмонли овлоқларингда,
Маъюслик-ла кечар замонлар,
Унда бари кечган: тавозе ҳам кибр –
Асрларки, эшитилар ва ёд этилар,
Тан олинган москвача истехком.

Дард ва изтироб, гурур ва ифтихор мужассам бу каби шеърларда. Соддалик, анъана ва психологик новаторлик – бу уч омил Абдулла Орипов ва Николай Рубцов поэтик оламининг бош маънавий константаси (барқарор миқдори)дир. Сўз оддийлиги улар шеъриятининг барча жиҳатларида: аниқ мисолларда, табиат тасвирида, ҳатто лирик қаҳрамон изтироблари ифодасида бирдай кузатилади. Булар барчаси биргаликда ўзига хос, бетакрор поэтик дунёни ҳосил қилувчи чинакам ШЕЪРИЯТни юзага келтиради.

Абдулла Орипов шеъриятидаги психологик новаторлик – бу анъанадан кўра юксалишга бўлган интилиш. Шоир ўтмиш ва бугунни боғлаб турган маънавий-руҳий омиллар нақадар теранлигини, уларни айри тасаввур этиб бўлмаслигини бутун масъулияти билан англайди. Анъаналар фақат ўзига хос, баъзан ҳатто умумэтироф этилган қарашларга зид тарзда давом эттирилади, ривожлантирилади. Абдулла Орипов шеъриятининг ютуғи ҳам шунда: “Муножот”ни тинглаб” шеъридан олинган мана бу парча ҳам фикримизни тасдиқлайди:

ҳар нарсадан азиз билгани – одамлар онг ва шуурини шеърлари билан эгаллаш хоҳишидир.

Николай Рубцов шеърлари мутолааси натижасида шоир учун “фалсафий оқим” иккинчи даражали экани аён бўлади. Туйғу, лирик кечинма сезиларли даражада аниқ ифодаланади. Бу аини ҳақиқат. Шоир бундай ёзади:

Я чуток как поэт,
Бессилен как философ.

Таржимаси:

Шоир сифатида зийракман,
Ожизман философ ўларок.

Ҳақиқатан ҳам, айтиш мумкинки, атоқли рус шоирининг теран, барҳаёт шеърлари ифода жиҳатидан “сокин”, билим ва тафаккур эмас, кўнгил ва руҳият маҳсулидир. Унинг шеърӣй нафасидан шоир учун бениҳоя муҳим ҳисобланган, ижтимоӣ-психологик омил деб атайдиганимиз қандайдир сирни туйиш, ҳис этиш мумкин:

Бессмертное величие Кремля.
Невыразимо смертными словами!
В твоей судьбе – о русская земля!...
В твоей глуши с лесами и холмами,
Где смутной грустью веет старина,
Где было все: смирение и гордыня –
Навек слышна, навек озарена,
Утверждена московская твердыня!

Ҳар иккала шоир, шубҳасиз, новатор. Бироқ, уларнинг поэтик кашфиётлари таажжубланарли эмас. Улар ватанпарвар, фукаролик тутуми мустаҳкам, аммо гашига тегадиган шиорбозликдан йироқ. Улар шеърियाи ёркин ва фалсафий теран, лекин ясама донишмандликдан узоқ. Шунинг учун ҳам халқ уларни севади, уларга эҳтиёж сезади. Ҳар иккала шоир ҳар доим ўзликка содиқ, ҳеч қачон ҳеч кимга ялтоқилик қилмайди, ҳаминша самимий:

Кўряпсанми, гавжум бутокдан
Чирт узилиб тушди бир япроқ.
Барглар йиғласа-да фироқдан,
Қутқаролмас дўстини бироқ.
Бахт кутмасман ўзгандан зинҳор,
Бировга бахт беролмасман ҳам.
Сен бахтимсан, демагил, дилдор,
Бахт беролмас одамга одам.

Мапа, Н. Рубцовнинг ўзига хос “тавба”си:

Перед этой
Желтой, захоластной
Стороной березовой
Моей
Перед жнивой
Пасмурной и грустной
В дни осенних
Горестных дождей,
Перед этим
Строгим сельсоветом,
Перед этим
Стадом у моста

Агар алдамаса шу совук симлар,
Гар шул эшитганим бўлмаса рўё.
Сен бешик эмассан, дорсан, табиат,
Сен она эмассан, жаллодсан, дунё!
Эшилиб, тўлғониб ингранади куй,
Асрлар ғамини сўйлар “Муножот”.
Куйи шундай бўлса, ғамнинг ўзига,
Қандай чидай олган экан одамзод!

Николай Рубцов ижодидаги ўзига хос “йиллар чакириғи” ҳам жуда кизиқарли, фақат ўзгача усулда ифодаланади:

Сколько было здесь чудес,
На земле святой и древней,
Помнит только темный лес!
Он сегодня что-то дремлет.
От заснеженного льда
Я колени поднимаю
Вижу поле, провода,
Все на свете понимаю!

Таржимаси:

Бунда бўлган не-не ажойиботлар,
Муқаддас ва қадим заминда,
Хотирлайди фақат коронги ўрмон!
Нечундир мудрайди у бугун.
Қор қоплаган музғалақдан
Тиззамни кўтараман мен.
Майдонда кўраман симларни,
Англайман шу топда дунёни.

ижодидаги тарихийлик – сараланган, аниқ, чегараланган.

Иккала шоир ҳам наинки ўтмиш, замонавий муҳит тасвирини яратишда буюк сиймолар номларидан унумли фойдаланади. Уларда ўзаро уйғун оҳанглар ҳам учраб туради. Жумладан, Абдулла Ориповнинг “Ўзбекистон” шеърида мана бундай мисралар бор:

Сени Чингиз ғазабга тўлиб
Йўқотмоқчи бўлди дунёдан.
Жалолиддин самани бўлиб
Сакраб ўтдинг Амударёдан.
Сенсан ўшал саманим маним,
Ўзбекистон, Ватаним маним.

Николай Рубцовнинг энг яхши шеърларидан бири “Шумит Катунь” деб номланади. Мана, ўша асардан кичик бир парча:

Катунь. Катунь – свирепая река!
Поет она таинственные мифы.
О том, как шли воинственные скифы, –
Они топтали эти берега.
И Чингизхана сумрачная тень
Над целым миром солнце затмевала,
И чёрный дым летал за перевалы
К стоянкам светлых русских деревень.

Таржимаси:

Катунь, Катунь – шиддатли дарё
Куйлайди у сирли мифларни.
Жанговар скифлар қай тарзда, –
Топтагандир бу киргоқларни.

Перед всем
Старинным белым светом
Я клянусь:
Душа моя чиста.

Таржимаси:

Мана бу
Саргайган, хилватдаги
Қайин олдида
Қовоғи солиқ ва ғамгин
Ғуссали ёмғир ёққан
Куз кунларида
Ангиз олдида
Мана бу
Бағритош қишлоқ совети олдида.
Мана бу
Кўприкдаги оломон олдида,
Қадимий
Ёруғ олам олдида
Қасамёд қиламан:
Юрагим покдир.

Тарих туйғусидан айри ҳолда катта шоир бўлиш маҳол. Абдулла Орипов ва Николай Рубцов ижоди ҳам тарихийдир. Савол туғилади: улардаги тарихийликнинг ўзига хослиги нимада? Улар ҳар доим ўтмиш ва бугун орасидаги, турли замонлар орасидаги тўғридан-тўғри, юзаки ўхшашликлар тасвиридан сақланган. Бундай киёс аксарият ҳолларда носамимийликни, натижада эса, воқелик моҳиятини нотўғри англашни келтириб чиқаради. Ҳар иккала шоир халқнинг тарихий тажрибасини хурмат қилади, унга эҳтиёткорона муносабатда бўлади. Абдулла Орипов ва Николай Рубцов

И когда я тебя целую,
Вспоминаю всегда о ней.

Гаржимаси:

Сен жуда гўзалсан – биламан,
Алдай олмам сени ҳеч қачон.
Яшираман нима учундир
Сенга кўнгил кўя олмадим.
Бошқасини севаман дилдан,
Ишонаман унга кўнгилдан.
Бўса оларканман сендан ҳар қачон
Хаёлимда у турар ҳар дам.

Бу масалада ҳам иккала шоир ижодининг муштарак жиҳатларини топиш мумкин. Абдулла Ориповнинг ишқ мавзусидаги энг сара шеърларидан бири “Биринчи муҳаббатим” деб номланади. Шоир биринчи муҳаббатини қўмсайди:

Нидо бергил, кайдасан, шарпангга кулоқ тутдим,
Сирли тушлар кўриб мен бор дунёни унутдим.
Тонгда туриб номингга ушбу шеъримни битдим,
Дилдаги оҳим менинг, биринчи муҳаббатим,
Ёлғиз оллоҳим менинг, биринчи муҳаббатим.

Николай Рубцовнинг “Биринчи муҳаббат ҳақида қисса” номли шеъри бор. Унда ҳам надомат оҳанглари учрайди, бироқ, у ўзгача ҳиссиётни ифодалайди:

Однажды с какой-то дороги
Отправила пару слов:
“Мой милый! Ведь так у многих
Проходит теперь любовь”.

Ва Чингизхон – хўмрайган шарпа
Тўсгандир қуёшдан бутун оламини.
Учти довон оша қора тутунлар
Руснинг ёруғ қишлоқларига.

Бу шоирлар ҳаётий фалсафасининг ажралмас қисмини муҳаббат лирикаси ташкил этади. Жаҳонда бу мавзуда бир-бирига яқин образ ва оҳангда ёзадиган икки шоирни топиш маҳол. Абдулла Орипов ва Николай Рубцов ижодида ҳам муҳаббат лирикаси ўзига хос: бошдан кечирилган, ҳис қилинган, бир-бирига муштарак. Бу ҳақда жуда кўп ёзиш мумкин, зеро, уларнинг ҳар бир шеъри, ҳар бир мисраси ишқ билан нафас олади.

Бунчалар камолот, айт-чи, кимда бор,
Кимда бор бунчалик латофат, ҳусн.
Шу чирой, шу ишва, шу ноз, шу виқор,
Бахтиёр жуфтингга муборак бўлсин.

Севганинг қалбида, билмам, қай ният,
Демасман, шаънингга шеърлар битсин деб.
Сени яратгандир асли табиат
Бир шоир ҳажрингда куйиб ўтсин деб...

Мана, Н. Рубцов муҳаббатини қай тарзда изоҳлайди:

Ты хорошая очень – знаю,
Я тебе никогда не лгу
Почему-то только скрываю,
Что любить тебя не могу.
Слишком сильно любил другую,
Слишком верил ей много дней.

ИСТИҚЛОЛ, МАЪНАВИЯТ ВА ШЕЪРИЯТ ҲАҚИДА СУҲБАТЛАР

“РУҲИМ СЕН ВУЖУДНИНГ ҒАМИНИ ЕМА...”

Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири
Абдулла Орипов билан суҳбат

Умумжаҳон тамаддунининг тамал тошини қўйганлар авлодимиз. Мутафаккир аждодларимиз инсон ҳаётининг асл моҳияти унинг маънавий-руҳий камолоти даражаси билан белгиланишини алоҳида таъкидлаган. Ўз ҳаётларида шунга амал қилган. Модомики маънавият жамият тараққиётининг муҳим омили экан, биз маънавий юксалиш, маърифий янгилишни амалга ошириш учун нималарга эътибор бермоғимиз зарур? Президентимиз жамият маънавиятини юксалтиришни нима учун тараққиётнинг устувор йўналиши сифатида белгилади? Бу миллат зиёлиларидан қандай масъулиятни талаб қилади? Бунда адабиётнинг, шеъриятнинг ўрни қандай? Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов билан суҳбатимиз шу ҳақда бўлди.

– Абдулла ака, Сизнинг ижодингизда вужуд ва рух, сурат ва сийрат, ботин ва зоҳир муносабатларининг теран бадний-фалсафий талқинини кузатиш мумкин. Айгинг-чи, инсон ҳаётида бу муносабатларнинг тутган ўрни қандай? “Рухим”, “Сурат ва сийрат” каби назмий асарларингизнинг яратилиш жараёни қандай кечган?

– Бу тушунчалар ўртасидаги муносабатлар ҳар бир ижодкорни қизиқтириб келган. Уларнинг ҳар қайсиси бу муносабатларни ўз дунёқарашидан, тафаккур тар-

И всё же в холодные ночи
Печальней видений других-
Глаза ее, близкие очень,
И море, отнявшее их.

Таржимаси:

Бир куни кайсидир йўл билан
Иншо этдим бундай жумлани:
“Севгилим! Кўпларда шундайин
Ўтиб кетар энди муҳаббат”.
Нима бўлганда ҳам совуқ тунларда
Ўзгаларнинг ғамгин ҳислари –
Кўзлари, жуда ҳам яқиндир,
Уни жазб айлаган денгиздек.

Бугунги мураккаб ва шиддатли замонда ҳам одамлар калби ва руҳида ҳақиқий, сўнмас шеърят яшаётгани таҳсинга лойиқдир. Йиллар ўтиши билан у янада бойиб боради. Бунда ҳар бир шоирнинг ҳиссаси ўзига хос ва такрорланмасдир. Маданиятнинг башарий савиясини оширишда Абдулла Орипов ва Николай Рубцовнинг улуши алоҳида. Таъкидлаш керакки, бу – шонли ва бардавом йўлнинг ибтидосидир.

урф-одатлари, анъаналари бор. Худди шунингдек, бизнинг халқимизда ҳам. Инчунун, бизда кексалар хурмат қилинади. Уларнинг дилини ранжитиш бизнинг ахлокимизга ёт. Ҳар бир ўзбек, лавозими, мансаб-мартабаси қанчалик катта бўлмасин, қарияни тўрга ўтказади, хурмат қилади. Баъзи халқларда бундай эмас. Уларнинг ўзларига хос ахлоқ меъёрлари бор. Биз ўз маънавий-маърифий анъаналаримизни давом эттиришимиз, сақлашимиз лозим. Миллий кадриятларимизни асраш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир.

Бу жараёнда ёзувчи ва шоирларнинг тутган ўрнига келадиган бўлсак, улар миллат ёшларининг диди ва савиясини юксалтиришга хизмат қилиши керак. Уларга мустақиллигимизнинг моҳиятини, буюк тарихга ва нузли истиқболга эга миллат эканлигимизни яхшилаб тушунтиришимиз лозим. Яна бир нарсани эслатиш зарурки, боболаримиз буюк бўлган, деб ўтирган билан осмондан чалпак ёғмайди. Китобингни биров ёзиб бермайди. Уларга муносиб бўлишимиз керак. Боболаримиз кўйиб кетган олтин нарвонлардан дадил қадам ташлаб, уларни янада тепароққа кўтаришимиз лозим. Жуда кўп ишлар қилишимиз зарур. Катта ёзувчиларни, шоирларни камситмаган ҳолда айтиш керакки, барча умидимиз ёшлардан. Ёшлар Ватанга садоқат билан, унинг нузли истиқболига ишонч билан, мардона, танти ўзбек йигитлари сифатида астойдил хизмат қилишлари шарт. Улар икки гапли бўлмасинлар. Қитмирлик, гуруҳбозлик, лўттивозлик каби иллатлардан юксакроқ турсинлар. Ҳар бир у ёқ-бу ёққа қараб ҳуштак чалган кимсанинг орқасидан етим кўзига ўхшаб эргашиб кетавериш, кўринган ҳар нокас “хой” деб чақирса, бориб эшигини супуриб юравериш

зидан келиб чиқиб тушунган ва шу асосда изоҳлаган. Инсоннинг кадр-қиммати унинг ташки кўриниши – сурати билан эмас, рухий дунёсининг нечоғлиқ бой ёки қашшоқ эканлиги – сийратига қараб белгиланади. Одамзоднинг, биринчи навбатда, сийрати гўзал бўлиши керак. Сурати чиройли бўлса-ю, маънавияти қашшоқ бўлса, бу чиройдан, бундай ҳусндан ҳеч кимга фойда тегмайди. Одамнинг вужуди қарийди, парчаланади. Лекин буюк инсон тушунчаси йўқолмайди. Вужудни енгил мумкин, руҳни, иродани енгил бўлмайди. Шеърят, адабиёт айни енгилмас руҳни, демакки, маънавиятни тарбиялаш учун хизмат қилади. Мен “Вужуд деганлари асли нимадир. Дайр денгизида юрган кемадир. Бир куни қояга урилгай кема, Руҳим, сен вужуднинг ғамини ема” деганимда айни шу ҳақиқатни назарда тутганман.

– Айтиш мумкинки, бугун бизда маънавият масаласи давлат сийёсати даражасига кўтарилди. Президентимиз Олий Мажлиснинг XIV сессиясида жамият маънавиятини янада юксалтириш масаласини мамлакатимиз ривожланиш стратегиясининг энг муҳим, устувор йўналишларидан бири сифатида қайд этдилар. Сизнингча, жамият маънавиятини юксалтиришда миллат зиёллари – ёзувчилар ва шоирларнинг тутган ўрни қандай бўлиши керак?

– Дарҳақиқат, Президентимиз XXI аср арафасидаги тараққиётнинг бешта катта устувор йўналишларини белгилаб бердилар. Янги асрда инсониятнинг қудратини унинг бомбалари белгиламайди. Инсоннинг буюклиги – ақли, маърифати, илми, маънавияти, комиллиги билан белгиланади.

Ҳар бир халқ ўзининг маънавий қиёфасига эга. Ҳар бир миллатнинг бошқаларникига ўхшамайдиган

кўзи тўқ бўлиб ўсади. У олтин, кумуш пиёлаларда шароб ичган, олтин косада овқат еган. Ўйлаб кўринг, бундай шахзодани олтин, кумуш билан сотиб олиб бўладими? Унга олтин, кумушдан пора бермоқчи бўлишса, “Э, нима қияпсан? Бу менинг қошиғим-ку, гўжа ичган косам-ку? Буни бошимга ураманми? – дейиши аниқ. Худо хоҳласа, ёшларимиз назари тўқ, маънавий баркамол бўлиб ўсадилар.

Бугун юзлаб фарзандларимиз хорижий мамлакатларда таълим оляптилар. Кўплаб тилларни ўрганмоқдалар. Истардимки, улар фақат компьютер билан гаплашадиган роботларга айланиб қолмасинлар. Ўз она тилини мукамал биладиган, гўзалликни ҳис қиладиган, эстетик жиҳатдан етук, мусиқани тушунадиган, жаҳон санъати даражасида фикрлай оладиган комил инсонлар бўлиб етишсин. Китоб уларнинг доимий дўстига айлансин. Зеро, келаётган XXI аср маънавият асри бўлади.

Ғарбда фикр бозори деган тушунча мавжуд. Уларда тараққиётга хизмат қиладиган фикр йигирмата бомбадан, бир тонна олтиндан қиммат. Олимнинг битта идеяси миллиардлаб тонна олтин бериши мумкин. Шунинг учун инсоннинг, интеллектнинг қиймати олтин билан ўлчанмайди. Шу боис Президентимиз ўзлари бош бўлиб, ҳеч қандай маблағни аямасдан ёшларимизни ривожланган мамлакатларга ўқишга юборяптилар. Ёшларимиз бунинг қадрига етиши лозим. Бугун бу борада амалга оширилаётган ишлар, албатта, ўз самарасини беради. Ёшларимиз келиб корхоналарни бошқарадилар. Бюрократларга, чаласаводларга ўрин қолмайди. Кўзбўямачилик, порахўрлик барҳам топади.

Ҳеч ким ота-онангни нега севасан ёки нега севмайсан, деб савол қўйишга ҳақли бўлмагани каби

керак эмас-да! Ёт мафкуралар таъсирига тушган баъзи ёшларга ишора қиялман. Маънавият масаласининг давлат сиёсати даражасига кўтарилиши мана шундай салбий ҳолатларга барҳам беради. Маънавий юксалишга хизмат қилиш ҳар бир ёзувчи ва шоирнинг муқаддас бурчи.

– Президентимиз Америка Қўшма Штатларида таълим олаётган ёшлар билан учрашувда мамлакатнинг қудрати унинг қуролли кучлари ёки моддий имконияти билан эмас, миллатнинг интеллектуал салоҳияти билан белгиланиши ҳақида гапирдилар. Сиз бугунги ёшларнинг интеллектуал даражасини қаноатланарли, деб баҳолайсизми?

– Бир халқни оммавий равишда интеллектуал даражаси паст, иккинчисиники баланд, деб бўлмайди. Бу ижтимоий шароит билан чамбарчас боғлиқ ҳодиса. Мустақиллик ҳозирги ёшларга катта имкониятлар эшигини очди. Бугун бир халқ иккинчисини улуғ оғам деб қарамайди. Ҳозирги ёшлар бундай мутеъликдан тамомила фориғдирлар. Улар бугун Амир Темур, Жалолиддин каби саркардаларнинг, Беруний, Улуғбек каби алломаларнинг, Навоий, Бобур каби мутафаккирларнинг авлодлари эканликларини, Ислом Каримов каби буюк давлат арбоби уларга раҳнамо эканлигини яхши биладилар. Шундан қалбларида гурур бор.

Ёшларни назари тўқ қилиб тарбиялашимиз зарур. Доно халқимиз “Бойлик ашёларнинг кўплигида эмас, назарнинг тўқлигида”, деб бежиз айтмаган. Аввалги замонларда подшоҳликка фақат шахзодалар қўйилган. Агар бир мамлакатда подшоҳ бўладиган шахзода қолмаса, иккинчи бир мамлакатдан шахзода келишини кутишган. Нима учун? Сабаби нима? Чунки шахзода

берилмоқда. Туршак кўтариб юришимиз шарт эмас. Лекин адабиётимиз, шеъримиз ўз-ўзидан машхур бўлиб кетади, деб ўтирмаслик ҳам керак. Яхши таржимонлар етиштиришимиз, ўз асарларимизни юксак даражада таржима қилиб, миллий сўз санъатимизнинг имкониятларини намоён эта олишимиз зарур.

– “Бургут” деган шеърингизда қанчалик шиддат билан парвоз қилса-да, юксак қояларни забт этса-да, бургутда шунчалик шижоатга яраша мақсад йўқлигини, бу орқали эса инсон ҳаётда маълум бир орзуга, идеалга интилиб яшаши лозимлигини таъкидлагансиз. Сиз ёш Абдулла сифатида нималарни орзу қилгансиз? Бугун Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов сифатида қандай мақсадга интилиб яшайсиз?

– Бир пайтлар “Муножот” ва сиз таъкидлаган “Бургут” шеърларимни устозлар даврасида ўқиганман. Улар орасида Абдулла Қаҳҳор ҳам бор эди. Ҳақиқатан ҳам, мен бургутнинг ҳолатидан ҳайратланганман. Мана шу ҳайрат маҳсули бўлган бу шеър устозларга ҳам маъқул келган. Албатта, инсон улуг мақсадларни кўзлаб яшаши керак. Бир шоир сифатида миллий шеъримиз ривожига ҳисса қўша олган бўлсам, ўзимни бахтиёр сезаман. Шу Ватан, шу юрт, шу элнинг омонлиги – менинг энг улкан орзуим.

– Мухлисларингизни энг қизиқтирадиган нарса, табиийки, Сизнинг ижодий режаларингиз. Шу ҳақда гапириб берсангиз.

– Албатта, янги туркум шеърларимни қоралаянман. Уни мухлисларимга тақдим этиш менга мамнуният бағишлайди.

– Сиздан миллатнинг маънавий юксалишига хизмаг қиладиган янги асарлар кутиб қоламиз. Ижодингизга барака.

Ватанни ҳам мажбуран севдириб бўлмайди. Ватанга муҳаббат табиий бўлиши керак, яшаш тарзига айланиши керак. Ҳаводан нафас олар эканмиз, унинг кимёвий таркибини ўйламаймиз. Ёки сув ичаётганимизда унинг H_2O элементдан таркиб топганлигини хаёлимизга ҳам келтирмаймиз. Ватанга муҳаббат ҳам худди шундай табиий эҳтиёжга айланмоғи зарур. Интеллектуал салоҳият Ватан севгиси билан уйғун бўлгандагина юксак натижалар беради.

– Абдулла ака, Сиз шеърларингиздан бирда овозингизнинг икки дарё оралиғида қолиб кетганлигини армон билан таъкидлагансиз. Бугун Сизда бу армон йўқ. Шеърларингиз жаҳоннинг кўпгина тилларига таржима қилиниб, дунёга тарқалпти...

– Шеърларининг бошқа тилларга таржима бўлишини ҳамма истайди. Мен ҳам буни орзу қилганман. Ўша йиллари неча-неча саёз шеърлар Москвада таржима қилиниб, жаҳонга тарқаларди. Оригиналда йўқ, мавжуд ҳолатидан ер билан осмонча фарқ қиладиган шеърларни Москвада яшарди.

Туршак эвазига ёлғон қаҳрамонлар, ёлғон шеърлар яратиларди. Алам қиладигани, жаҳонда ўзбек адабиёти дейилганда, ўша таржима қилинган “асарлар” тушунилар эди. Менга бир таржимон: “Сенинг адабиётинг йўқ даражада”, – деган. “Нима учун яхши асарлар таржима қилинмайди”, – десам, у: “Эй ука, сен ҳали ёшсан. Бунинг учун катта харажат, ҳаракат, таниш-билиш керак”, – деган. Мен, ҳақиқатан ҳам, ўша пайтларда “Бир вақтлар илҳомнинг ўтли тиғида, Фалакни кўзларди менинг ҳам созим. Лекин, икки дарё оралиғида, Қолиб кетди менинг ўша овозим”, – дея ўқиниб ёзганман. Бугун истиқлол шарофати билан жаҳонга юзландик. Энди адабиётимизга холис баҳо

ва мақсад сари интилиш зарур. “Мен ҳеч кимга иш буюрмадим, – дейди Бобур, – ўзим бориб, қор тепиб, йўлни оча бошладим. Бу ерда сўз билан, подшоҳлик амри билан даъват этиш тўғри эмас эди”. Ҳазрат Бобур таъкидламоқчи, қор тепиб йўл очиш, мақсад сари интилиш ҳар кимнинг виждон иши эди. Буни кўрган сафдошларининг барчалари ишга киришадилар ва довондан эсон-омон ўтиб оладилар. Шоир шеърият майдонига қадам қўяр экан, унинг олдида ҳам худди шундай довон туради. Бу – шеъриятда ўз йўлини топиш, фақат ўзигагина хос бўлган СЎЗни айтиш. Ҳар бир ижодкор шунга интилади. Бунда албатта устозлар тажрибасидан сабоқ олинади. Лекин бу машаққатли йўлда виждон йўлчи юлдуз вазифасини бажаради. Виждон – инсон фаолиятини бошқариб турувчи куч, унинг маънавияти даражасини белгиловчи муҳим омил. Виждон – буюк устоз, деганда шуни назарда тутганман.

Шу ўринда, таъбир жоиз бўлса, муқояса қилиш мумкинки, биз мустақилликка эришганимиздан кейин катта, машаққатли довонни босиб ўтгандимиз. Бу ерда ҳам муаммолар, машаққатларга дуч келишимиз табиий. Буни ҳеч қачон четлаб ўтиб бўлмайди. Мана шундай пайтда, хоҳлаймизми-йўқми, барча масъулият виждонли, комил эътиқодли, фидойи инсонлар зиммасига тушади. Бу – тарих ва тақдир тақозоси.

– Яна бир шеърингизда “Адабиёт шеър, дoston эмас... она халқ учун жанг”, деган фикрни ифода этгансиз. Назаримда, бу ерда адабиётнинг вазифаси тўғрисида гап кетяпти. Мамлакатимиз раҳбари томонидан жамият маънавиятини юксалтириш тараққиётининг устувор йўналишларининг бири сифатида белгиланди. Бу жараёнда адабиётнинг, шеъриятнинг хизмати қандай бўлиши керак?

МАЪНАВИЯТ КАЛИТИ

Ўзбекистон халқ шоири Хуршид Даврон билан суҳбат

Маънавий юксалишни адабиётдан, шеъриятдан айри тасаввур этиб бўлмайди. Зеро, халқимизнинг кўнглида шеъриятга мойиллик, ундаги гўзал бадий мисралар моҳиятини идрок этишга, хис қилишга интилиш ниҳоятда кучли. Шунинг учун ҳам мутафаккир аждодларимиз ўзларининг инсон ва унинг моҳияти, табиат ва жамият ҳодисаларининг сир-асрори тўғрисидаги қарашларни баён этишда шеърнинг имкониятларидан самарали фойдаланганлар. Янги аср арафасидаги маънавий юксалиш жараёнида ҳам адабиётнинг, шеъриятнинг хизмати алоҳида бўлиши шубҳасиз. Ўзбекистон халқ шоири Хуршид Даврон билан суҳбатимиз шу ҳақда борди.

– Хуршид ака, шеърларнингиздан бирини Бобур, Усмон Носир, Ойбек каби алломалар номини айтиб, улардан кўп нарса ўрганганингизни, лекин, шеъриятда чинакам устоз – шоирнинг виждони эканини таъкидлагансиз. Бу ташбехдан қандай мазмун-моҳиятни кўзда тутгансиз?

– Виждон ҳақида гапирганда мен ўзбек мумтоз адабиётидаги энг севимли китобим – “Бобурнома”даги бир воқеани эсламан. Ҳазрат Бобур жондан азиз она юртдан чиқиб кетиб, саргардонликда юрганларида қорли довондан ошиб ўтишга тўғри келади. Асарда тасвирланишича, отнинг белигача қор тушган, йўллар қор билан тўсилган. Нима қилиб бўлса-да, йўл очиш

жаат қиламан. Бунинг бош сабаби – миллатимизнинг шонли ўтмишга эга эканлиги. Эътибор берсангиз, халқимизнинг қўли гул. Ҳаммамиз катта бўлган бешик, қўлимизда ушлаган қошиқ, пичокларимиз ҳам – санъат. Миллий кийимларимиз – санъатнинг юксак намунаси. Булар ҳаммаси халқимизнинг қобилияти, интеллектуал имкониятлари нечоғлик улкан эканлигини кўрсатади. Азал-азалда, ўша қўлёзма китобларда ҳам юртимиз Оллоҳ назар қилган мамлакат экани таъкидланган. Бугун маълум бўляптики, деярли барча илмларнинг асосини аждодларимиз яратган. “Бобурнома”да таъкидланишича, ислом оламидаги уч катта илм – ҳадис, калом ва фикҳ илмларининг энг улуғ олимлари шу тупроқда туғилган. Имом Исмоил Бухорий – ҳадис, Абу Мансур Мотурудий – калом, Бурҳониддин Марғиноний фикҳ илмларида тенгсиз алломалар бўлган. Бугун ҳам Юртбошимиз Фармони билан Тошкент Ислом университети ташкил этилиб, мазкур алломаларнинг издошлари етишиб чиқишига катта имконият яратилди.

Тарихнинг маълум бир бурилиш паллаларида ҳар бир халқ оғир, мураккаб ҳолатларни бошдан кечиради. Узоқ давом этган мустамлака даврида ҳам худди шундай бўлган эди. Мустабид тузумнинг асосий зарбаси миллатнинг маънавиятига қаратилди. Уни миллат сифатида маҳв этиш учун барча кучлар сафарбар этилди. Лекин улар миллатнинг руҳини синдира олмади. Биз ўтган қисқа фурсат – саккиз йил давомида томирларимизда Амир Темурнинг, Улуғбекнинг, Навоийнинг, Беруний, Форобий ва Ибн Синонинг, Фарғоний ва Хоразмийнинг қони оқаётганини исботлай олдик. Янги аср арафасида жаҳон бизни яна бир бор эътироф этди.

Мен масъул бўлганим сабабли Ёшлар телеканалини мунтазам кузатиб бораман. Дунёнинг қайси бир бур-

– Баъзи адабиётчиларнинг фикрича, ижодкор фақат адабиётга хизмат қилиши керак. Мен бунга қўшилмайман. Адабиётнинг ўзи миллатнинг маънавий юксалишига, Ватан, халқ манфаатига хизмат қилиши лозим. Мен ўша шеъримда ҳам худди шу фикрни назарда тутганман.

Президентимиз мустақилликнинг биринчи кунлариданок маънавият, маърифат масалаларига алоҳида эътибор бериб келяптилар. Ҳар бир маърузаларида, ҳаттоки, иқтисодий ислоҳотлар жараёнига боғлиқ йиғинларда ҳам маънавият масаласига албатта тўхталиб ўтадилар. Бинобарин, инсон ҳаётини маънавиятдан айри тасаввур этиб бўлмайди. Зеро, Юртбошимиз алоҳида таъкидлаганларидек, бугун ҳар қандай давлатнинг кучи, қудрати ушбу мамлакат халқининг маънавий даражаси билан белгиланади. Энди бирор мамлакат ёки миллат қудратини қуролли кучлари ёхуд моддий имкониятлари белгилайдиган замонлар ўтди. Шунинг учун ҳам адабиёт бугун айна маънавий-маърифий даражани юксалтириш учун хизмат қилиши керак. Адабиётдан, санъатдан, умуман, ҳар қандай илмдан ҳам мурод – инсон. Модомики, шундай экан, инсоннинг, халқнинг, миллатнинг манфаатига хизмат қилмаса, адабиёт ўз вазифасини бажармаган бўлади. Ҳазрат Навоий, Бобур ва бошқа аллома-аждодларимиз ҳам адабиёт воситасида Ватан, миллат манфаатига хизмат қилганлар.

– Сизнинг ижодингизда тарихга бўлган мурожаат салмоқли эканни кузатиш мумкин. Бунинг сабаби нимада? Тарих ва бугуннинг муносабатини қандай баҳолайсиз?

– Дарҳақиқат, мен Ватанимиз, аждодларимиз тарихига жуда қизиқаман ва ижодимда тарихга кўп муро-

Эрк нима?
 Озодлик нима?
 Буни англаганга қийин бўлади.
 Кундуз деб курашганлар
 Қуёшни туш кўриб тунда ўлади.
 Юрт нима?
 Ватан нима?
 Буни англаганга қийин бўлади.
 Бир умр азобдан қонлар қусару
 Ватандан узокда ўлади.
 Халқ нима?
 Миллат нима?
 Буни англаганга қийин бўлади.
 Деворга қараб миллатдоши отган
 Ўқдан заҳарланиб ўлади.
 Бурч нима?
 Виждон нима?
 Буни англаганга қийин бўлади.
 Ўлимдан сўнг тириламан деб
 Ўлимдан кўркмасдан ўлади.

Ижодкорларгина эмас, миллатнинг ўзлигини англаган ҳар бир фарзанди бировларга қул бўлишини истамайди. Юртида ўзгалар ҳукмрон бўлишини ҳеч ким хоҳламайди. Миллат озод, хур бўлса деган орзу, интилиш бизни ҳам ўйлантирган. Бу орзуларимизни рамзлар, тимсоллар воситасида ифодалашга ҳаракат қилганмиз. Яна бир тўрт қатор шеъримда ҳам худди шундай орзу-ниятлар ўз ифодасини топган: “Тундан кўркма, тунни ич, Ва мағрур боқ саҳарга, Синган бўлса гар қилич, Айланар у ханжарга”.

Шу маънода, таъкидлаш керакки, шеър – кудратли куч. Ўша пайтларда миллатнинг бўйсунмас руҳини фақат шеър орқалигина ифода этиш мумкин эди.

чагида спорт мусобақаси, санъат ёки илмга оид анжуман ўтказиладиган бўлса, албатта, унда ўзбек ёшлари иштирок этади ва нуфузли ўринлардан бирини эгаллаб келади. Буларнинг ҳаммаси ёшларнинг миллат кечмишини, кимлар авлоди эканликларини ҳис эта бошлаганлари натижаси, деб биламан. Президентимиз тарихчи олимлар билан мулоқот чоғида: “Тарихини билмаган миллатнинг келажаги бўлмайди”, деб бежиз айтмадилар.

Шунинг билан бирга, тарихга фақат маҳлиё бўлмаслик, хушёр кўз билан қарашимиз керак. Мутафаккир аждодлар билан фахрланиш яхши, лекин биз ўзимиз уларга муносиб бўла оляпмизми? Улар эгаллаган илм чўкқиларига интиляпмизми? Бугун нималарга эришдигу келажак режаларимиз қандай? Ҳар биримиз ўзимизга шундай саволларни беришимиз ва унга жавоб топишимиз зарур! Шундагина тарихни ўрганишдан кўзланган мурод ҳосил бўлади. Фақат шу ҳолдагина тарих бугун учун хизмат қилади.

– Хуршид ака, 1973 йилда ёзилган “Чилилик дўстларга” деган шеърингиз бор. Албатта, бу шеъринг ёзилишидан мақсад Чили бўлган эмас. Зеро, шеърингнинг услуби шундай. Унда гўёки Чили ёхуд яна бошқа мамлакат хусусида гап кетаётгандек туюлади-ю, кўзланган мурод ўзгача бўлади. Шу шеъринг яратилиш тарихи ҳақида гапириб берсангиз.

– Тўғри айтасиз. Ўша мустабид тузум шароитида бундай фикрларни ошқора айтиб бўлмас эди. Чилилик дўстлар бир восита эди, холос. Аслида ўзимизнинг озодликка, мустақилликка интилишларимиз ифода этилган бу шеърларда. Мана, ўша шеър:

Америкалик Фунлер деган сиёсатшуноздан: “XX асрдаги энг катта сиёсий ҳодиса, энг аҳамиятга молик воқеа нима?” деб сўраганларида, у: “Сўзсиз, бу совет тузумининг йўқолиши ва унинг асоратида яшаб келган, ўз миллий анъаналарига, урф-одатларига эга бўлган миллатларнинг ўз тақдирларини ўзлари белгилаш ҳуқуқини қўлга киритганлари”, дея таъкидлаган. Бу гап бизнинг бугун айнан қайси жараёнда иштирок этаётганимиз, бу ҳодисанинг аҳамиятини чуқур англашимизга ёрдам беради. Ёшлар канали ўз кўрсатувлари орқали бугунги ёшлар ҳаётига чуқурроқ кириб боришга интиломда.

– **Мазмунли суҳбатингиз учун раҳмат.**

Икки йил бўлди, бир китобим нашрдан чиқди. “Баҳордан бир кун олдин” деб номланган бу китоб аслида 1988 йилда нашр этилиши керак эди. Баъзи сабабларга кўра тўхтаб қолган. Бизда ҳар доим миллатнинг баҳорига, бугунги саодатли кунларга ишонч бўлган. Истиклол – улуғ неъмат, унинг қадрига етишимиз керак. Одатда бахтни унинг кучоғида ўтирганда эмас, йўқотиб қўйганда ҳис этилади, қадрига етилади. Халқимиз “Йўқолган пичоқнинг сопи олтин”, деб бежиз айтмаган. Айримлар ўйлайдики, мустақиллик осонликча қўлга кирди. Аслида ундай эмас. Айрим одамларимиз уч тийинлик трамвайни соғинадилару, ўша замонда инсоннинг қадри бир тийин бўлганини унутиб қўядилар. Бугун барча кучларни миллатнинг озод руҳини тарбия қилишга сафарбар этмоғимиз зарур.

– Ёшлар телеканалининг Бош директори сифатида унинг бугунги ёшлар ҳаётида тутган ўрни хусусида ҳам сўзлаб берсангиз.

– Бу канал шахсан Президентимизнинг ташаббуслари билан очилди. Унинг бугунги ёшлар ҳаётида тутган мавқеи нечоғлик эканлиги телеканалимизга келаётган мактублар, мухлисларнинг телефон орқали билдирган фикр-мулоҳазаларидан ҳам кўриниб турибди. Бу фақат дам олиш канали эмас, маънавий-маърифий канал. Мамлакатимиз раҳбари алоҳида таъкидлаганидек, бу канал ёшларни мустақил фикрлашга, дунёда кечаётган ҳодисаларнинг асл моҳиятини англашга, уларга очиқ кўз билан қарашга ўргатади. Зеро, мустақил дунёқарашга эга бўлган ёшлар миллий мустақилликнинг қадрини кўпроқ англайдилар.

бешинчи жилдида босилиб чиққан (Қаранг: “Озод Ватан саодати”. Беш жилдлик, 5-жилд, Тошкент, “Адиб” нашриёти, 2013, 315–326-бетлар).

Шеър аҳлининг икки жаҳонгири – Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла Орипов таваллудининг 70 йиллиги муносабати билан ёзилган бу мақола “Соҳибқирон юлдузи” журналининг 2011 йил 3-сонида нашр қилинган.

Олимнинг ишқ чечаклари – мақола “Фидокор” газетасининг 2003 йил 28 октябрь сонида нашр қилинган.

Зулфикор руҳ орзуси – бу мақола “Шарк юлдузи” журналида нашр этилиши режалаштирилган.

Туйғуларни рост шоир – мақола матни асосида Ўзбекистон Халқ шоири Муҳаммад Юсуф таваллудининг 60 йиллигига бағишланиб Ўзбекистон Миллий университетиде 2014 йил 28 январда ўтказилган илмий анжуманда маъруза қилинган.

“Рухим харитаси”дан “Дил фасли”гача – бу мақола Ўзбекистон Халқ шоири Сирожиддин Саййиднинг “Сўз йўли” номли икки жилдлик танланган асарларининг 2-жилдида сўнгсўз сифатида чоп этилган (Тошкент, “Шарк” нашриёти, 2008, 356–371-бетлар).

Метафорага бой шеърят – мақола матбуотда эълон қилинмаган.

Сирли кечинмалар талқини – “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2013 йил 20 сентябрь “Сирли туйғулар талқини” сарлавҳаси билан босилиб чиққан.

Кўнгил – олам меҳвари – мақола матбуотда чоп этилмаган.

Хаёл, ҳаёт, муҳаббат – мақола “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2008 йил 21 ноябрь сонида нашр қилинган.

ИЗОҲЛАР

Шеърятимиздаги хайрли тамойиллар – бу мақола 2012 йили нашр этилган шеърый тўпламлар ҳақида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида қилинган маъруза асосида ёзилган. Қисқартирилган матни “Янги замон шеърятини: тамойиллар, изланишлар” сарлавҳаси билан “Шарқ юлдузи” журналининг 2013 йил 3-сонида чоп этилган.

Миллий руҳият жилвалари – 2013 йилги шеърый тўпламлар таҳлилига бағишланган бу мақола матни асосида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси шеърят кенгаши йиллик якуний йиғилишида маъруза қилинган. Мақоланинг тўлиқ матни “Янги замон шеърятини тамойиллари” сарлавҳаси билан “Шарқ юлдузи” журналининг 2014 йил 3-сонида босилиб чиққан.

Шеършунос мезони – мақола “Дилидаги тилида эди” сарлавҳасида жузъий қисқартириш билан “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2009 йил 30 январь сонида нашр қилинган.

Шарқ – шоир макони, шеър – юрак кони – бу мақоланинг мухтасар матни “Халқ сўзи” газетасининг 2008 йил 1 март ҳамда 2014 йил 6 декабрь сонларида чоп этилган.

Гўзал ташбеҳ, сирли руҳ – мақола дастлаб “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2007 йил 26 октябрь сонида нашр қилинган; қайта ишланиб, тўлдирилган матни мустақиллик даври ўзбек адабиёти антологиясининг адабий танқидчиликка бағишланган

тов” сарлавҳали бу мақоласи Москвада нашр этиладиган “Роман-журнал XXI век”нинг 2007 йил 5-сонидан олинб таржима қилинди. Таржима матни дастлаб “Жаҳон адабиёти” журналининг 2007 йил 12-сонида босилиб чиққан. “Ёшлар китоби”да (“Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2008, 394-408-бетлар) “Жаҳон адабиёти”дан олинб, қайта нашр этилган.

“Рухим, сен вужудининг ғамини ема...” – Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов билан суҳбат “Фидокор” газетсининг 1999 йил 27 май сонида чоп этилган.

Маънавият калити – Ўзбекистон халқ шоири Хуршид Даврон билан суҳбат “Фидокор” газетасининг 1999 йил 8 июнь сонида нашр қилинган.

Юз ҳикмат ва назмий шарҳ – бу мақола Маҳмуд Замахшарийнинг “Силсилату-з-заҳаб” асаридаги ҳикматларга шоир ва журналист Фозил Зоҳид томонидан шеърӣ шарҳ сифатида ёзилган “Замахшар тасбеҳи ёхуд 101 манзума” китобига сўнги сифатида чоп этилган. (Тошкент, “Мухаррир” нашриёти, 2011, 132–138-бетлар).

Кўзга айланган кўнгил – мақола адабиётшунос олим ва драматург Нафас Шодмоновнинг “Махзан” (Қарши, “Насаф” нашриёти, 2011) достонига сўзбоши сифатида босилиб чиққан..

Ижод ойнаси – бу мақола ҳажвчи шоир Абдураззоқ Обруйнинг “Уч нуқта” (Тошкент, “Тафаккур қаноти” нашриёти, 2013) китобига сўзбоши сифатида нашр қилинган.

Шеърятнинг сирли дунёси – мақола Абдуғани Сулаймоннинг “Кўнглимдаги дарё” (Тошкент, “Мухаррир” нашриёти, 2012) шеърӣ тўпламига сўзбоши сифатида чоп этилган.

Тушга айланажак армонлар – бу мақола Юсуф Зиёднинг “Меҳрингга ташнаман” шеърӣ тўпламига (Қарши, “Насаф”, 2011) сўзбоши сифатида босилиб чиққан.

Образли мушоҳада йўлида – мақола матни асосида ёш ижодкорлар шеърлари таҳлилига бағишланган анжуманда маъруза қилинган. “Гулчехралар” газетасининг 2011 йил 14 январь сонидан нашр қилинган.

Истеъдод уқунлари – бу мақола “Садокатнинг ойдин йўллари” сарлавҳаси билан Дилдора Оқбўтаеванинг “Қаҳратонда гуллаган юрак” (Тошкент, “Мухаррир”, 2011) шеърӣ тўпламига сўзбоши сифатида чоп этилган.

Миллат ойнаси – мақола дастлаб “Китоб дунёси” газетасининг 2012 йил 5 октябрь сонидан босилиб чиққан.

Ҳаёт фалсафаси ва шоир муҳаббати – адабиётшунос Фарҳод Ҳамроевнинг “Философия жизни и любви поэ-

Образли мушоҳада йўлида.....	233
Истеъдод учкунлари.....	238

ТИЛ – МИЛЛИЙ, АДАБИЁТ – УМУМБАШАРИЙ

Миллат ойнаси.....	240
Ҳаёт фалсафаси ва шоир мухаббати (Абдулла Орипов ва Николай Рубцов ижодининг муштарак ва ўзига хос хусусиятлари).....	254

ИСТИҚЛОЛ, МАЪНАВИЯТ ВА ШЕЪРИЯТ ҲАҚИДА СУҲБАТЛАР

“Рухим, сен вужуднинг ғамини ема...”.....	283
Маънавият калити.....	290

ИЗОҲЛАР.....	298

МУНДАРИЖА

ЯНГИ ЗАМОН РУҲИ

Шеърятимиздаги хайрли тамойиллар.....	3
Миллий руҳият жилвалари.....	43

УСТОЗЛАР МАКТАБИ – КАМОЛОТ МАНБАИ

Шеършунос мезони.....	63
Шарк – шоир макони, шеър – юрак қони.....	74
Гўзал ташбеҳ, сирли руҳ.....	96
Шеър аҳлининг икки жаҳонгири.....	112

ШЕЪР – КЎНГИЛ ОЙНАСИ

Олимнинг ишк чечаклари.....	132
Зулфиқор руҳ орзуси.....	137
Туйғулари рост шоир.....	146
“Руҳим харитаси”дан “Дил фасли”гача.....	153
Метафорага бой шеърят.....	167
Сирли кечинмалар талқини.....	186
Кўнгил – олам меҳвари.....	191
Хаёл, ҳаёт, муҳаббат.....	200
Юз ҳикмат ва назмий шарҳ.....	206
Кўзга айланган кўнгил.....	212
Ижод ойнаси.....	216

НАЗМ ЙЎЛИ ИБТИДОСИДА

Шеърятнинг сирли дунёси.....	221
Тушга айланажак армонлар.....	228

Адабий-бадний нашр

Нурбой Жабборов

**ЗАМОН
МЕЗОН
ШЕЪРИЯТ**

Муҳаррир *Абдурахмон Жўраев*
Бадиий муҳаррир *Шухрат Мирфаёзов*
Техник муҳаррир *Екатерина Корягина*
Мусахҳих *Дано Тўйчиева*
Компьютерда саҳифаловчи *Сурайё Раҳмедова*

Нашр. лиц. № 154. 14.08.09. Босишга 31 март 2015 йилда
рухсат этилди. Бичими 84x108^{1/32}. Times New Roman
гарнитураси. Офсет босма. 15,96 шартли босма тобок.
10,8 нашр тобоғи. Адади 1000 нусха. 171 рақамли буюртма.
Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида
чоп этилди. 100128. Тошкент. Лабзак кўчаси, 86.

Телефон: (371) 241-25-24, 241-48-62, 241-83-29

Факс: (371) 241-82-69

www.gglit.uz

e-mail: iptdgulom@sarkor.uz, info@gglit.uz